

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΑΚΑ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

**ΠΑΙΔΙΚΕΣ ΤΑΦΕΣ ΜΕ ΓΡΑΠΤΑ ΑΓΓΕΙΑ ΣΤΗΝ
ΑΤΤΙΚΗ ΤΟΥ 5^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ Π.Χ.**

ΔΕΠΩΝ ΕΥΣΤΑΘΙΑ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ 1102014

Επιβλέποντες καθηγητές: Παλαιοθόδωρος Δημήτριος
Λεβέντη Ιφιγένεια

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 7190/1

Ημερ. Εισ.: 29-05-2009

Δωρεά: Συγγραφέα

Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΙΑΚΑ

2009

ΔΕΠ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΤΑΦΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ	4
1. Γεωμετρική περίοδος	4
2. Αρχαϊκή περίοδος	5
3. Κλασική περίοδος	6
4. Ελληνιστική περίοδος	7
ΚΕΦ.1^ο:ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΦΥΛΟΥ ΚΑΙ ΗΛΙΚΙΑΣ ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΕΝΩΝ	8
ΚΕΦ.2^ο:ΤΑ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ	12
1. Τα νεκροταφεία	12
2. Οι τύποι τάφων και τα ταφικά έθιμα	16
3. Τα νεκρικά έθιμα	23
4. Ο ρόλος των νεκροταφείων στην καθημερινή ζωή των Αθηναίων	25
ΚΕΦ.3^ο:ΠΑΙΔΙΚΕΣ ΤΑΦΕΣ 11^ο^ς -7^ο^ς ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.	27
ΚΕΦ.4^ο:ΠΑΙΔΙΚΕΣ ΤΑΦΕΣ	30
1. 6 ^ο ^ς αιώνας π.Χ.	30
2. 5 ^ο ^ς αιώνας π.Χ.	32
3. 4 ^ο ^ς αιώνας π.Χ.	42

	Σελ.
ΚΕΦ.5^ο:ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΤΑΦΩΝ	45
1. Το είδος των κτερισμάτων	46
2. Χόες	49
3. Εικονογραφία χοών	51
ΚΕΦ.6^ο:ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ ΑΓΓΕΙΩΝ	53
1. Νεκροταφεία Αθηνών	53
2. Νεκροταφείο Ελευσίνας	55
ΚΕΦ.7^ο:ΠΑΙΔΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΣΕ ΑΝΑΓΛΥΦΑ	57
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	63
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	64
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΤΩΝ	
1. Πίνακας 1:Κατάλογος παιδικών ταφών Αθηνών	68
2. Πίνακας 2:Κατάλογος παιδικών ταφών Ελευσίνας	69
Χάρτες	
1. Χάρτης Αττικής	70
2. Χάρτης πυλών Αθήνας	71
3. Χάρτης Αθήνας 7 ^ο ^ς -5 ^ο ^ς αιώνας π.Χ.	72
4. Χάρτης Αθήνας 5 ^ο ^ς -4 ^ο ^ς αιώνας π.Χ.	73
5. Χάρτης Αθήνας 4 ^ο ^ς -1 ^ο ^ς αιώνας π.Χ.	74
6. Χάρτης τειχών της Αθήνας	75
7. Χάρτης Κεραμεικού	76
8. Κάτοψη ιερού Ελευσίνας	77
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	78
ΕΙΚΟΝΕΣ	

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αρχαιολόγοι και επιστημονικοί ερευνητές διαρκώς ασχολούνται με την καταγραφή και την ανάλυση των στοιχείων που προκύπτουν από τις σωστικές ανασκαφές. Ο όγκος των αρχαιολογικών καταλοίπων είναι αρκετά μεγάλος και η συστηματική καταγραφή τους είναι απαραίτητη. Υπάρχει πλήθος αρχαιολόγων από την Ελλάδα και το εξωτερικό, που έχουν μελετήσει τον καθημερινό τρόπο ζωής των αρχαίων Ελλήνων, τα έθιμα και τις παραδόσεις τους. Μέσα σε αυτά συγκαταλέγεται και ο τρόπος που έθαβαν τους νεκρούς τους, πώς αντιλαμβάνονταν το θάνατο και με πιο τρόπο τους επηρέαζε στην καθημερινότητα τους, καθώς για κάθε κοινωνία αντανακλά ξεχωριστό τρόπο αντίληψης και δραστηριοποίησης.

Η επιλογή του θέματος της έρευνας μου για τις παιδικές ταφές στην κλασική Αθήνα, προκύπτει από την διαπίστωση μου, ότι η πλειονότητα των αρχαιολόγων καταγράφει τα ευρήματα και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα συλλογικά, ώστε να μην κάνει ιδιαίτερη μνεία στις ταφές παιδιών και να μην μελετώνται ξεχωριστά. Προηγούμενοι μελετητές έχουν ασχοληθεί με τα έθιμα ταφής, τα ευρήματα των τάφων και τα επιτύμβια μνημεία, προσπαθώντας να ερμηνεύσουν τη λειτουργία τους και τη σημασία που είχαν στη ζωή των αρχαίων Ελλήνων.

Θέλησα έτσι να κάνω μια συγκεντρωτική έρευνα ως προς τα ιδιαίτερα γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν τις παιδικές ταφές στην κλασική Αθήνα. Να μελετήσω ξεχωριστά τους τάφους, τα κτερίσματα τους και τον τρόπο αντιμετώπισης τους από τους ενήλικες στο θέμα του θανάτου. Το υλικό που συγκέντρωσα και μελέτησα αναφέρεται διεξοδικά στον τρόπο ταφής των ενηλίκων. Στις παιδικές ταφές η δυσκολία έγκειται στην αναγνώριση τους, καθώς σε πολλές περιπτώσεις οι μελετητές δεν δίνουν σαφή στοιχεία για το χαρακτηρισμό τους, θέμα που ερευνηθεί παρακάτω. Η βιβλιογραφία που μελέτησα καλύπτει χρονικά τον 7^ο μέχρι και τον 4^ο αιώνα π.Χ., αν και η βασική έρευνα αφορά τον 5^ο αιώνα π.Χ. Τα στοιχεία που παραθέτω στους πίνακες προέρχονται από το δείγμα των τάφων που μελέτησα.

Χρονολογική διασπορά των παιδικών ταφών στην Αθήνα

Ο αριθμός των νεκροταφείων που έχουν έρθει στο φως στην Αττική είναι αρκετά σημαντικός αν και ακόμα οι έρευνες δεν έχουν ανακαλύψει το πραγματικό μέγεθος και την πλήρη εικόνα των αρχαίων νεκροταφείων. Έχουν αποκαλυφθεί μεγάλα νεκροταφεία¹ στον Κεραμεικό, στην Ακαδημία και στην Ελευσίνα, όπως και μικρότερα, στις Αχαρνές, στο Σούνιο, στο Σύνταγμα, στο Θορικό, στην Μερέντα, στον Ωρωπό. Τα μεγάλα νεκροταφεία καλύπτουν αρκετές χρονικές περιόδους.(χάρτης 1)

Τα νεκροταφεία επί το πλείστον βρίσκονται εκτός των ορίων και των δήμων της πόλης, ακολουθώντας τις κύριες οδικές αρτηρίες².(χάρτης 6) Σε ελάχιστες περιπτώσεις οι τάφοι τοποθετούνται εντός των τειχών, και αυτό συμβαίνει σε ορισμένες παιδικές ταφές³ οι οποίες θα αναφερθούν πιο κάτω. Συγκεκριμένα στον Κεραμεικό, οι τάφοι διατάσσονται γύρω από το Θεμιστόκλειο τείχος⁴ και τις πύλες, καθώς και στις κύριες οδούς. Η έλλειψη χώρου εντός των τειχών της πόλης για την ταφή των νεκρών ήταν η κυριότερη αιτία που οι ταφές βρίσκονταν εκτός των ορίων των πόλεων, και σε μια απόσταση που βοηθούσε την εκφορά του νεκρού⁵.

Γεωμετρική περίοδος

Ταφές που χρονολογούνται στη Γεωμετρική περίοδο έχουμε από το Νότιο νεκροταφείο του Κεραμεικού, στα όρια των Ηρίων πυλών, και από τάφους που ανασκάφηκαν πρόσφατα στην Πειραιώς και στην Κριεζή⁶. Τάφοι γεωμετρικοί βρέθηκαν και στην περιοχή του Ολυμπίου και νότια κατά μήκος του Ιλισού. Αρκετοί τάφοι βρέθηκαν κοντά στην Άλαδε πύλη, στο δρόμο προς το Φάληρο, όπως επίσης στην Πνύκα, στον Άρειο Πάγο και στον λόφο του Αγοραίου Κολωνού.

¹ Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 14. Boardman-Kurtz 1988, 86

² Boardman-Kurtz 1988, 87. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 14-15. Houby-Nielsen 2000, 151, 155, 161. Houby-Nielsen 1996, 243. Oakley 2003, 177

³ Boardman-Kurtz 1988, 87

⁴ Knigge 1990, 35-37. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 15-16. Boardman-Kurtz 1988, 87-88

⁵ Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 17

⁶ Boardman-Kurtz 1988, 40-41, 88-90. Κάντα-Κίτσου 1990, 104-105. Houby-Nielsen 2000, σελ. 156,158. Morris 1987, 82-85. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 15-17

Οι παιδικές ταφές παρουσιάζουν αρκετή ομοιότητα με τις ταφές των ενηλίκων, με μόνη διαφορά ότι δεν είναι τόσο επιμελημένες και προσεγμένες. Υπήρχε ειδικός χώρος μέσα στον οικισμό για την ταφή των παιδιών ή στα μεγάλα νεκροταφεία όπου θάβονταν μαζί με τους ενήλικες⁷. Οι τάφοι ήταν συνήθως λάκκοι που καλύπτονταν με πήλινες πλάκες.

Τα παιδιά μικρής ηλικίας και τα νήπια θάβονταν σε αγγεία. Για τους εγχυτρισμούς⁸ χρησιμοποιούσαν πίθους, υδρίες, αμφορείς και οινοχόες. Τα αγγεία είχαν είτε γραπτή ή εγχάρακτη διακόσμηση, ή ήταν άβαφα⁹. Οι πίθοι τοποθετούνταν όρθιοι, με το μισό μέρος του σώματος θαμμένο στο έδαφος. Τα υπόλοιπα αγγεία τοποθετούνταν οριζόντια στο έδαφος¹⁰.

Στις αρχές της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου ήταν σύνηθες στην Αθήνα να ενταφιάζουν τα παιδιά στα αγγεία. Τα κτερίσματα των παιδικών τάφων τοποθετούνταν δίπλα στο αγγείο. Συνήθη κτερίσματα ήταν πήλινα ομοιώματα ζώων, παιχνίδια και μικρά αγγεία πόσεως¹¹.

Αρχαϊκή περίοδος

Νεκροταφεία¹² με ταφές που χρονολογούνται στους Αρχαϊκούς χρόνους, συναντάμε στο Παλαιό Φάληρο και στη Παλαιά Κοκκινιά. Στη δυτική Αττική έχουμε τάφους από την Ακαδημία και από την Ελευσίνα, η οποία έχει δώσει ένα ικανό αριθμό παιδικών ταφών. Επίσης στον Κεραμεικό, αρχαϊκοί τάφοι βρίσκονται από το Τριτοπατρείον μέχρι την Πειραιώς, στην Αχαρνική πύλη. Υπάρχουν ταφές παιδιών σε άτεχνους πίθους, όπου τα σώματα τους είναι συνεσταλμένα.

Προς το τέλος της Αρχαϊκής περιόδου χρησιμοποιούν ξύλινα φέρετρα, όμοια με αυτά των ενηλίκων, σκάφες ή και λουτήρες¹³. Αρκετοί ήταν και οι απλοί λάκκοι. Τα παιδιά θάβονταν κοντά στους ενηλίκους ή οι τάφοι ήταν συγκεντρωμένοι σε

⁷ Oakley 2003, 176. Morris 1989, 315-316

⁸ Morris 1989, 136

⁹ Boardman-Kurtz 1988, 92-93

¹⁰ Houby-Nielsen 2000, 152-153. Oakley 2003, 176

¹¹ Knigge 1990, 23

¹² Houby-Nielsen 2000, 156-157, 160-161. Boardman-Kurtz 1988, 65-66, 87, 89. Κάντα-Κίτσου 1990, 70, 71, 96, 97. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 17

¹³ Boardman-Kurtz 1988, 68

συγκεκριμένη περιοχή¹⁴. Για τα νήπια και τα μικρά παιδιά συνεχίζεται η χρήση των αγγείων ως μέσο ταφής. Ο κυριότερος τύπος αγγείου ήταν ο αμφορέας, συχνά τύπου SOS¹⁵ και οι πίθοι. Μερικά αγγεία ήταν ιδιαίτερα διακοσμημένα, ενώ κάποια τελείως ακόσμητα και χρηστικά. Είναι σπάνια η ταφή ενηλίκων μέσα σε αγγεία την περίοδο αυτή.

Κλασική περίοδος

Οι κλασικές ταφές καλύπτουν ένα αρκετά ευρύ πεδίο¹⁶. Συνεχώς έρχονται στο φως νέοι κλασικοί τάφοι, χωρίς να μπορούν να μελετηθούν διεξοδικά, αφού οι περισσότεροι ανακαλύπτονται κατά τη διάρκεια ιδιωτικών έργων ή σωστικών ανασκαφών. Τα παιδιά εξακολουθούν να θάβονται σε λίθινες σαρκοφάγους ή σε πήλινους λουτήρες, οι οποίοι αποτελούνται από δυο κομμάτια. Οι λουτήρες ήταν ορθογώνιοι ή ωοειδείς, και συχνά έφεραν πλούσια διακόσμηση. Οι προσφορές των τάφων συνήθως έμεναν άθικτες, καθώς η ταφή ήταν κλειστή και παρέμεναν στην αρχική τους θέση. Άλλος τρόπος ταφής ήταν ο λάκκος, ο οποίος καλυπτόταν με επίπεδα πήλινα κεραμίδια, καθώς επίσης και πήλινοι στρογγυλοί αγωγοί, σαν αυτούς που χρησιμοποιούσαν για την υδροδότηση. Στους αγωγούς βρίσκονταν θαμμένα νήπια και έμβρυα¹⁷.

Η πρακτική της καύσης¹⁸ των παιδιών ήταν αποδεκτή, αλλά βέβαια πιο περιορισμένη σε σχέση με τις καύσεις των ενηλίκων. Έχουν αναγνωριστεί αρκετά οστά παιδιών σε αποθέσεις, χωρίς να είναι πάντα εύκολη η αναγνώριση τους. Οι προσφορές περιλάμβαναν αγγεία πόσεως, λεκανίδες, ληκύθους, υδρίες, πινάκια. Στις παιδικές ταφές συναντάμε κυρίως το θήλαστρο και τις χόες. Το θήλαστρο είναι συνήθως μελαμβαφές, ενώ οι χόες ερυθρόμορφες με παραστάσεις παιδιών που παίζουν¹⁹. Εκτός από τα αγγεία,

¹⁴ Oakley 2003, 176

¹⁵ Boardman-Kurtz 1988, 68-69

¹⁶ Boardman-Kurtz 1988, 86-90. Houby-Nielsen 2000, 157. Σημαντώνη-Μπουρνιά, 1988, 14-17. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1977, 4-5. Morris 1994, 141-142. Knigge 1990, 35-38. Houby-Nielsen 1996, 246-250. Παρλαμά-Σταμπολίδης 1992, 119-121, 225, 248, 270-271. Σαλλιώρα-Οικονομάκου 2005, 71, 126-127

¹⁷ Boardman-Kurtz 1988, 92

¹⁸ Boardman-Kurtz 1988, 92-93. Πλάτωνος 2004, 127-128. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1977, 6. Morris 1994, 142, 147. Μυλωνάς 1975, 283-286

¹⁹ Boardman-Kurtz 1988, 94-95. Houby-Nielsen 1995, 148-150

βρίσκουμε παιχνίδια, γυναικείες μορφές που κρατούν στα χέρια τους νήπια, ζώα και κούκλες²⁰.

Ελληνιστική περίοδος

Κατά την Ελληνιστική περίοδο παρουσιάζεται αλλαγή στις ταφές ως προς την ποικιλία, και τα κτερίσματα²¹ είναι τώρα λιγοστά. Αυτό οφείλεται στο νόμο του Δημήτριου Φαληρέως (317-307π.Χ.), που περιόρισε τις δαπάνες για τη σήμανση των τάφων. Τώρα πια χρησιμοποιούν κιονίσκους, οι οποίοι αντικαθιστούν τις επιτύμβιες στήλες και τα επιτύμβια αγγεία²². Τα παιδιά εξακολουθούν να θάβονται σε πλήνους λουτήρες και τα αγγεία, ιδίως οι αμφορείς χρησιμοποιούνται για τη ταφή νηπίων.

²⁰ Boardman-Kurtz 1988, 94-95. Πλάτωνος 2004, 127-129. Collingridge 1999, 485-486

²¹ Πλάτωνος 2004, 130-131. Houby-Nielsen 1995, 163-164

²² Houby-Nielsen 1998, 127-131. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1977, 6

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΦΥΛΟΥ ΚΑΙ ΗΛΙΚΙΑΣ ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΕΝΩΝ

Είναι λίγες οι πηγές και οι αναφορές που γίνονται από τους μελετητές για το αν η ταφή ανήκει σε ενήλικα ή σε παιδί και κατά πόσο ιδιαίτερα σε άρρεν ή σε θήλυ. Δεν υπάρχουν σαφή χαρακτηριστικά για να αποδείξουμε σε όλες τις περιπτώσεις αν σε κάποιο τάφο είναι θαμμένο αγόρι ή κορίτσι. Η μεγαλύτερη πλειονότητα των παιδικών ταφών απαντάται σε συγκεκριμένους τύπους τάφων. Αν τα στοιχεία είναι επαρκή, όπως διαστάσεις τάφου, αναλύσεις από τα οστά για τον προσδιορισμό της ηλικίας, τα κτερίσματα, τα αγγεία, ή τα παιχνίδια, μπορούμε να βγάλουμε ασφαλή συμπεράσματα, αλλιώς μόνο να εικάζουμε μπορούμε.

Στα περισσότερα νεκροταφεία η αναλογία ανδρικών και γυναικείων τάφων φαίνεται να είναι ίση²³. Μόνο στο νεκροταφείο της Αγοράς στους Πρωτογεωμετρικούς χρόνους υπερτερούν οι γυναικείοι τάφοι, και στα τέλη της Γεωμετρικής περιόδου, οι ανδρικοί ανέρχονται σε 53 και οι γυναικείοι σε 22.

Τα υπολείμματα από το σκελετικό υλικό δυστυχώς τις περισσότερες φορές είναι δύσκολο να μελετηθούν²⁴. Τα οστά των παιδιών είναι εύθραυστα, και όταν μένουν αρκετό καιρό σε διαβρωτικές συνθήκες είναι πιο χρονοβόρο να αναγνωριστούν²⁵. Όταν δεν μας βοηθάει η οστεολογική ανάλυση, μπορούμε να αναλύσουμε τα κτερίσματα²⁶, τα οποία τις περισσότερες φορές είναι χαρακτηριστικά για το κάθε φύλο. Αυτό όμως δεν είναι καθολικό, γιατί ορισμένα αντικείμενα έχουν βρεθεί και σε γυναικείους και σε ανδρικούς τάφους.

Από τις διαστάσεις του τάφου μπορούμε ίσως να προσεγγίσουμε την ηλικία του ενταφιασμένου. Παρατηρώντας τα στοιχεία που παραθέτει ο Χαριτωνίδης από τις ταφές του Συντάγματος, βλέπουμε ότι οι μεγαλύτεροι σε μήκος παιδικοί τάφοι μπορεί να φτάσουν στο 1,30μ. όπως ο τάφος CXII²⁷, έχουμε τάφους κοντά στο ένα μέτρο όπως ο

²³ Morris 1987, 57

²⁴ Houby-Nielsen 2000, 152. Angel 1945, 279-282,322-325. Boardman-Kurtz 1988, 93

²⁵ Haentjens 1999, 477

²⁶ Houby-Nielsen 1995, 129-172. Houby-Nielsen 2000, 153-154. Πλάτωνος 2004, 126-131. Morris 1994, 135-149. Boardman-Kurtz 1988, 94-96. Χαριτωνίδης 1958, 136-141. Μυλωνάς 1975, 286-297. Παρλαμά-Σταμπολίδης 1992, 123-127,225,232-233,248,270-271, 311,318-320,331,343,364. Collingridge 1999, 485-487. Houby-Nielsen 1996, 244

²⁷ Χαριτωνίδης 1958, 28

τάφος CIV²⁸ και ο τάφος LXIII²⁹. Μικρότεροι σε μέγεθος είναι ο τάφος XXXIX³⁰ που το μήκος του είναι 0,80μ., ο τάφος IV³¹ του οποίου το μήκος είναι 0,70μ. και ο τάφος XLVI³² που το μήκος του είναι 0,60μ. Οπότε αν συγκρίνουμε το μέγεθος του τάφου και λάβουμε υπόψη μας και τα υπόλοιπα στοιχεία, αρκεί να είναι επαρκή, συμπεραίνουμε ότι η ταφή είναι παιδική.

Από την εποχή του Σιδήρου³³, δεν έχουμε πολλά ευρήματα, για να καθορίσουμε το φύλο των ενταφιασμένων, και από την κλασική περίοδο, περισσότερο προσδιορίζονται οι τάφοι των ενηλίκων και των εφήβων παρά των παιδιών και των νηπίων³⁴.

Αντικείμενα όπως κάτοπτρα, χρωστικές ουσίες, πυξίδες, γυναικεία αγαλμάτια, χαρακτηρίζουν κυρίως γυναικείες ταφές³⁵. Επίσης κοσμήματα και ορισμένα σχήματα αγγείων (αλάβαστρα και λήκυθοι) βρίσκονται κυρίως σε γυναικείες ταφές. Μικρά ειδώλια³⁶ έχουν βρεθεί σε τάφους του Κεραμεικού, στην Ιερά οδό και στην οδό των Τύμβων. Τα αντικείμενα παρόλα αυτά δεν έχουν βρεθεί μαζί με κάποιο άλλο χαρακτηριστικό αντικείμενο, όπως στλεγγίδα, αρύβαλλο ή κύλικα για να χαρακτηρίσουν την ταφή. Ωστόσο υπάρχουν δυο παραδείγματα τάφων³⁷ όπου βρέθηκαν μαζί ειδώλια και πυξίδα και καταδεικνύουν γυναικεία ταφή. Η ταφή αυτή βρέθηκε κοντά στους τύμβους, όπου στο βιβλίο του Kubler, όπως αναφέρεται από την Collingridge³⁸, η περιοχή αυτή χαρακτηρίζεται γυναικεία. Το σώμα ήταν καλυμμένο με κόκκινο ένδυμα, χρώμα που είναι αποδεκτό για τις γυναίκες.

Όσον αφορά τους ανδρικούς τάφους³⁹, τους χαρακτηρίζει κυρίως ο αρύβαλλος και οι στλεγγίδες. Από το νεκροταφείο της Ελευσίνας, τμήματα στλεγγίδας και μια

²⁸ Χαριτωνίδης 1958, 35

²⁹ Χαριτωνίδης 1958, 43

³⁰ Χαριτωνίδης 1958, 64

³¹ Χαριτωνίδης 1958, 83

³² Χαριτωνίδης 1958, 142

³³ Haentjens 1999, 477. Boardman-Kurtz 1988, 31-39. Houby-Nielsen 1995, 140

³⁴ Houby-Nielsen 1995, 138-140

³⁵ Houby-Nielsen 1995, 138,141,168-170. Πλάτωνος 2004, 129-130. Χαριτωνίδης 1958, 45,93. Μυλωνάς 1975, 45, 297

³⁶ Collingridge 1999, 485-487

³⁷ Collingridge 1999, 486

³⁸ Collingridge 1999, 486

³⁹ Κάντα-Κίτσου 1990, 97. Πλάτωνος 2004, 129-130. Houby-Nielsen 1995, 138,170. Χαριτωνίδης 1958, 93

ακέραιη βρέθηκαν στις παιδικές ταφές Θ17⁴⁰ και Θ20α⁴¹. Οι διαστάσεις των στλεγγίδων αποδεικνύουν ότι τις χρησιμοποιούσαν ενήλικα άτομα, αλλά τις εναπόθεσαν στους τάφους ως ένδειξη τιμής στους ενταφιασμένους. Χάλκινη στλεγγίδα από το ίδιο νεκροταφείο βρέθηκε σε τάφο αγοριού μαζί με τσόφλια από αυγά⁴². Η ταφή ήταν σε λάρνακα και περιείχε ένα μικρό ληκύθιο.

Από τους τάφους της πλατείας Συντάγματος, μια σιδερένια στλεγγίδα βρέθηκε δίπλα σε ένα σκελετό από κεραμοσκεπή τάφο μήκους 1,50 μ. που πιθανόν να ανήκει σε νεαρό αγόρι⁴³. Από το ίδιο το νεκροταφείο του Συντάγματος⁴⁴, έχουμε έναν σκελετό κοριτσιού, αν ληφθούν υπόψη τα κτερίσματα όπως 2 μεγάλες πλαγγόνες(εικ.1) και ένα ειδώλιο γυναικείας μορφής. Σε έναν ακέραιο χού που βρέθηκε στο ίδιο νεκροταφείο εικονίζεται (εικ.2)ένα παιδί σε αμαξίδιο και μπροστά του ένα κορίτσι που πιθανόν να είναι η θανούσα. Ο σκελετός βρέθηκε μέσα σε λάρνακα, ο οποίος δεν ξεπερνά τα 0,90 μ.

Ως προς τον τρόπο ταφής των παιδιών, υπάρχει ποικιλία στους τύπους των τάφων, παίρνοντας κατά βάση όχι μόνο τις προσωπικές συνήθειες ή τα κοινωνικά δεδομένα αλλά και το φύλο και την ηλικία του παιδιού. Η διαδικασία της αποτέφρωσης⁴⁵ που άρχισε από την Πρωτογεωμετρική περίοδο, ήταν συνήθης για τις ταφές των ενηλίκων και σπάνια για τα παιδιά.

Κατά γενικό κανόνα οι αμφορείς με λαβές στου ώμους αποτελούσαν τεφροδόχα αγγεία για τις γυναικείες ταφές και οι αμφορείς με λαβές από το λαιμό χαρακτήριζαν τις ανδρικές⁴⁶. Κάτι ανάλογο συνηθιζόταν και από την εποχή του Σιδήρου⁴⁷, και στα τέλη της Γεωμετρικής οι κρατήρες χαρακτήριζαν ανδρικές ταφές και οι αμφορείς γυναικείες.

Στην εικονογραφία των αγγείων και κυρίως των χοών, το κατεξοχήν αγγείο που βρίσκουμε σε παιδικές ταφές, υπάρχει μια διάκριση ανάμεσα σε γυναικείες και ανδρικές μορφές. Τα αγόρια απεικονίζονται συνήθως γυμνά ενώ τα κορίτσια πάντα με ένδυμα. Οι γυναικείες μορφές δεν είναι ποτέ στεφανωμένες, δεν υπάρχει απεικόνιση σταφυλιών ή

⁴⁰ Μυλωνάς 1975, 278

⁴¹ Μυλωνάς 1975, 274

⁴² Κάντα-Κίτσου 1990, 97

⁴³ Χαριτωνίδης 1958, 90-93

⁴⁴ Χαριτωνίδης 1958, 45-46

⁴⁵ Haentjens 1999, 477

⁴⁶ Haentjens 1999, 477

⁴⁷ Houby-Nielsen 1995, 131

γλυκών. Αντικείμενα όπως φυλακτά ή κορδέλες φορεμένες στο καρπό ή στο λαιμό απεικονίζονται και σε αγόρια και σε κορίτσια⁴⁸.

Καταλαβαίνουμε λοιπόν ότι αν οι πληροφορίες μας για την ταφή είναι ασαφείς, τόσο πιο δύσκολη είναι και η αναγνώριση της. Δεν αρκεί να ξέρουμε μόνο το μέγεθος του τάφου για να πούμε με σιγουριά ότι πρόκειται για τάφο παιδιού. Θα πρέπει παράλληλα να ερευνηθούν τα κτερίσματα και ιδίως τα οστά, που αν αναλυθούν ίσως αυτά μας δώσουν μια πιο ξεκάθαρη απάντηση. Συμπεραίνουμε ότι με καμία παράμετρο ξεχωριστά δεν μπορούμε να βγάλουμε ασφαλή συμπεράσματα, πρέπει να συνηγορούν αρκετά στοιχεία μεταξύ τους για να χαρακτηριστεί το φύλο και η ηλικία του ενταφιασμένου.

⁴⁸ Seifert 2005, 470-471

ΤΑ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ

Νεκροταφεία

Από τα ευρήματα των ανασκαφών που έχουν πραγματοποιηθεί κατά καιρούς στην περιοχή της Αττικής, συμπεραίνουμε ότι οι τάφοι ακολουθούν τις κύριες οδικές αρτηρίες, βοηθώντας μάλιστα να αποκαταστήσουμε τα όρια των τειχών και των πυλών⁴⁹. Οι νεκροί θάβονται έξω από τα όρια της πόλης, και με την κατασκευή του Θεμιστόκλειου τείχους, αυτό κατέστη φανερότερο. Η μόνη φιλολογική μαρτυρία που το αποδεικνύει, είναι μια επιστολή του Κικέρωνα⁵⁰, ο οποίος είχε προσπαθήσει να θάψει ένα Ρωμαίο φίλο του στο Αθηναϊκό άστυ: «Δεν μπόρεσα να συμφωνήσω με τους Αθηναίους για την παραχώρηση τάφου μέσα στο άστυ, γιατί λένε ότι τους είναι απαγορευμένο από θρησκευτικούς λόγους». Η απαγόρευση αυτή θεσπίστηκε μαζί και με άλλους νόμους ως προς την μείωση των πολυδάπανων μνημείων μέσα στον 6^ο αι. π.Χ.

Παρά το γεγονός αυτό, μέσα στα όρια του άστεως, έχουν αποκαλυφθεί τουλάχιστον δυο ομάδες τάφων, η μία με έντεκα τάφους στην οδό Λεωκορίου και η άλλη με δυο τάφους στην οδό Καραϊσκάκη⁵¹. Στην πρώτη ομάδα βρέθηκαν αγγεία, τα οποία πιθανόν χρησιμοποιήθηκαν για παιδικές ταφές, και λάκκοι, οι οποίοι επίσης θεωρήθηκαν τάφοι, χωρίς ωστόσο να βρεθούν ανθρώπινα λείψανα. Επιπλέον βρέθηκαν όστρακα χρονολογούμενα από την Αρχαϊκή μέχρι την Ελληνιστική περίοδο, και ένα μικρό ανάγλυφο με παράσταση νεκρόδειπνου. Οι τάφοι της οδού Καραϊσκάκη χρονολογούνται στα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Υπάρχουν ίχνη καμένων αγγείων που ίσως χρησιμοποιήθηκαν ως τεφροδόχοι. Ακόμη μια μαρτυρία ταφής μέσα στον οικισμό, προέρχεται από το Θορικό⁵², όπου κοντά στο θέατρο βρέθηκαν παιδικοί τάφοι και ένας τουλάχιστον ενηλίκου.

Το σημαντικότερο νεκροταφείο των Αθηνών είναι ο Κεραμεικός⁵³. Δυο οδοί τον διαπερνούσαν, η Ιερά οδός και η οδός προς την Ακαδημία. Η Ιερή Πύλη βρισκόταν στο

⁴⁹ Boardman-Kurtz 1988, 87. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 14-15. Houby-Nielsen 2000, 151, 155, 161. Houby-Nielsen 1996, 243. Oakley 2003, 177

⁵⁰ Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 14-15. Boardman-Kurtz 1988, 67

⁵¹ Boardman-Kurtz 1988, 87

⁵² Boardman-Kurtz 1988, 87

⁵³ Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 15-16. Boardman-Kurtz 1988, 87-88. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1977, 4

σημείο όπου η Ιερά οδός συνεχιζόταν προς το Ιερό της Ελευσίνας, ενσωματώνοντας στη βόρεια πλευρά της την κοίτη του Ηριδανού. Νότια της Ιεράς οδού υπάρχει νεκροταφείο το οποίο χρησιμοποιήθηκε από τους Πρωτογεωμετρικούς μέχρι και τους κλασικούς χρόνους. Κατά τη διάρκεια του 5^{ου} ή αρχές του 4^{ου} αιώνα π.Χ., η νότια περιοχή αλλάζει διαμόρφωση και δημιουργείται η «*Δυτική οδός*» γνωστή και ως «*οδός των Τάφων*», όπως ακόμη και η «*Νότια οδός*» γνωστή ως «*Πλάγια οδός*». Στις δυο αυτές ταφικές οδούς, βρέθηκαν μεγαλόπρεπα ταφικά αρχιτεκτονήματα. Το νεκροταφείο, γνωστό και ως νεκροταφείο του Ηριδανού, χρησιμοποιήθηκε για την ταφή επιφανών Αθηναίων πολιτών.

Η περιοχή ανατολικά της «*Νότιας οδού*», υπήρξε νεκροταφείο παιδιών, κρατικών αξιωματούχων και κοινών πολιτών. Όταν έγιναν οι αλλαγές και δημιουργήθηκαν τα πολυτελή ταφικά μνημεία, η περιοχή δεν ξαναχρησιμοποιήθηκε ως χώρος ταφής. Οι τελευταίοι τάφοι ανάγονται στους ελληνιστικούς χρόνους. Το νεκροταφείο⁵⁴ βόρεια της Ιεράς οδού, στη θέση του Υπομυκηναϊκού «*νεκροταφείο του Πομπείου*», δεν χρησιμοποιήθηκε κατά την κλασική περίοδο. Δυτικά της οδού Πειραιώς και κατά μήκος της Ιεράς Οδού, βρέθηκαν τύμβοι, κτιστοί τάφοι και ταφικοί περίβολοι, όμοιοι στο μέγεθος και στην πολυτέλεια με εκείνους του νεκροταφείου του Ηριδανού. (χάρτης 7)

Βόρεια της Ιεράς οδού, βρίσκονται οι *Θριάσιαι πύλαι*⁵⁵. (χάρτης 2) Το όνομα τους το οφείλουν στη Θρία, την Ελευσινιακή πεδιάδα, από όπου περνούσε ο δρόμος προς αυτήν. Ο χώρος αυτός δεν χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα ως νεκροταφείο, παρά μόνο την κλασική εποχή όπου κατασκευάστηκαν οι τάφοι επιφανών ανδρών της πόλης, όπως του Κίμωνα⁵⁶.

Βορειοανατολικά του Κεραμεικού, στην σημερινή πλατεία Ελευθερίας και κατά μήκος της οδού Πειραιώς, βρέθηκε νεκροταφείο χρονολογούμενο από τους Υπομυκηναϊκούς μέχρι και τους κλασικούς χρόνους. Παλαιότερα το νεκροταφείο αυτό είχε θεωρηθεί ως προέκταση του νεκροταφείου του Κεραμεικού, αλλά σήμερα είναι γνωστό ότι αποτελεί ξεχωριστό νεκροταφείο έξω από τις *Ηρραι Πύλαι*⁵⁷ (πύλες των

⁵⁴ Σημαντώνη-Μπουρνιά 1977, 4. Boardman-Kurtz 1988, 87-88. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 15

⁵⁵ Boardman-Kurtz 1988, 88. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1977, 4. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 15-16

⁵⁶ Boardman-Kurtz 1988, 89

⁵⁷ Σημαντώνη-Μπουρνιά 1977, 5. Boardman-Kurtz 1988, 89. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 16

νεκρών). Ο δρόμος που περνούσε από την πύλη, ακολουθούσε τη σημερινή οδό Λεωκορίου.

Στη βόρεια πλευρά της πόλης, στην *Αχαρνική πύλη*⁵⁸, υπήρχε νεκροταφείο από την Υπομυκηναϊκή περίοδο. Ανατολικά της πόλης, μεταξύ των οδών Βουλής και Νίκης, υπήρχαν οι *Διοχάριαι πύλαι*⁵⁹. Δεν έχουν βρεθεί τάφοι πρωϊμότεροι της ύστερης Αρχαϊκής περιόδου. Το νεκροταφείο το οποίο εκτείνεται κατά μήκος των οδών Σταδίου και Πανεπιστημίου περιλαμβάνει κλασικές ταφές και ταφικούς περιβόλους.

Στα νότια του Θεμιστόκλειου τείχους, υπάρχουν οι *Διόμιαι πύλαι*⁶⁰, όπου αναφέρεται στις αρχαίες πηγές, ένα κλασικό νεκροταφείο, και το οποίο επιβεβαιώνεται ανασκαφικά.

Στις *Ιτώνιαι πύλαι*⁶¹ στην οδό Μακρυγιάννη, έχουν βρεθεί πολλοί αδημοσίευτοι κλασικοί τάφοι. Στα δυτικά, κοντά στα Μακρά Τείχη, υπάρχουν κλασικές ταφές, όπου ο δρόμος που τις περιέτρεχε έβγαινε από την πόλη στην *Άλαδε πύλη*⁶².

Το δεύτερο πλήρως δημοσιευμένο νεκροταφείο, είναι το Δυτικό νεκροταφείο της Ελευσίνας. (χάρτης 8) Αποκαλύφθηκε από τον Γεώργιο Μυλωνά κατά μήκος της αρχαίας οδού προς τα Μέγαρα. Το νεκροταφείο απαριθμεί τάφους από τα μεσοελλαδικά (2.000 μ.Χ.) μέχρι και τα ρωμαϊκά χρόνια (2^{ος} -3^{ος} αι. π.Χ.)⁶³. Χρησιμοποιήθηκε περισσότερο κατά τον 5^ο αιώνα, και στην έκταση του έχουν αποκαλυφθεί 115 καλά διατηρημένες ταφές και 22 πυρές της ίδιας περιόδου. Από τους καλά διατηρημένους τάφους οι 82 ήταν παιδικοί και οι 33 ενηλίκων⁶⁴. Από αυτούς τους τάφους οι 67 ήταν ενταφιασμοί και οι 13 ήταν πυρές.

Τάφοι κλασικοί αποκαλύφθηκαν στο Σούνιο, στην περιοχή του Πανόρμου. Βρέθηκε κλασικό νεκροταφείο⁶⁵ κοντά στα μεταλλουργικά εργαστήρια. Σε ένα οικόπεδο, ανατολικά από κει που βρίσκονται τώρα οι εγκαταστάσεις της ΟΛΥΜΠΙΚ ΜΑΡΙΝ, έχουν βρεθεί 80 λακκοειδείς τάφοι οι οποίοι χρονολογούνται από τη παλαιοχριστιανική

⁵⁸ Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 16. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1977, 5. Boardman-Kurtz 1988, 89

⁵⁹ Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 16. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1977, 5. Boardman-Kurtz 1988, 89-90

⁶⁰ Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 17. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1977, 5. Boardman-Kurtz 1988, 90

⁶¹ Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 17. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1977, 5. Boardman-Kurtz 1988, 90

⁶² Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 17. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1977, 5. Boardman-Kurtz 1988, 90

⁶³ Κάντα-Κίτσου 1990, 63

⁶⁴ Μυλωνάς 1975, 273

⁶⁵ Σαλλιώρα-Οικονομάκου 2005, 71

μέχρι και την ρωμαϊκή περίοδο. Το νεκροταφείο ήταν ανεπτυγμένο σε οικισμό κλασικών και ελληνοιστικών χρόνων.

Νεκροταφεία έχουν βρεθεί και στις περιοχές Αγριλέζα, Σπιθαροπούσι, Πουνταζέζα, στο λιμάνι Πασά, στην κοιλάδα Μπότσαρη-Νόρι⁶⁶. Το νεκροταφείο στη δυτική πλευρά του ακρωτηρίου, περιλάμβανε μαρμάρινους ταφικούς περιβόλους, που χρονολογούνται από τους ύστερους γεωμετρικούς μέχρι και τους κλασικούς χρόνους. Κατά την ελληνοιστική περίοδο το νεκροταφείο επεκτάθηκε προς βορειοδυτικά. Στον κεντρικό οδικό άξονα της Αγριλέζας βρέθηκαν τάφοι και μαρμάρινα επιτύμβια μνημεία. Λακκοειδείς τάφοι έχουν βρεθεί στο Σπιθαροπούσι, ταφές σε σχισμές βράχων στη Αγριλέζα και στη Σούριζα.

Στη κοιλάδα Μπότσαρη⁶⁷ ανακαλύφθηκαν πάνω από 220 τάφοι κιβωτιόσχημοι, λακκοειδείς και πυρές. Τα κτερίσματα ήταν φτωχά και κοινότυπα. Με βάση τις προσφορές και το είδος των τάφων, στον Πάνορμο, στο Λιμάνι Πασά, στην Πουνταζέζα και στου Μπότσαρη, ο περισσότερος πληθυσμός ήταν αγρότες. Αντίθετα στην Αγριλέζα που έχουν βρεθεί ταφικοί περίβολοι και μνημεία, ήταν ο τόπος κατοικίας και ταφής εύπορων οικογενειών και γαιοκτημόνων.

Τέλος στο νεκροταφείο των Αχαρνών, οι περισσότεροι τάφοι χρονολογούνται στους κλασικούς χρόνους. Οι παιδικοί τάφοι είναι κυρίως λάρνακες ή λουτήρες. Στο νεκροταφείο των Αχαρνών έχουν βρεθεί αρκετές πυρές, οι περισσότερες από τις οποίες είναι ορθογωνίου σχήματος.

⁶⁶ Σαλλιώρα-Οικονομάκου 2005, 126

⁶⁷ Σαλλιώρα-Οικονομάκου 2005, 96

Οι τύποι των τάφων και τα ταφικά έθιμα

Έθιμα ταφής

Κατά την κλασική περίοδο χρησιμοποιούσαν και την καύση και τον ενταφιασμό ως τρόπο ταφής. Αυτό παρέμενε θέμα προσωπικής προτίμησης. Ο απλούστερος τρόπος ταφής είναι ο λάκκος. Ο νεκρός βρίσκεται στο έδαφος και οι προσφορές τοποθετούνται είτε στο εσωτερικό, είτε στο εξωτερικό του τάφου. Στους κεραμοσκεπείς τάφους, το σώμα καλύπτεται από δυο επίπεδες πλάκες, ενώ δεν είναι λίγες οι φορές που καλυπτόταν μόνο το ανώτερο μέρος του σώματος με κεραμίδια.

Τα παιδιά θάβονταν μέσα σε σαρκοφάγους ή σε μια παραλλαγή αυτών, τις πήλινες λάρνακες-λουτήρες⁶⁸ (εικ.3). Χρησιμοποιούσαν δυο κομμάτια το ένα ανεστραμμένο στο άλλο. Ορισμένοι λουτήρες έχουν διακοσμημένα τα εσωτερικά ή τα εξωτερικά τους τοιχώματα. Οι προσφορές όταν βρίσκονταν στο εσωτερικό, έμεναν απείραχτες και μας δίνουν σήμερα μια καθαρή εικόνα της αρχικής τους θέσης⁶⁹.

Συχνό είναι επίσης το φαινόμενο, ιδίως για τα βρέφη να θάβονται σε αγγεία. Αυτός ο τρόπος ταφής ονομάζεται εγχυτρισμός. Το στόμιο των αγγείων καλυπτόταν με μικρότερο αγγείο ή πήλο ή με κάποιο πόμα. Στις περιπτώσεις που το αγγείο ήταν μικρό για την εισαγωγή του σώματος, ανοιγόταν μια οπή στα τοιχώματα του αγγείου τόση ώστε να χωράει το σώμα, είτε αφαιρούσαν ολόκληρο κομμάτι από το αγγείο, το οποίο στη συνέχεια διορθωνόταν⁷⁰.

Στη Νότια οδό, βρέθηκαν πολυάριθμες ταφές νεογέννητων βρεφών μέσα σε αμφορείς οίνου⁷¹(εικ. 4). Γύρω στο 425 π.Χ., σημειώνεται μια αλλαγή, και η ταφή σε πήλινη κτιστή λάρνακα είναι συχνότερη από τον εγχυτρισμό.

Οι προσφορές προς τους νεκρούς τοποθετούνται σε ειδικές «θέσεις» προσφορών και αύλακες προσφορών⁷². Τα κτερίσματα τοποθετούνται είτε σε τάξη είτε σκορπισμένα

⁶⁸ Boardman-Kurtz 1988, 92. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 18. Πλάτωνος 2004, 126,128,130. Μυλωνάς 1975, 275-279. Young 1951, 68-72. Morris 1994, 178

⁶⁹ Boardman-Kurtz 1988, 90-92. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 17-18

⁷⁰ Μυλωνάς 1975, 280. Oakley 2003, 176

⁷¹ Knigge 1990, 36-37

⁷² Boardman-Kurtz 1988, 91, 94-96. Houby-Nielsen 1998, 133,134. Χαριτωνίδης 1958, 136

κοντά στο τάφο. Οι αύλακες προσφορών περιείχαν κυρίως σπασμένα αγγεία, τέφρα ή και οστά. Εκτός από τα φθαρτά υλικά που έχουν βρεθεί, τοποθετούνται και αγγεία, συνήθως λήκυθοι, λεκανίδες, οινοχόες, και γενικά αγγεία πόσεως. Ειδικά στους παιδικούς τάφους ο συνηθέστερος τύπος αγγείων είναι το θήλαστρο και ο χούς, συνήθως με εικονογραφικές παραστάσεις παιδιών που παίζουν⁷³.

Στις παιδικές ταφές βρίσκονται επίσης και παιχνίδια, πλαγγόνες και μικρογραφικά ειδώλια ζώων και αντικειμένων.

Οι τύποι των τάφων

Κατά την κλασική περίοδο δημοφιλείς τρόποι ταφής ήταν εξίσου και ο ενταφιασμός και η καύση. Η επιλογή της ταφής ήταν προφανώς θέμα προσωπικής ή οικογενειακής προτίμησης.

Με βάση τον κατάλογο⁷⁴ μου για τις ταφές της Αθήνας και του νεκροταφείου της Ελευσίνας, έχουμε τρεις ταφές σε λάκκο από την περιοχή των Αθηνών, ενώ από την Ελευσίνα για την περίοδο που μελετάμε δεν υπάρχει κάποιο παράδειγμα, αλλά συναντάμε πέντε ταφές σε ορύγματα και τέσσερις ταφές σε ξύλινα κιβώτια. Επίσης έχουμε πέντε τάφους από την Ελευσίνα και τρεις από την Αθήνα, τέσσερις σαρκοφάγους από το νεκροταφείο της Ελευσίνας, ενώ για την Αθήνα δεν υπάρχει κάποιο παράδειγμα. Στο νεκροταφείο της Ελευσίνας συναντάμε δέκα εγχυτρισμούς και στην Αθήνα δυο. Οι λάρνακες από τους τάφους της Αθήνας αριθμούν πενήντα έξι ενώ στην Ελευσίνα δώδεκα.

I. Ο λάκκος

Ο απλούστερος τύπος ενταφιασμού ήταν ο λάκκος, διαμορφωμένος στο έδαφος. Τα τοιχώματα του είχαν επικάλυψη από ασβεστοκονίαμα ή από λεπτό μαρμαροκονίαμα.

⁷³ Boardman-Kurtz 1988, 94

⁷⁴ Τα στοιχεία που δίνω βρίσκονται στους πίνακες 1,2

Το πάτωμα ήταν συνήθως στρωμένο με χαλίκια. Στην οδό Φαλήρου⁷⁵ βρέθηκε λακκοειδής τάφος με τα διαλυμένα οστά του παιδιού. Ο τάφος ήταν κτερισμένος με εννιά μελανόμορφες και μια ερυθρόμορφη λήκυθο, χρονολογούμενες στο πρώτο μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

II. Ο κεραμοσκεπής

Στους κεραμοσκεπείς τάφους μεγάλα επίπεδα κεραμιδιά τοποθετούνταν το ένα πλάι στο άλλο, ώστε να διαμορφώσουν ένα στέγαστρο για το νεκρό. Οι άκρες αφήνονταν ανοιχτές ή κλείνονταν και αυτές με κεραμίδια⁷⁶. Στην γωνία της οδού Σταδίου και Ομήρου ανασκάφθηκε κεραμοσκεπής τάφος⁷⁷ στο εσωτερικό του οποίου βρέθηκαν καμμένα οστά. Τα κτερίσματα αποτελούνταν από πήλινα πτηνά, ληκύθιο, πυξίδα, οινοχόη με ερυθρόμορφη παράσταση παιδιού που παίζει και ένα γυναικείο ειδώλιο.

Από την πλατεία Συντάγματος από τις ανασκαφές που έγιναν το 1957, κεραμοσκεπής είναι ο τάφος XLIX⁷⁸, με κατεύθυνση ανατολικά προς δυτικά. Ο σκελετός είχε μήκος 1,50 μ. με την κεφαλή προς τα ανατολικά και ανήκει σε παιδί. Μαζί βρέθηκε μια σιδερένια στλεγγίδα σε τεμάχια. Από το νεκροταφείο της Ελευσίνας στον κεραμοσκεπή τάφο I22⁷⁹ βρέθηκε μικρό τεμάχιο στλεγγίδος.

III. Η σαρκοφάγος

Συνηθισμένος τύπος ταφής για τα παιδιά ήταν οι λίθινες σαρκοφάγοι ή οι πήλινοι λουτήρες. Αποτελούνται από δυο κομμάτια και τοποθετούσαν το ένα πάνω στο άλλο για να περιβάλουν το σώμα του παιδιού. Μερικοί λουτήρες είχαν ζωγραφισμένα τα τοιχώματα, εσωτερικά και εξωτερικά, και περιείχαν πλούσιες προσφορές.

⁷⁵ Αλεξανδρή 1973, 98

⁷⁶ Boardman-Kurtz 1988, 91

⁷⁷ Ανδρειωμένου 1966, 79

⁷⁸ Χαριτωνίδης 1958, 90

⁷⁹ Μυλωνάς 1975, 282

Από το νεκροταφείο της Ελευσίνας στην παιδική σαρκοφάγο H3⁸⁰, είχαν χρησιμοποιηθεί για το πώμα στρωτήρες κεραμίδες κορινθιακού τύπου.(εικ.5) Ο σκελετός βρέθηκε εκτάδην με τα χέρια κατά μήκος του σώματος και τα κτερίσματα είχαν τοποθετηθεί εντός και εκτός της σαρκοφάγου. Τα περισσότερα κτερίσματα ήταν αγγεία και ανάμεσα τους και λευκές λήκυθοι.

Σε νεκροταφείο στις Αχαρνές κατά την διάρκεια εργασιών ήρθαν στο φως δυο τάφοι, ο δεύτερος από τους οποίους ήταν σαρκοφάγος⁸¹ που περιείχε σκελετό σε ύπτια θέση αρκετά καλά διατηρημένο. Από τα είδη των κτερισμάτων που βρέθηκαν, συμπαιρένουμε ότι ο νεκρός πρέπει να ήταν μικρής ηλικίας. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν περίπου 150 αστράγαλοι, πολλοί από αυτούς διάτρητοι. Η ταφή ήταν κτερισμένη με δέκα αγγεία, πέντε λευκές ληκύθους που είχαν τοποθετηθεί κοντά στο κεφάλι, στο δεξί χέρι και στα πόδια του νεκρού. Τα αγγεία δεν βρέθηκαν σε καλή κατάσταση και δεν φαίνεται καθαρά η εικονογράφηση τους. Βρέθηκαν ακόμα τέσσερις λήκυθοι με διακόσμηση φύλλων κισσού. Οι δυο μεγαλύτερες βρέθηκαν ακέραιες τοποθετημένες στο ύψος της λεκάνης του σκελετού. Οι δυο μικρότερες βρέθηκαν σε κομμάτια πάνω στο στήθος του νεκρού. Ανάμεσα στα πόδια του είχε τοποθετηθεί ένα μικρό στρογγυλό μελαμβαφές ληκύθιο. Κομμάτια δυο μικρών χάλκινων κουταλιών βρέθηκαν κοντά στο δεξί χέρι. Συνελέγησαν ακόμα από τον τάφο δυο σιδερένια καρφιά και μικρά τμήματα από λεπτά οστέινα εργαλεία, όπως σμίλες και περόνες.

IV. Πήλινος αγωγός-εγχυτρισμός

Τα παιδιά επίσης θάβονταν μέσα σε πήλινους αγωγούς, σαν εκείνους που χρησιμοποιούσαν για την υδροδότηση⁸². Τα νήπια και τα παιδιά μικρότερης ηλικίας θάβονταν μέσα σε αγγεία.(εικ.6)Υπήρχε μια σύνδεση ανάμεσα στο φύλο και στο είδος του αγγείου που θα χρησιμοποιούσαν ως τεφροδόχο. Τα κορίτσια θάβονταν στους αμφορείς με λαβές από τον ώμο, ενώ για τα αγόρια χρησιμοποιούσαν τους αμφορείς με λαβές από το λαιμό⁸³.

⁸⁰ Μυλωνάς 1975, 275-276

⁸¹ Πλάτωνος 1997, 93

⁸² Boardman-Kurtz 1988, 92

⁸³ Haentjens 1999, 477. Houby-Nielsen 1995, 131

Η πιο δημοφιλής θεωρία για τη χρήση των τεφροδόχων αγγείων είναι κυρίως οικονομικοί, αφού αυτός ο τρόπος ήταν ο πιο φθηνός. Δυστυχώς δεν υπάρχουν αναφορές για την ακριβή αξία των αγγείων. Αλλά αν ακόμα δεν συνέτρεχαν οικονομικοί λόγοι, ίσως χρησιμοποιούσαν τις τεφροδόχους ως τον πιο εύκολο τρόπο μεταφοράς του νεκρού. Υποθέτουμε ότι τα παιδιά το πολύ μέχρι έξι ετών θάβονταν στα αγγεία και όχι μεγαλύτερα, αλλά παρόλα αυτά, παραμένει δύσκολο να μεταφερθεί ένα αγγείο το οποίο περιέχει το σώμα του παιδιού, τις προσφορές με τα δώρα και τα αγγεία. Ορισμένες φορές τα κτερίσματα τα τοποθετούσαν μέσα στις τεφροδόχους όταν έφταναν στον τάφο, και αυτό γίνεται καμιά φορά και με το σώμα του παιδιού. Το μετέφεραν οι γονείς στα χέρια μέχρι το νεκροταφείο και ύστερα το έθαβαν μέσα στο αγγείο⁸⁴.

Η διαδικασία της μεταφοράς ή του εγχυτρισμού του σώματος στις τεφροδόχους γινόταν με ιδιαίτερη φροντίδα και προσοχή. Τα οστά που έχουν αναλυθεί δεν δείχνουν σημάδια τραυματισμού ή σπασίματος, οπότε ο εγχυτρισμός θα πρέπει να γινόταν είτε λίγο μετά το θάνατο, είτε το πολύ μέσα σε τρεις ημέρες, καθώς από τότε και μετά αρχίζει η δυσκαμψία του νεκρού, και θα ήταν δύσκολη η τοποθέτηση του σώματος μέσα στο αγγείο χωρίς τραυματισμούς⁸⁵.

Παιδιά μεγαλύτερα των έξι ετών δεν πρέπει να εγχυτρίζονταν αλλά να θάβονταν όπως οι ενήλικοι. Αυτό ίσως συνέβαινε γιατί ακόμη και μέχρι σήμερα η ηλικία των έξι ετών αποτελεί ένα μεταβατικό στάδιο. Το παιδί πηγαίνει στο σχολείο, μαθαίνει να γράφει και να διαβάζει, και σιγά-σιγά αρχίζει να περνά στον κόσμο των ενηλίκων.

V. Η λάρνακα

Ο πιο διαδεδομένος τύπος ταφής είναι η λάρνακα, η οποία αποτελεί το μεγαλύτερο ποσοστό των ευρεθέντων τάφων. Από το νεκροταφείο της οδού Σταδίου και Ομήρου(εικ.7) ο τάφος Π⁸⁶ είναι παιδική λάρνακα στον οποίο βρέθηκαν λίγα κατεστραμμένα οστά, ένα πήλινο σπασμένο ειδώλιο παιδιού, ειδώλια πτηνών(εικ.8) και

⁸⁴ Haentjens 1999, 477-478

⁸⁵ Haentjens 1999, 478 2006

⁸⁶ Ανδρειωμένου 1966, 79

δυο μελαμβαφή φιαλίδια. Η ταφή χρονολογείται στον 5^ο αιώνα π.Χ. Στην οδό Ευρυμέδοντος η ανασκαφική έρευνα είχε φέρει στο φως μια συστάδα τάφων, από τους οποίους ο τάφος I⁸⁷ είναι πήλινη λάρνακα και περιείχε τα διαλυμένα οστά ενός παιδιού. Τα κτερίσματα που ανακαλύφθηκαν ήταν αγγεία του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Βρέθηκε το κάτω μισό μιας μελαμβαφής λεκανίδας, μια μελαμβαφή όλπη και μια λήκυθος λευκού βάρους με μελανόμορφα ανθέμια.

Κατά την ανασκαφή που διενεργήθηκε στο νεκροταφείο της οδού προς τον Ίππιο Κολωνό ήρθαν στο φως αρκετοί τάφοι⁸⁸ και μερικοί από αυτούς ήταν παιδικές λάρνακες. Ο τάφος I είναι λάρνακα και βρέθηκε με σπασμένο το κάλυμμα της και στο εσωτερικό τα οστά του παιδιού. Έξω από την λάρνακα βρέθηκαν τρεις μελανόχρωμες λεκανίδες με τα καλύμματα τους, ενώ στο εσωτερικό υπήρχαν δυο μελανόμορφα φιαλίδια και ένα άβαφο σκυφίδιο. Ο τάφος V είναι παιδική πήλινη λάρνακα, η οποία περιείχε δυο μικρά μελαμβαφή αγγεία, μια οινοχόη και έναν κάρναρο. Πάνω από την ταφή υπήρχαν ίχνη πυράς του τέλους του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Ο τάφος XXV είναι μαρμάρινη λάρνακα η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και για προηγούμενη ταφή. Στον τάφο βρέθηκε ένα ερυθρόμορφο αρυβαλλοειδές ληκύθιο του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Ο τάφος XXXVI είναι πήλινη λάρνακα επιχρισμένη στο εσωτερικό με μαύρο βερνίκι. Η ταφή περιείχε δυο μελανόγραφα ληκύθια του πρώιμου 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Επίσης ο τάφος XLII είναι πήλινη λάρνακα, στην οποία βρέθηκε ο σκελετός του παιδιού μαζί με αρυβαλλοειδές ληκύθιο του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Ο τάφος XLVI είναι πήλινη λάρνακα και σαν κτερίσματα βρέθηκαν πέντε μελαμβαφή αγγεία, μια λεκανίδα, ένα θήλαστρο, ένα σκύφο, μια λήκυθος και μια κύλικα, επίσης μια λευκή λήκυθος και τρεις μελανόγραφες του πρώιμου 5^{ου} αιώνα π.Χ. Ο τάφος LXXI είναι πήλινη λάρνακα και η ταφή ήταν κτερισμένη με έντεκα αγγεία, από τα οποία έξι λήκυθοι, δυο κύαθοι, δυο αρυβαλλοειδή ληκύθια και μια πυξίδα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Ο τάφος LXXIX είναι πήλινη λάρνακα επιχρισμένη εσωτερικά με μαύρο βερνίκι, περιείχε υπολείμματα από τον παιδικό σκελετό και τέσσερα αγγεία, τρεις μελανόγραφες ληκύθους και μια λεκανίδα του πρώιμου 5^{ου} αιώνα π.Χ. Τέλος ο τάφος LXXXII είναι πήλινη λάρνακα και σαν

⁸⁷ Αλεξάνδρη 1976, 32

⁸⁸ Καραγιώργα-Σταθακοπούλου 1979, 23

κτερίσματα βρέθηκαν, μια μελανόγραφη κύλικα και τρεις μελανόγραφες ληκύθους του πρώιμου 5^{ου} αιώνα π.Χ.

VI. Η καύση

Η διαδικασία της πρωτογενούς καύσης, όπου ο νεκρός καίγεται μέσα στον τάφο του είχε ξεκινήσει από την Αρχαϊκή περίοδο και συνεχίζεται και την Κλασική. Η διαφορά είναι ότι στην κλασική περίοδο οι καύσεις δεν είναι τόσο επιμελημένες και απουσιάζουν οι αγωγοί αερισμού. Οι δευτερογενείς καύσεις, όπου ο νεκρός καίγεται σε άλλο μέρος και μεταφέρονται οι στάχτες και τα κόκαλα στον τάφο, είναι περισσότερες και υπάρχει μεγαλύτερη ποικιλία στους τύπους των τεφροδόχων αγγείων⁸⁹. Και στις δυο περιόδους η καύση των νηπίων ήταν μια αποδεκτή πρακτική χωρίς όμως να συμβαίνει συχνά. Έχουν βρεθεί οστά παιδιών σε αποθέσεις με υπολείμματα πυράς, χωρίς όμως να μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια αν ήταν καύσεις νηπίων, ή αν μαζί με την καύση των προσφορών συρρικνώθηκαν τα οστά από τα ίχνη της φωτιάς⁹⁰.

⁸⁹ Boardman-Kurtz 1988, 92-93. Σημαντώνη-Μπουρνιά 1977, 6

⁹⁰ Boardman-Kurtz 1988, 93

Τα νεκρικά έθιμα

Η διαδικασία της ταφής για τους αρχαίους Έλληνες ήταν ιδιαίτερα σημαντική για αυτό θα αναφερθούμε λίγο και στα νεκρικά έθιμα, όπως τα γνωρίζουμε από τις φιλολογικές πηγές. Για κάθε Έλληνα πολίτη ήταν τιμή να ταφεί στην πατρίδα του και να λάβει τη φροντίδα που του άρμοζε από τα στενά συγγενικά του πρόσωπα ή αν δεν είχε οικογένεια από τον στενότερο φίλο ή το δήμαρχο⁹¹.

Πρόθεση

Στη διαδικασία της πρόθεσης είχαν το δικαίωμα να λάβουν μέρος μόνο οι γυναίκες της οικογένειας, οι οποίες ήταν άνω των εξήντα ετών ή όσες ήταν πολύ στενές συγγενείς. Έπλεναν το σώμα του νεκρού, το άλειφαν με λάδι, το έντυναν και το στόλιζαν με άνθη, κορδέλες, στεφάνια και κοσμήματα. Τον νεκρό τον τοποθετούσαν με τα πόδια προς την πόρτα του δωματίου και ξαπλωνόταν πάνω σε «κλίνη» με ψηλά πόδια. Τα νεκρικά ρούχα ήταν το «ένδυμα», το σάβανο που τύλιγαν το σώμα του νεκρού, τον τοποθετούσαν πάνω σε ένα ύφασμα, το «στρώμα», και τον σκέπαζαν με τα «επιβλήματα». Το κεφάλι του νεκρού ακουμπούσε στα «προσκέφαλα», και για μην ανοίγει το στόμα έδεναν την κάτω σιαγόνα με ταινίες, τις «οθόνες».

Η πρόθεση γινόταν την επόμενη μέρα του θανάτου και διαρκούσε μια μέρα. Ο σκοπός ήταν να βεβαιωθεί ο θάνατος του νεκρού και να έχουν την ευκαιρία οι συγγενείς και οι φίλοι να εκφράσουν την λύπη τους⁹².

Εκφορά

Την τρίτη μέρα μετά το θάνατο πριν την ανατολή του ηλίου, ο νεκρός μεταφερόταν από το σπίτι του στον τάφο, συνοδευόμενος από πομπή και περνώντας από ασύχναστους και δευτερεύοντες δρόμους. Το φέρετρο μεταφερόταν πάνω σε άρμα ή στους ώμους ανδρών. Από πίσω ακολουθούσαν οι άντρες συγγενείς και φίλοι και ύστερα

⁹¹ Boardman-Kurtz 1988, 134. Seaford 2003, 133

⁹² Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 22

οι γυναίκες. Η ενδυμασία των γυναικών περιοριζόταν στα σκούρα ενδύματα, ενώ οι άνδρες μπορούσαν να φορέσουν είτε σκούρα ή λευκά ενδύματα. Όταν η πομπή έφτανε στον χώρο ταφής χαμήλωναν το φέρετρο και το τοποθετούσαν μέσα στον τάφο.

«Τα τρίτα»

Ήταν ένα είδος τελετής που γινόταν στον τάφο την τρίτη μέρα μετά το θάνατο. Δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες για αυτή την τελετή. Ίσως ήταν οι προσφορές και τα αγγεία που έκαιγαν στις θέσεις προσφορών και στις αύλακες.

Περίδειπνον

Είναι το γεύμα που παρέθεταν στο σπίτι του νεκρού μετά την ταφή και είχαν την ευκαιρία να μιλήσουν για τις αρετές του νεκρού.

Τα έννατα

Οι μόνες πληροφορίες που έχουμε είναι πως πρόκειται για μια τελετή που λάμβανε χώρα στον τάφο του νεκρού την ένατη μέρα μετά το θάνατο του και στην οποία μετείχαν συγγενείς και φίλοι.

Τέλος του πένθους

Με την τελετή αυτή τελειώνει η περίοδος του πένθους, που γινόταν την τριακοστή μέρα μετά το θάνατο. Έτσι η οικογένεια ξανάρχιζε την φυσιολογική δραστηριότητα μέσα στην κοινωνία, αφού εκτελούσε τα έθιμα, τα «νομιζόμενα».

Ετήσιες τελετές

Το τέλος του πένθους δεν σήμαινε ότι σταματούσε και η φροντίδα προς το νεκρό. Από φιλολογικές πηγές έχουμε κάποια ονόματα για ετήσιες τελετές όπως, Γενέσια,

Νεμέσια, Νεκύσια, Επιτάφια, Αλαθεάδης, Ωραία, Αποφράδες, Μιαραί ημέραι, Ανθεστήρια, Ενιαύσια. Ίσως πρόκειται και για επισκέψεις στον τάφο και απόθεση προσφορών, λουλουδιών και στεφανιών⁹³. Ακόμη θα γίνονταν και τελετές στο σπίτι προς τιμήν των «πατρῶων ιερών», που θα συνδέονταν με τα «νομιζόμενα» για τους νεκρούς.

Ο ρόλος των νεκροταφείων στην καθημερινή ζωή των Αθηναίων

Σε μερικές περιόδους, οι Αθηναίοι έθαβαν τα παιδιά τους με τέτοιο τρόπο που δεν μας έχουν αφήσει αρχαιολογικά κατάλοιπα, ενώ άλλοτε τα νεκροταφεία εκτείνονται σε μεγάλες περιοχές κοντά στις πύλες της πόλης και σε κύριες οδικές αρτηρίες⁹⁴. Η πρόσβαση σε αυτά τα νεκροταφεία ήταν εύκολη καθώς οι πολίτες πήγαιναν στη δουλειά τους, στα ιερά, σε οικογενειακές συνεστιάσεις ή για πώληση και αγορά προϊόντων⁹⁵. Η θέση των νεκροταφείων, θα έπρεπε να ήταν τέτοια, ώστε να μπορεί η κάθε αξιοπρεπής γυναίκα να επισκεφθεί τον τάφο του παιδιού της. Ο χώρος που διάλεγαν για τα νεκροταφεία είχε άμεση σχέση με τις κοινωνικές συνήθειες των κατοίκων και ιδίως των γυναικών.

Το νεκροταφείο που βρίσκεται στην Ιερά οδό και που οδηγεί στο ιερό της Δήμητρας στην Ελευσίνα, είναι θέση κλειδί, καθώς τέτοιοι χώροι είναι άμεσα συνδεδεμένοι με τις θρησκευτικές συνήθειες των γυναικών. Κατά την κλασική περίοδο η συχνότητα ταφής παιδιών αλλά και ενηλίκων κατά μήκος της Ιεράς οδού αυξήθηκε. Οι γυναίκες ήταν ιδιαίτερα εξοικειωμένες με αυτό το κομμάτι του δρόμου, αφού από εκεί περνούσαν κατά τη διάρκεια της πομπής προς το Ιερό της Δήμητρας, όπως επίσης και κατά τη διάρκεια άλλων γιορτών, για παράδειγμα τα Θεσμοφόρια⁹⁶. Σε παιδικό νεκροταφείο στις *Ήριαι πύλαι*, ο δρόμος που περνούσε προς τα εκεί οδηγούσε προς ένα άλλο ιερό της Δήμητρας.

⁹³ Boardman-Kurtz 1988, 138

⁹⁴ Houby-Nielsen 1996, 243

⁹⁵ Houby-Nielsen 2000, 161

⁹⁶ Houby-Nielsen 2000, 243-253

Από τα τέλη της Γεωμετρικής περιόδου, ο δρόμος που περνούσε από το Δίπυλο και οδηγούσε στο Ιερό του Ακάδημου δέχτηκε μεγάλο αριθμό τάφων, ενηλίκων και παιδιών, ενώ στην Αρχαϊκή περίοδο οι παιδικές ταφές απουσιάζουν, και κατά τον 5^ο αιώνα οι ιδιωτικές ταφές παύουν να γίνονται εκεί και να συγκεντρώνονται σε άλλα τμήματα κεντρικών δρόμων. Από την περίοδο αυτή και πέρα σταματάνε οι ταφές στον δρόμο προς την Ακαδημία, καθώς εκεί λαμβάνουν χώρα άλλες δραστηριότητες, όπου δεν συμμετέχουν τα παιδιά και οι γυναίκες⁹⁷.

Η επιλογή για το χώρο ταφής των παιδιών κοντά στην πόλη, ίσως εξηγείται και από άλλους λόγους. Οι Αθηναίοι θα ήθελαν να λιγοστέψουν τις δραματικές σκηνές που θα εκτυλίσσονταν κατά τη μεταφορά των νεκρών παιδιών και των προσφορών στο χώρο ταφής.

⁹⁷ Houby-Nielsen 2000, 248-249

ΠΑΙΔΙΚΕΣ ΤΑΦΕΣ: 11^{ος} -7^{ος} αι. π.Χ.

Οι Πρωτογεωμετρικές και Γεωμετρικές ταφές προέρχονται κυρίως από τον χώρο της Αγοράς, και περιμετρικά της Ακρόπολης. Οι οδικές αρτηρίες⁹⁸ και οι πύλες των Αθηνών αποτελούν εύκολο προσβάσιμο χώρο για την ταφή και την λατρεία των νεκρών.

Κατά μήκος της οδού Πειραιώς, κοντά στην πλατεία Ελευθερίας υπάρχει νεκροταφείο από τους Υπομυκηναϊκούς και τους Πρωτογεωμετρικούς χρόνους. Στην περιοχή αυτή οι αρχαιολόγοι τοποθετούν τις *Ηρραι πύλαι*. Στη *Διόμεια πύλη* υπάρχει Γεωμετρικό νεκροταφείο που συνεχίζει να χρησιμοποιείται μέχρι τους κλασικούς χρόνους. Στην πύλη που οδηγούσε στις Αχαρνές, υπήρχε νεκροταφείο σε χρήση από τους Υπομυκηναϊκούς III και Γεωμετρικούς χρόνους. Κάτω από το ναό του Άρεως, στο βόρειο τμήμα της Αγοράς, βρέθηκε ένας Πρωτογεωμετρικός παιδικός λακκοειδής τάφος, ο οποίος είχε κατασκευαστεί στο δρόμο ενός Μυκηναϊκού θαλαμοειδούς τάφου⁹⁹.

Ταφές έξω από τα όρια της πόλης, δεν γίνονται συχνά, όπως μαρτυρούν τα λιγοστά γεωμετρικά ευρήματα. Ένα δυτικό γεωμετρικό νεκροταφείο έξω από την Αθήνα, βρίσκεται κοντά στη Νέα Ιωνία, κοντά στον Κηφισό, όπου έχουν βρεθεί τάφοι ενηλίκων και παιδιών μέσα σε περίβολο¹⁰⁰.

Από την Υπομυκηναϊκή¹⁰¹, μέχρι και τη Μεσογεωμετρική περίοδο, δεν έχουν βρεθεί τάφοι παιδιών και νηπίων στα νεκροταφεία πλάι στην κοίτη του Ηριδανού. Λιγοστές είναι οι εξαιρέσεις τάφων που υπάρχουν στον Κεραμεικό και ανάμεσα τους μια παιδική ταφή¹⁰². Στο νεκροταφείο στο Πομπείο, ταφές μεγαλύτερων παιδιών έχουν βρεθεί ανάμεσα σε ταφές ενηλίκων¹⁰³. Από το λόφο του Αγοραίου Κολωνού προέρχονται Πρωτογεωμετρικές ταφές παιδιών και νηπίων μαζί με αυτές των ενηλίκων.

Παιδικό γεωμετρικό νεκροταφείο έχει αποκαλυφθεί στο δρόμο από τις *Ηρραι πύλαι* προς το ιερό της Δήμητρας στην Ελευσίνα.¹⁰⁴

Κατά την Υπομυκηναϊκή περίοδο, οι ταφές μεγαλύτερων παιδιών είναι πιο συχνές από τις ταφές των νηπίων. Στην Πρωτογεωμετρική και Μεσογεωμετρική περίοδο,

⁹⁸ Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 16-17

⁹⁹ Σημαντώνη-Μπουρνιά 1988, 16-17

¹⁰⁰ Boardman-Kurtz 1988, 35

¹⁰¹ Houby-Nielsen 2000, 156-157

¹⁰² Houby-Nielsen 2000, 156

¹⁰³ Houby-Nielsen 2000, 156

¹⁰⁴ Houby-Nielsen 2000, 157-158

οι παιδικές ταφές παρουσιάζουν μια μείωση, ενώ στα τέλη του 8^{ου} αιώνα π.Χ. οι ταφές νηπίων παρουσιάζουν μια ξαφνική άνοδο.¹⁰⁵

Ως προς τον τύπο ταφής, τα παιδιά κυρίως ενταφιάζονται, ενώ για τους ενήλικους αρκετή συχνή ήταν η καύση. Η γενική ιδέα που επικρατούσε ήταν εκείνη της απλούστερης κατασκευής των τάφων. Από την Πρωτογεωμετρική περίοδο έχουμε τα πρώτα παραδείγματα εγχυτρισμού παιδιών. Χρησιμοποιούσαν μεσαίου μεγέθους αγγεία, τα οποία σφράγιζαν με μια πέτρα ή με ένα κομμάτι από όστρακο. Από τα τέλη της Γεωμετρικής περιόδου έχουμε παραδείγματα μεγαλύτερων παιδιών που θάβονταν μέσα σε αγγεία, στην Ελευσίνα ένα παιδί πέντε ετών από τον τάφο Γ11¹⁰⁶ και ένα παιδί επτά ετών από τον τάφο Γ18¹⁰⁷.

Από την Αγορά και την Ελευσίνα, έχουμε ταφή δυο παιδιών μέσα στο ίδιο αγγείο, πράγμα ασύνηθες¹⁰⁸. Ταφές παιδιών σε αγγεία έχουν τοποθετηθεί αρκετές φορές μέσα σε ταφές ενηλίκων, μέθοδος που ίσως εξηγείται από πρακτικούς λόγους οικονομίας χώρου.¹⁰⁹

Το περιεχόμενο των Πρωτογεωμετρικών τάφων αποτελείται από αντικείμενα από πηλό, όπως ένα πήλινο άλογο με τροχούς στα πόδια του, που προέρχεται από τάφο παιδιού στο Ηφαιστείο. Οι συνηθέστεροι τύποι αγγείων είναι λήκυθοι, οινοχόες, σκύφοι και γενικά αγγεία πόσεως. Κοσμήματα, όπως περόνες, πόρπες, δαχτυλίδια και βραχιόλια προέρχονται από παιδικές ταφές. Από παιδικό τάφο στην Αγορά βρέθηκε μια περόνη πάνω στο ένδυμα, στον ώμο του νεκρού¹¹⁰.

Ο τάφος 152¹¹¹ βρέθηκε κατά τη διάρκεια των εργασιών που γινόντουσαν στο σταθμό του Μετρό στον Κεραμεικό, και αποτελεί εγχυτρισμό σε αμφορέα. Η ταφή χρονολογείται από το 680 με 660 π.Χ. και σαν κτερίσματα βρέθηκαν αγγεία, όλα μελανόγραφα, μια οινοχόη, πυξίδα, θήλαστρο και μικκύλα κύπελλα. Όλα τα αγγεία ανήκουν στην «Ομάδα του Φαλήρου», η οποία καλύπτει χρονολογικά την περίοδο από τα Υστερογεωμετρικά έως και τον 7^ο αιώνα π.Χ. Ο τάφος επίσης 239 είναι εγχυτρισμός σε αμφορέα και χρονολογείται από το 675 με 660 π.Χ. Στη ταφή βρέθηκε μια πυξίδα και

¹⁰⁵ Houby-Nielsen 2000, 155. Morris 1987, 61-62

¹⁰⁶ Morris 1987, 59

¹⁰⁷ Morris 1987, 59

¹⁰⁸ Boardman-Kurtz 1988, 45

¹⁰⁹ Boardman-Kurtz 1988, 45-46

¹¹⁰ Boardman-Kurtz 1988, 38

¹¹¹ Παρλαμά-Σταμπολίδης 1992, 284

μια μελανόμορφη οινόχρη από την «Ομάδα του Φαλήρου». Και στα δυο τεφροδόχα αγγεία μια πλάκα κάλυπτε το στόμιο και τα αγγεία ήταν τοποθετημένα περιμετρικά τους.

Από την οδό Δράκου έχουμε έναν Πρωτογεωμετρικό εγχυτρισμό¹¹² οποίος περιείχε μια πυξίδα και τα καμένα οστά του παιδιού.

¹¹² Morris 1987, 59. Houby-Nielsen 2000, 153

ΠΑΙΔΙΚΕΣ ΤΑΦΕΣ

6^{ος} αι. π.Χ.

Νότια της Ακρόπολης βρίσκεται χώρος νεκροταφείου ο οποίος έχει χρησιμοποιηθεί από το παρελθόν ως χώρος ταφής παιδιών και νηπίων. Δυο ακόμα νεκροταφεία, τα οποία δεν είχαν ξαναχρησιμοποιηθεί για ταφές παιδιών, βρίσκονται κοντά στις *Ηρραι πύλαι*, στην περιοχή κοντά στην Ιερά οδό και στην Ιερά πύλη. Τα νεκροταφεία αυτά δέχτηκαν έναν μεγάλο αριθμό τάφων παιδιών, και αυτό ίσως εξηγείται από το γεγονός, ότι προτιμούσαν τόσο τις κεντρικές αρτηρίες¹¹³ για τους τάφους, γιατί είχαν ευκολότερη πρόσβαση οι συγγενείς, και ιδίως οι μητέρες.(χάρτης 3)

Επίσης στην Αθήνα, σε δυο ακόμα πύλες της πόλης, στην *Αχαρνική* και στην πύλη του *Διοχάρους*, βρίσκονται δυο ακόμα μεγάλα και σημαντικά νεκροταφεία, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν κυρίως κατά τον 6^ο αιώνα. Στον χώρο της Αγοράς, στο λόφο του Αρείου Πάγου¹¹⁴ από τον 6^ο αιώνα έχουμε μια σειρά από τάφους που δείχνουν τη συνεχή χρήση του χώρου ως νεκροταφείο. Σε τάφους που είχαν διαταραχθεί από μεταγενέστερες ταφές, ήταν δύσκολη η εύρεση κεραμεικής και η χρονολόγηση των τάφων.

Τον 7^ο αιώνα π.Χ., οι ταφές των ενηλίκων φτάνουν το 60 με 85%, ενώ στα τέλη του 6^{ου} αιώνα οι ταφές των παιδιών ξεπερνούν το 50%. Την περίοδο αυτή έχουμε μια σημαντική αύξηση στο ποσοστό των νεκρών ετησίως. Στο νεκροταφείο του Κεραμεικού, τα παιδιά θάβονται κυρίως ξεχωριστά από τους ενηλίκους. Ανάμεσα στο 700 με 560 π.Χ., οι παιδικές ταφές ίσως μαζεύονται γύρω από ένα τύμβο όπου χαρακτηρίζει μονή ταφή ενήλικα. Μια συστάδα παιδικών τάφων μπορεί να είναι είτε ανάμεσα σε τάφους ενηλίκων, είτε συγκεντρωμένη σε ξεχωριστή τοποθεσία¹¹⁵.

Ο κύριος τρόπος ταφής παραμένει ο ενταφιασμός, και οι τύποι των τάφων είναι ίδιοι με εκείνους των ενηλίκων. Προς το τέλος της Αρχαϊκής περιόδου, χρησιμοποιούσαν

¹¹³ Houby- Nielsen 1996, 246-251

¹¹⁴ Young 1951, 69-72

¹¹⁵ Houby- Nielsen 1995, 132-133

πιο συχνά τα ξύλινα φέρετρα και τους πήλινους λουτήρες. Η σημαντικότερη διαφορά μεταξύ των παιδιών και των ενηλίκων είναι ότι τα παιδιά σπάνια αποτεφρώνονται. Για τις μικρότερες ηλικίες, ήταν συχνή η χρήση των τεφροδόχων αγγείων και κυρίως των αμφορέων, τύπου sos, και οι πίθοι¹¹⁶. Τα αγγεία κατά το πλείστον ήταν χρηστικά και ακόσμητα. Οι προσφορές τοποθετούνταν μέσα ή και έξω από τα αγγεία. Η χρήση των ταφικών αγγείων για μεγαλύτερα παιδιά δεν ήταν συνήθης.

Από την Ελευσίνα, στην οδό Βελουχιώτη¹¹⁷ έχουμε ενταφιασμό παιδιού σε πήλινη ελλειψοειδή λάρνακα. Στο εσωτερικό βρέθηκαν λίγα οστά, μια λεκανίδα με πώμα και τέσσερα σκυφίδια που χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Στην οδό Θηβών¹¹⁸ επίσης στην Ελευσίνα σε γωνία ενός οικοπέδου και σε βάθος 0,60 μ. αποκαλύφθηκε σαρκοφάγος από κογχυλιάτη λίθο, με δυο καλυπτήριες πλάκες, η οποία στένευε προς τα πόδια. Ο τάφος είχε προσανατολισμό από ανατολικά προς δυτικά. Το εσωτερικό του τάφου περιείχε ελάχιστα οστά, και κοντά στη βορειοανατολική πλευρά υπήρχαν δυο κρανία που ανήκαν σε άτομα νεαρής ηλικίας. Έξω από τον τάφο βρέθηκε κορινθιακός αρύβαλλος που χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ.

¹¹⁶ Boardman-Kurtz 1988, 69

¹¹⁷ Παπαγγέλη 1997, 58

¹¹⁸ Ζορίδης 1996, 61

5^{ος} αι. π.Χ.

Το νεκροταφείο του Κεραμεικού τον 5^ο αιώνα π.Χ., απαριθμεί 445 δημοσιευμένες ταφές παιδιών, 510 ενηλίκων και 54 αβέβαιης ηλικίας¹¹⁹. Την περίοδο γύρω στο 500 π.Χ. χαρακτηρίζει μια ξαφνική άνοδος στις ταφές παιδιών και νηπίων που υπερτερούν εκείνες των ενηλίκων. Η συχνότητα των παιδικών τάφων αντανακλά και μια αλλαγή στην συμπεριφορά έναντι των παιδιών¹²⁰, κατά την περίοδο της πόλης - κράτους.(χάρτης 4)

Μια συνήθης πρακτική στην Αθήνα, ήταν η εγκατάλειψη και η έκθεση στον κίνδυνο των ανεπιθύμητων νηπίων¹²¹. Το νεκροταφείο του Κεραμεικού ήταν χώρος ταφής επιφανών πολιτών και πολεμιστών και είναι δύσκολο να φανταστούμε πως οι Αθηναίοι θα έθαβαν εκεί τα ανεπιθύμητα παιδιά.

Η ξαφνική άνοδος στην παιδική θνησιμότητα την περίοδο αυτή, φαίνεται να αποτελεί ένα γενικό φαινόμενο, καθώς χαρακτηρίζει και άλλες πόλεις της Ελλάδας.¹²²

Οι αρχαιολόγοι έχουν κάνει έναν διαχωρισμό, σε τρεις περιόδους ηλικίας, όσον αφορά τις παιδικές ταφές. Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τα παιδιά από ηλικία 0-1έτους, η δεύτερη ομάδα τις ηλικίες 1-3/4, και η τρίτη τα μεγαλύτερα παιδιά από 3 /4 χρονών μέχρι 8 /10 χρονών¹²³. Ο Κεραμεικός του 5^{ου} αιώνα, αριθμεί 260 ταφές από την ομάδα 1, 112 ταφές από την ομάδα 2, και 57 από την ομάδα 3. Τα ίδια περίπου ποσοστά που χαρακτηρίζουν κάθε ηλικιακή ομάδα, τα συναντάμε και στα υπόλοιπα νεκροταφεία της Αθήνας¹²⁴. Στο τελευταίο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα, ο αριθμός των παιδικών τάφων μειώνεται εκ νέου και μένει χαμηλός μέχρι την Ελληνιστική περίοδο.

Τον 5^ο αιώνα, οι ταφές των παιδιών δεν χαρακτηρίζονται από ταφικές κατασκευές, και υπάρχουν πολλές περιπτώσεις όπου τα παιδιά θάβονται πολύ κοντά ή μαζί με τους ενήλικες. Από τις αναλύσεις των οστών και των κτερισμάτων, φαίνεται ότι

¹¹⁹ Morris 1987, 62

¹²⁰ Houby-Nielsen 2000, 155,162

¹²¹ Houby-Nielsen 1995, 146-147

¹²² Houby-Nielsen 1995, 147

¹²³ Houby-Nielsen 2000, 152. Houby-Nielsen 1996, 244. Morris 1987, 58

¹²⁴ Houby-Nielsen 1996, 245

το μεγαλύτερο μέρος των ενηλίκων που βρέθηκαν θαμμένοι κοντά σε παιδιά είναι γυναίκες¹²⁵.

Από το νεκροταφείο της Ελευσίνας οι ταφές σε ορύγματα¹²⁶ ήταν επτά και οι πέντε από αυτές παιδικές. Τα κτερίσματα ήταν αγγεία και μια στλεγγίδα. Οι σαρκοφάγοι του νεκροταφείου είναι τετράπλευροι. Έχουν χρησιμοποιηθεί κεραμίδες για την κάλυψη του σώματος. Τα κτερίσματα ήτα κυρίως αγγεία, λευκές λήκυθοι και στις παιδικές ταφές πήλινα ειδώλια. Ελάχιστες ήταν οι ταφές σε ξύλινα κιβώτια, όπως μαρτυρούν τα υπολείμματα καρφιών και ξύλου. Από τις 4 ταφές, οι 3 ήταν παιδικές. Οι προσφορές που ήταν αγγεία ήταν τοποθετημένα και εντός και εκτός των κιβωτίων. Μία από αυτές τις ταφές είναι και ο τάφος Θ20α,(εικ.9) ο οποίος αποτελεί ταφή σε όρυγμα το οποίο είχε επενδυθεί με μικρές πλάκες και πάνω στο κάλυμμα είχαν συσσωρευθεί λίθοι. Στο εσωτερικό βρέθηκαν οστά κρανίου και κοντά μια κανονικών διαστάσεων στλεγγίδα και ένας μεγάλος αριθμός αγγείων.(εικ.10)

Το μεγαλύτερο ποσοστό καταλαμβάνουν οι λάρνακες¹²⁷, σε αριθμό 16, που χρονολογούνται τον 5^ο αιώνα π.Χ. Μεταξύ τους δεν έχουν κοινό προσανατολισμό. Σε σκάμμα μέσα με πεπατημένο χώμα, τοποθετούσαν τη λάρνακα αποτελούμενη από δυο κομμάτια, τη θήκη και το πώμα. Σε ορισμένες από αυτές έχουν βρεθεί ίχνη πυράς. Η στάση των παιδιών, όπως την μαρτυρούν τα κατάλοιπα πρέπει να ήταν τεταμένη με τα χέρια κατά μήκος του σώματος. Τα κτερίσματα τοποθετούνταν και εντός και εκτός της λάρνακας. Και στο νεκροταφείο της Ελευσίνας, υπάρχει η συνήθεια ταφής των νηπίων σε αγγεία. Κυρίως χρησιμοποιούσαν οξυπύθμενους αμφορείς, και το στόμιο κλεινόταν είτε με κομμάτι λίθου ή με όστρακο. Τα κτερίσματα βρίσκονταν και μέσα και έξω από τα αγγεία.

Ταφή σε λάρνακα είναι ο τάφος I17¹²⁸,(εικ.11) δίπλα στον οποίο έχουν διασωθεί υπολείμματα πυράς. Είχε ταφεί μικρό παιδί που βρέθηκε σε στάση τεταμένη με τα χέρια κατά μήκος του σώματος, όπως υποδηλώνουν τα λείψανα. Στην λάρνακα βρέθηκαν κελύφη από αυγά, ένα ειδώλιο που παρίστανε υπέα και αγγεία. Ο τάφος χρονολογείται τον 5^ο αιώνα π.Χ.

¹²⁵ Houby-Nielsen 2000, 162

¹²⁶ Μυλωνάς 1975, 274

¹²⁷ Μυλωνάς 1975, 277-279

¹²⁸ Μυλωνάς 1975, 277-278

Ο τάφος Θ17¹²⁹(εικ.12) είναι λάρνακα στην οποία βρέθηκαν κατάλοιπα λειψάνων. Η στάση του νεκρού ήταν τεταμένη. Στο πώμα της λάρνακας είχε τοποθετηθεί σωρός αστραγάλων, ενώ μια ακόμα βρισκόταν εντός αυτής. Η λάρνακα περιείχε μια στλεγγίδα και αρυβαλλοειδή ληκύθια.(εικ.13-15)

Από το νεκροταφείο της Ελευσίνας, λάρνακα είναι ο τάφος Z16¹³⁰, η οποία έχει ακανόνιστο σχήμα και σώθηκε κυρίως ο πυθμένας της. Ο νεκρός βρέθηκε σε στάση τεταμένη και σαν κτερίσματα υπήρχαν τεμάχια στλεγγίδος και μικρά κομμάτια μαχαιριδίου. Τα ίδια κτερίσματα βρέθηκαν και στην λάρνακα Z17.¹³¹

Επίσης ολιγάριθμοι ήταν και οι κεραμοσκεπείς τάφοι¹³², όπου από τους 9, οι 4 ήταν παιδικοί. Χρησιμοποιούσαν τέσσερις στρωτήρες κεραμίδες για τις μακριές πλευρές του τάφου και από ένα κομμάτι στην στενή πλευρά. Υπάρχουν και τάφοι οι οποίοι δεν καλύπτονταν στην στενή τους πλευρά. Ο νεκρός βρισκόταν στο έδαφος, και τα κτερίσματα είναι κυρίως αγγεία. Οι παιδικοί τάφοι περιείχαν χόες, θήλαστρα, και αρυβαλλοειδή ληκύθια.

Κεραμοσκεπής είναι ο τάφος E24¹³³, στον οποίον κοντά στο κρανίο βρέθηκαν τεμάχια από χάλκινο ενώτιο και πέντε αγγεία. Στον τάφο E25¹³⁴ υπήρχαν δύο σκελετοί, ο ένας ανήκει σε γυναίκα και ο άλλος σε παιδί. Δίπλα στα λείψανα είχε τοποθετηθεί μια λήκυθος ενώ εκτός της ταφής υπήρχε και δεύτερη.

Στο νεκροταφείο της Ελευσίνας συναντάται τέλος και ο κτιστός τάφος¹³⁵. Ο τύπος αυτός χρησιμοποιήθηκε για τη ταφή δυο παιδιών. Είναι ιδιαίτερα δαπανηρός ως προς την κατασκευή του και σε αυτό οφείλεται η σπανιότητά του.

Ο τάφος Δ5¹³⁶ κατασκευάστηκε για ενταφιασμό παιδιού. Υπάρχουν υπολείμματα από οστά και κατά μήκος των πλευρών είχαν εναποτεθεί τα κτερίσματα. Βρέθηκαν 15 συνολικά λήκυθοι, οι έξι από αυτές ήταν στη νότια πλευρά και μία βρέθηκε έξω από τον τάφο. Οι δέκα ήταν μελανόμορφες, τρεις ανθεματές και δυο μελαμβαφείς. Επίσης βρέθηκαν δυο ειδώλια στην νότια πλευρά και τέσσερα στη βόρεια πλευρά. Όλα τα

¹²⁹ Μυλωνάς 1975, 278

¹³⁰ Μυλωνάς 1975, 278

¹³¹ Μυλωνάς 1975, 278

¹³² Μυλωνάς 1975, 281-283

¹³³ Μυλωνάς 1975, 282

¹³⁴ Μυλωνάς 1975, 282

¹³⁵ Μυλωνάς 1975, 283

¹³⁶ Μυλωνάς 1975, 283

ειδώλια παριστάνουν καθισμένες γυναικείες μορφές με τα χέρια ακουμπισμένα στα γόνατα.

Στη κατηγορία των κτιστών τάφων πρέπει να προστεθεί και ο τάφος Γ12¹³⁷. Το δάπεδο του τάφου ήταν χαλικόστρωτο και το παιδί βρέθηκε σε τεταμένη στάση με τα χέρια κατά μήκος του σώματος, όπου είχαν τοποθετηθεί και τα κτερίσματα, τρία γυναικεία ειδώλια, δύο από τα οποία ήταν του καθήμενου τύπου, οχτώ λήκυθοι από τις οποίες οι πέντε ήταν μελανόμορφες και οι τρεις ανθεματές. Επίσης βρέθηκαν τέσσερα φιαλίδια, δύο κύλικες, μια λεκανίδα, μια πυξίδα και ένα σκυφίδιο.

Από το ίδιο νεκροταφείο ο τάφος Ζ17¹³⁸, είναι σαρκοφάγος στην οποία βρέθηκαν δύο σκελετοί, ανδρός και παιδιού. Η ταφή του ενήλικα είχε προηγηθεί από αυτής του παιδιού. Τα κτερίσματα και εδώ είχαν τοποθετηθεί εντός και εκτός της σαρκοφάγου. Μαζί με τα αγγεία βρέθηκαν επίσης μια στλεγγίδα και οξειδωμένα τμήματα από ένα μαχαιρίδιο.

Η σαρκοφάγος Β17¹³⁹ (εικ.16) ήταν ταφή παιδιού, τοποθετημένου εκτάδην με τα χέρια κατά μήκος του σώματος. Κανένα κτερίσμα δεν βρέθηκε εντός της σαρκοφάγου αλλά όλα είχαν τοποθετηθεί στο κάλυμμα κατά μήκος των εξωτερικών πλευρών. Μεταξύ των αγγείων είχαν αποθεθεί ως κτερίσματα και πήλινα ειδώλια, ένα που παριστάνει οκλάζοντα παιδί και τρία με μορφές πτηνών και ζώων. Στην ταφή είχαν αποθεθεί επιπλέον τρεις μελαμβαφείς λήκυθοι, έξι με εικονογράφηση κισσού, μία κυλινδρική πυξίδα με ερυθρόμορφη παράσταση ζώων, η οποία θυμίζει παραστάσεις από τις χόες.

Επίσης από το νεκροταφείο της Ελευσίνας η σαρκοφάγος Ζ25¹⁴⁰(εικ.17) περιείχε το σκελετό ενός παιδιού, ο οποίος είχε τοποθετηθεί εκτάδην με τα χέρια κατά μήκος του σώματος. Τα κτερίσματα αποκαλύφθηκαν κατά μήκος των λειψάνων του σώματος. Βρέθηκε πήλινο ειδώλιο οκλάζοντος παιδιού(εικ.18), τέσσερις μελαμβαφείς λήκυθοι και μια με διακόσμηση κισσού. (εικ.19-20)

¹³⁷ Μυλωνάς 1975, 283

¹³⁸ Μυλωνάς 1975, 275-276

¹³⁹ Μυλωνάς 1975, 275-276

¹⁴⁰ Μυλωνάς 1975, 275-276

Από το νεκροταφείο της Ελευσίνας ο εγχυτρισμός Γ1¹⁴¹ ήταν σε πίθο και μέσα στο κοίλο ενός προϊστορικού τάφου. Στην ταφή βρέθηκαν εννιά αγγεία και τέσσερα ειδώλια. Επίσης στον εγχυτρισμό Ε20¹⁴² είχαν αποτεθεί έξι αγγεία και ένα ειδώλιο.

Από την περιοχή των Αχαρνών, στην διάρκεια εργασιών στην οδό Φιλαδελφείας και Λευκάδας, προέρχεται ο εγχυτρισμός 1¹⁴³,(εικ.21) ο οποίος βρέθηκε στην ανατολική πλευρά του σκάμματος. Το ταφικό αγγείο ήταν ένας μεγάλος αμφορέας με ανοιχτό το στόμιο. Τα αγγεία που βρέθηκαν ήταν δυο μελαμβαφή κυάθια με μια λαβή, μια μελαμβαφή πυξίδα με πάμα και ένας χούς με ερυθρόμορφη παράσταση εφήβου που παίρνει μέρος σε λαμπαδηδρομία. Στο εσωτερικό του αγγείου υπήρχε μια πήλινη καθιστή γυναίκα. Η ταφή χρονολογείται από τα μέσα του 5^{ου} αιώνα μέχρι και τα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Από το ίδιο σκάμμα προέρχεται και ο εγχυτρισμός 2¹⁴⁴,(εικ.22)το ταφικό αγγείο ήταν ένας αμφορέας που είχε τοποθετηθεί οριζόντια στο έδαφος. Από τον σκελετό διασώθηκε το κρανίο. Τα κτερίσματα ήταν μια πρόχους με διακόσμηση καστανής ταινίας στο πάνω μέρος της κοιλιάς και δυο μελανόμορφες ληκύθους. Η χρονολόγηση του είναι επίσης στα μέσα του 5^{ου} αιώνα μέχρι τα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ.

Κεραμοσκεπής ήταν ο παιδικός τάφος Κ2 του πρώτου τετάρτου του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Είχε προσανατολισμό από τα βόρεια προς τα νότια., αλλά ο σκελετός δεν έχει διατηρηθεί. Η ταφή περιλάμβανε ένα μελανόμορφο ληκύθιο με παράσταση του θεού Διονύσου,(εικ.23) ένα μελανόμορφο ληκύθιο με παράσταση αλόγων, ένα κυλινδρικό πυξίδιο με πάμα, όπου στο εσωτερικό βρέθηκαν δυο χάλκινα δαχτυλίδια, και δυο πήλινες καθισμένες κούκλες¹⁴⁵.(εικ.24)

Από την περιοχή των Αθηνών, στην οδό Κωνσταντινουπόλεως κατά την διάρκεια ανασκαφών ήρθαν στο φως θεμέλια και τμήματα τοίχου από ταφικό περίβολο που περιείχε παιδική ταφή. Ο τάφος 1¹⁴⁶ είναι πήλινη λάρνακα η οποία είχε προσανατολισμό από ανατολικά προς τα δυτικά. Βρέθηκαν αποσαρωμένα τα οστά του νεογνού και εκτός ταφής βρέθηκαν μια λευκή και μια μελαμβαφής λήκυθος του α' μισό του 5^{ου} αιώνα

¹⁴¹ Μυλωνάς 1975, 280

¹⁴² Μυλωνάς 1975, 280

¹⁴³ Πλάτωνος 2004, 140

¹⁴⁴ Πλάτωνος 2004, 140

¹⁴⁵ Πλάτωνος 2004, 144-145

¹⁴⁶ Κοκκολιού 1995, 39

π.Χ. Από την κεραμική που βρέθηκε και από τις θεμελιώσεις των τοίχων η χρήση του χώρου τοποθετείται τον 5^ο αιώνα π.Χ.

Ιδιαίτερα πλούσια σε κτερίσματα είναι μια ταφή από την οδό Γενναίου Κολοκοτρώνη, η λάρνακα IV¹⁴⁷. Στο κάλυμμα της βρέθηκαν 27 αγγεία και ειδώλια χρονολογούμενα μέχρι τα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ.(εικ.25) Τα ειδώλια ήταν, επτά ειδώλια γυναικείας θεότητας και ένα ειδώλιο σκύλου. Τα αγγεία αποτελούνταν από μια λήκυθο με ερυθρόμορφη διακόσμηση ανθεμίων, λήκυθο με μελανόμορφη παράσταση ανθεμίων, λήκυθο με μελανόμορφη παράσταση από τον Διονυσιακό κύκλο, ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο, τέσσερις μελαμβαφείς κοτύλες, δυο μικρογραφικές κοτύλες, ένα σκύφο με μελανόμορφη παράσταση πτηνών, σκύφο με παράσταση μελανόμορφης σφίγγας και γρύπα, μελαμβαφή πυξίδα, μελαμβαφή κύλικα, μελανόμορφη οινόχρη με απεικόνιση της θεάς Αθηνάς, ερυθρόμορφη προχοΐσκη, μελαμβαφές μίκκυλο πινάκιο, μελαμβαφή μικρογραφική κύλικα. Μέσα στην λάρνακα βρέθηκαν, μελανόμορφο αλάβαστρο με αθλητική σκηνή, τρεις μελανόμορφες λήκυθοι από το Διονυσιακό κύκλο, οχτώ λήκυθοι με μελανή διακόσμηση ανθεμίων, λευκή λήκυθος, λήκυθος με παράσταση ελαφιού, ειδώλιο γυναικείας καθιστής θεότητας και ένα σφονδύλιο.

Στην περιοχή του Αγίου Αρτεμίου, ανακαλύφθηκε παιδικός τάφος¹⁴⁸ μέσα σε πήλινη λάρνακα, ο οποίος χρονολογήθηκε στις αρχές του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Τα οστά που βρέθηκαν ήταν κατεστραμμένα. Η ταφή περιείχε έντεκα αγγεία, δυο μικρογραφικές οινόχρη, τρεις ληκύθους με μελανόμορφη διακόσμηση ανθεμίων, μια λήκυθος με παράσταση από το Διονυσιακό κύκλο, μελαμβαφή όλπη, δυο πυξίδες με πώμα και μια κορινθιακή τύπου κοτύλη.

Στο φρέαρ Πετμεζά κατά την διάρκεια εργασιών ήρθε στο φως ο τάφος 41¹⁴⁹, παιδική λάρνακα (εικ.26)η οποία χρονολογείται στα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Τα κτερίσματα βρέθηκαν στο εσωτερικό του τάφου μαζί με λίγα οστά που διασώθηκαν. Τα αγγεία ήταν, μελανόμορφη λήκυθος με διακόσμηση μαιάνδρου και ακτινωτό κόσμημα, μια μελανόμορφη λήκυθος λευκού βάθους, μια ερυθρόμορφη λήκυθος με παράσταση Νίκης να πετά προς τα δεξιά και στο δεξί της χέρι να κρατάει κάτοπτρο, ένας ερυθρόμορφος χούς με παράσταση γυμνού στεφανομένου αγοριού, τρεις χόες, μια

¹⁴⁷ Αλεξανδρή 1968, 50

¹⁴⁸ Αλεξανδρή 1968, 50

¹⁴⁹ Παρλαμά-Σταμπολίδης 1992, 121-122

μελαμβαφής λεκανίδα με πώμα, ένας μελαμβαφής σκύφος κορινθιακού τύπου, ένα μελαμβαφές αλατοδοχείο, ένα πήλινο ειδώλιο οκλάζοντος παιδιού και ένα πήλινο ειδώλιο λέαινας. (εικ.27-30)

Από το νεκροταφείο της πλατείας Συντάγματος προέρχεται ο τάφος XCIV¹⁵⁰, είναι πήλινη λάρνακα με κατεύθυνση από βόρεια προς νότια. Στο εσωτερικό της λάρνακας βρέθηκε ο σκελετός του παιδιού με το κεφάλι στραμμένο στα νότια. Κατά μήκος του αριστερού σκέλους ήταν τοποθετημένα τα αγγεία. Βρέθηκαν δυο φιαλίδια, ένα φιαλίδιο κορινθιακού τύπου, ένα φιαλίδιο με κυρτά τοιχώματα, δυο αρυβαλλοειδή ληκύθια και ένας σκύφος με διακόσμηση από ζεύγη εγχάρακτων κύκλων. Όλα τα αγγεία ήταν μελαμβαφή. Η ταφή χρονολογείται γύρω στο 425 π.Χ.

Επίσης ο τάφος CXII¹⁵¹, είναι παιδική λάρνακα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. με κατεύθυνση από βόρεια προς τα νότια. Το κάλυμμα της λάρνακας βρέθηκε σπασμένο και ο σκελετός ήταν σε κακή κατάσταση. Το κεφάλι του παιδιού ήταν στραμμένο προς το βορρά. Τα κτερίσματα της ταφής ήταν, ένα ληκύθιο με διακόσμηση στη λαβή από ταινία με κοσμήματα (εικ.31), ένας κορμός πλαγγόνας με λευκό επίχρισμα (εικ.32), ένα τεμαχισμένο ειδώλιο, ένα μελαμβαφές ληκύθιο, ένα ερυθρόμορφο ληκύθιο με παράσταση καθισμένης γυναίκας και μπροστά της βρίσκεται ένα καλάθι διακοσμημένο από δυο σειρές χοντρών στιγμών.

Ο τάφος LXIII¹⁵², είναι παιδική λάρνακα με κατεύθυνση από ανατολικά προς τα δυτικά. Στο εσωτερικό της είχαν διασωθεί λίγα λείψανα από τον σκελετό. Το κρανίο ήταν κολλημένο στο νοτιοανατολικό άκρο και σαν κτέρισμα βρέθηκε μια πλαγγόνα.(εικ.33) Η ταφή χρονολογείται στα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Ο τάφος XLVI¹⁵³, είναι παιδική λάρνακα με κατεύθυνση ανατολικά προς δυτικά. Η ταφή βρέθηκε μέσα σε όρυγμα και στο εσωτερικό του βρέθηκαν τα κτερίσματα της ταφής. Αποτελούνται από επτά τεμάχια λευκών ληκύθων, ένα τεμάχιο ληκυθίου, τεμάχιο φιαλιδίου με δακτυλιόσχημη βάση, τεμάχιο ταινιωτού πινακίου και ένα τεμάχιο λεκάνης. Εκτός της λάρνακας βρέθηκαν, ένα ληκύθιο με διακόσμηση. Στο εσωτερικό της λάρνακας βρέθηκαν τα οστά του παιδιού και τέσσερα αγγεία, μια λεκάνη με πώμα, ένα

¹⁵⁰ Χαριτωνίδης 1958, 6

¹⁵¹ Χαριτωνίδης 1958, 28

¹⁵² Χαριτωνίδης 1958, 43

¹⁵³ Χαριτωνίδης 1958, 83

μελαμβαφές ληκύθιο, ένα ληκύθιο και ένα φιαλίδιο με μελανό γάνωμα. Η ταφή χρονολογείται στα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Σε παιδική ταφή¹⁵⁴ στην Ηλιούπολη στην τοποθεσία Αγία Μαρίνα, ανασκάφθηκε λάκκος με μεγάλο αριθμό κτερισμάτων. Ο ορθογώνιος λάκκος της πυράς είχε προσανατολισμό από βόρεια στα νότια. Οι διαστάσεις του ήταν 1,40 με 0,80 μ. και ο νεκρός ήταν νεαρής ηλικίας. Σε κανένα από τα ευρήματα δεν διαπιστώθηκαν ίχνη καύσης. Από αυτά ξεχωρίζουν 1. μια τριφυλλόστομη οينوχόη, στη βάση της οποίας υπήρχε σειρά γραμμιδίων. Στο σώμα εικονογραφούνται πουλιά και στην κάτω μεριά της κύριας εικονογράφησης περιτρέχουν το αγγείο δυο μελανές ταινίες. Η οينوχόη ανήκει στην «ομάδα των κύκνων». Η ομάδα αυτή περιλαμβάνει μικκύλα αγγεία του 6^{ου} αιώνα π.Χ. διαφόρων σχημάτων. Τέτοια αγγεία χρησίμευαν ως κτερίσματα σε τάφους και αρκετά πιθανώς ήταν παιδικά παιχνίδια.

2. ερύθρομορφο αλάβαστρο που στο επάνω τμήμα του σώματος υπάρχουν δυο μικρές αποφύσεις. Η πάνω επιφάνεια του χείλους κοσμείται με δυο ομόκεντρους μελανούς κύκλους. Στο σώμα απεικονίζονται δυο γυναίκες, η μια καθιστή σε κλισμό να κρατάει κάτοπτρο στο αριστερό της χέρι, και η άλλη όρθια. Η καθιστή γυναίκα φοράει χιτώνα και ιμάτιο, και στο κεφάλι της έχει τυλιγμένο νεκροκέφαλο. Η όρθια γυναίκα φοράει ποδήρη χιτώνα και στο αριστερό της χέρι πέφτει το ιμάτιο. Στο κεφάλι φοράει και αυτή νεκροκέφαλο. Το αλάβαστρο χρονολογείται γύρω στα 500 π.Χ. και εντάσσεται στην «ομάδα των αλαβάστρων του Παιδικού».

3. μελανόμορφη λήκυθος με γλωσσωτό κόσμημα στο κάτω μέρος του λαιμού και άνθη λωτού στον ώμο. Η κύρια εικονογράφηση αποτελείται από δυο έφιππες Αμαζόνες. Φοράνε κράνος με χαμηλό λοφίο και είναι οπλισμένες με ακόντιο. Διακρίνονται και τα ηνία των αλόγων. Διακρίνεται επίσης η θεά Αθηνά, ντυμένη με πέπλο, ιματίδιο και αιγίδα. Στο κεφάλι φοράει κράνος με ψηλό λοφίο. Στο δεξί της χέρι κρατάει δόρυ, το οποίο στρέφει κατά του Γίγαντα ενώ αυτός γονατίζει μπροστά της. Στην αριστερή μεριά του Γίγαντα βρίσκεται μια κυκλική ασπίδα. Ο Γίγαντας φοράει χιτωνίσκο και κράνος με ψηλό λοφίο. Η λήκυθος είναι ζωγραφισμένη κατά την τεχνοτροπία του ζωγράφου του Αίμονος.

¹⁵⁴ Παολογιώργη 1995, 231

4. μελανόμορφη λήκυθος που σώζεται η βάση και τμήμα του σώματος. Από την κύρια διακόσμηση σώζεται ένα πολύ μικρό τμήμα. Πιθανόν απεικονιζόταν σκηνή αρματοδρομίας με τέθριππο και οπλίτη που έχει κατέβει από το άρμα του και τρέχει δίπλα του. Μάλλον πρόκειται για το αγώνισμα του «αποβάτου δρόμου». Η λήκυθος είναι διακοσμημένη με την τεχνοτροπία του ζωγράφου του Αίμονος. 5. μελανόμορφος σκύφος το επάνω μέρος του σώματος καλύπτεται από λευκό επίχρισμα διακοσμημένο με κισσό. 6. μελανόμορφο σκυφίδιο, μελανό γάνωμα καλύπτει το σκυφίδιο στο εσωτερικό, το χείλος, το κατώτερο μέρος του σώματος, και τη βάση. Το πάνω μέρος του σώματος καλύπτεται με λευκό επίχρισμα. Στη μια πλευρά του αγγείου εικονίζονται δυο ανθέμια και ανάμεσα τους μια ανθρώπινη μορφή καθιστή σε δίφρο. Στην άλλη πλευρά σώζεται μόνο ένα ανθέμιο. Λεπτή μελανή ταινία περιτρέχει το αγγείο κάτω από την παράσταση.

7. μελανόμορφο σκυφίδιο από το αγγείο λείπει η λαβή. Σαν κύρια διακόσμηση είναι μια καθιστή μορφή που ίσως να κρατάει στεφάνι. 8. μελανόμορφο σκυφίδιο, όπου διακρίνεται καθιστή μορφή ανάμεσα σε δυο ανθέμια. 9. μελανόμορφο σκυφίδιο, όπου διακρίνονται δυο ανθέμια κοντά στις λαβές. 10. μελανόμορφο σκυφίδιο 11. ειδώλιο ίππου με αναβάτη, λείπουν κομμάτια από τα χέρια του υπέα, το μεγαλύτερο μέρος του κεφαλιού και τα σκέλη του ίππου. Στο κεφάλι ο υπέας ίσως φορούσε χαμηλό πύλο.

Τα περισσότερα αγγεία χρονολογούνται γύρω στα 490-480 π.Χ. Το ερυθρόμορφο αλάβαστρο δείχνει ότι η ταφή μπορεί να ανήκει σε κορίτσι.

Ιδιαίτερα πλούσιος σε κτερίσματα είναι ένα κιβωτιόσχημος τάφος από την Αργυρούπολη¹⁵⁵. (εικ.34-35) Μαζί με τον σκελετό βρέθηκαν τρία ειδώλια γυναικείας μορφής και είκοσι πέντε αγγεία. Η αρίθμηση μερικών από αυτών είναι : 1. μελανόμορφη λήκυθος με παράσταση συνωρίδος. 2. λήκυθος με παράσταση σφίγγας και μορφή ανδρός καθισμένου μπροστά της. 3. λήκυθος με παράσταση Κενταύρου και Σατύρου. 4. λήκυθος με δυο ανακεκλιμένες μορφές και δυο καθιστές. 5. λήκυθος με παράσταση άρματος και δυο πεζές μορφές. 6. λήκυθος με παράσταση τεθρίππου. 7. ερυθρόμορφη λήκυθος με παράσταση γυναικός που κρατάει κάτοπτρο. 8. μελανόμορφο πινάκιο με διακόσμηση ανθεμίων και φύλλα κισσού. 9. μελανόμορφο αλάβαστρο με παράσταση γυναικός που κρατάει κάτοπτρο, την μορφή του Ερμή και μιας άλλης ανδρικής που κρατάει ένα ζώο. 10. μελανόμορφο ληκύθιο με παράσταση ανδρός. 11. κυκλική πυξίδα με πώμα. 12.

¹⁵⁵ Λαζαρίδης 1966, 103

πυξίδα με εικονογραφία ζώνης από φύλλα. 13. πινάκιο με παράσταση κράνους στο εσωτερικό. Η ταφή χρονολογείται στο 475-425 π.Χ.

4^{ος} αι. π.Χ.

Κατά τον 4^ο αιώνα¹⁵⁶ παρατηρείται μια σμίκρυνση στα παιδικά νεκροταφεία και μια πτώση στα ποσοστά των παιδικών τάφων. Αυτό γίνεται φανερό στις μεμονωμένες ταφές και στα μεγαλύτερα νεκροταφεία όπως για παράδειγμα η απότομη εγκατάλειψη του νεκροταφείου της πύλης του *Διοχάρους*¹⁵⁷.(χάρτης 5)

Μετά τον 5^ο αιώνα ακόμα και το νεκροταφείο της Ελευσίνας χρησιμοποιείται σποραδικά. Από τις δεκατρείς ταφές¹⁵⁸ μια πυρά (Γλ), ένας εγχυτρισμός (Ε6), και ένας κεραμοσκεπής τάφος (Λ5) ανήκουν σε παιδιά. Τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν οι τάφοι είναι όμοια με τις προγενέστερες ταφές.

Ο τάφος LIV¹⁵⁹ είναι παιδική λάρνακα, με προσανατολισμό από ανατολικά προς τα δυτικά και προέρχεται από το νεκροταφείο της πλατείας Συντάγματος. Ο σκελετός ήταν κακώς διατηρημένος με την κεφαλή προς τα ανατολικά. Η χρονολόγηση του τάφου τοποθετείται στο 400 π.Χ. Στη νότια πλευρά της λάρνακας και παράλληλα προς αυτήν βρέθηκαν δυο λευκές λήκυθοι¹⁶⁰. Μια τρίτη λευκή λήκυθος βρέθηκε στο χώρο μεταξύ της λάρνακας και της βόρειας πλευράς του ορύγματος. Στην άκρη του δεξιού ποδιού βρέθηκαν δεκαέξι αλειάντοι αστράγαλοι, δυο οστέινα αντικείμενα (ένας δίσκος και ένα κυλινδρικό στέλεχος) και ένα χάλκινο τεμάχιο, ίσως από δαχτυλίδι.

Στις αρχές του 4^{ου} αιώνα χρονολογείται και ο τάφος XXXIX¹⁶¹, πρόκειται για παιδική λάρνακα με κατεύθυνση από βόρεια προς νότια. Στο εσωτερικό της βρέθηκε παιδικός σκελετός κακώς διατηρημένος με το κρανίο στη ΒΑ γωνία. Δεξιά από την λεκάνη βρέθηκε το μοναδικό κτέρισμα, ένα ληκύθιο με μελανό γάνωμα.

Από τις ανασκαφές του Κεραμεικού που πραγματοποιήθηκαν στο χώρο του τάφου της Δημητριάς και της Παμφίλης,(εικ. 36) προέρχεται ο τάφος λ¹⁶², μια σαρκοφάγος στην οποία ο σκελετός είχε διατηρηθεί σε καλή κατάσταση και φαίνεται ότι ανήκε σε άτομο νεαρής ηλικίας. Η κεφαλή είχε προσανατολισμό προς τα βόρεια. Στο

¹⁵⁶ Houby-Nielsen 2000, 155

¹⁵⁷ Houby-Nielsen 2000, 161

¹⁵⁸ Μυλωνάς 1975, 297-299

¹⁵⁹ Χαριτωνίδης 1958, 99-102,143

¹⁶⁰ Χαριτωνίδης 1958, 100-101

¹⁶¹ Χαριτωνίδης 1958, 64-65,143

¹⁶² Κουρουνιώτης 1913, 183-187

δεξιό μηρό βρέθηκε ένα αλάβαστρο και στο δεξί πόδι ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο και μια σιδερένια στλεγγίδα. (εικ. 37)

Από τους τάφους στις Αχαρνές σε εργασίες που γινόντουσαν για την ανέγερση οικοδομής αποκαλύφθηκαν τρεις παιδικές λάρνακες¹⁶³. Στην λάρνακα 1 (εικ.38)ο σκελετός δεν διατηρήθηκε και το κάλυμμα της βρέθηκε σπασμένο. Η ταφή περιείχε μια μελανόμορφη λήκυθο με παράσταση νεκρικής κλίνης πάνω σε άρμα και μια λήκυθο με διακόσμηση ανθεμίων. Η λάρνακα 2 βρέθηκε με σπασμένο το κάλυμμα. Περιείχε μια μελανόμορφη λήκυθο με παράσταση άρματος και μια μελαμβαφή πυξίδα με πόμα. Η λάρνακα 3 διατηρούσε το κάλυμμα της. Στα πόδια του νεκρού είχε τοποθετηθεί ένα μελαμβαφές θήλαστρο. Από τον σκελετό σώθηκε ο δεξιός βραχίονας, η μια κνήμη και κόκαλα από τον θώρακα.

Στο νεκροταφείο που εκτείνεται στον αρχαίο δρόμο που άρχιζε από το Δίτυλο και κατέληγε στην Ακαδημία, αποκαλύφθηκε ο τάφος 1¹⁶⁴,πήλινη λάρνακα που βρέθηκε στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου. Η ταφή είχε προσανατολισμό από ΒΑ στα ΝΔ και το κάλυμμα της λάρνακας βρέθηκε σε κομμάτια. Το κρανίο του νεκρού ήταν στα ΒΑ και νότια από το κρανίο είχε τοποθετηθεί μια μελαμβαφής λήκυθος του 4^{ου} αιώνα π.Χ.

Στον νεκροταφείο του 4^{ου} αιώνα π.Χ. στην Ιερά Οδό ανακαλύφθηκε ο τάφος ΧΙ¹⁶⁵ που πρόκειται για πήλινη παιδική λάρνακα. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν υπολείμματα σκελετού ενός παιδιού και ένα γυναικείο ειδώλιο(εικ.39). Το ειδώλιο βρέθηκε ακέραιο, παριστάνει μια γυναικεία μορφή γονατισμένη, φοράει χιτώνα και ιμάτιο και τα μαλλιά της είναι χτενισμένα σε κρωβύλο ψηλά στο κεφάλι. Ο τύπος αυτού του αγγείου εμφανίζεται το 330-200 π.Χ.

Στο πρώτο μισό του 4^{ου} αιώνα τα παιδιά θάβονται και κάτω από ταφικό μνήμα. Βόρεια της Οδού των Τύμβων οι παιδικές ταφές κάτω από μνημείο αποτελούν το 18%¹⁶⁶ του συνόλου των παιδικών ταφών.

Μια γενική αλλαγή στην ταφική δραστηριότητα εντοπίζεται στα βορειοδυτικά της πόλης και στους δρόμους που οδηγούν στην Ακαδημία και στην Ελευσίνα, φανερώνοντας μια αλλαγή στις ταφικές συνήθειες. Οι τάφοι των νηπίων και των μικρών

¹⁶³ Πλάτωνος 2004, 138-139

¹⁶⁴ Λυγκούρη 1989, 24

¹⁶⁵ Καπετανάκη 1973, 277

¹⁶⁶ Houby- Nielsen 1998, 137

παιδιών άρχισαν να κατασκευάζονται με ιδιαίτερη φροντίδα την εποχή της πολιτικής σταθερότητας και της πόλης-κράτους. Αυτές οι ομάδες εν συνεχεία στην Αρχαϊκή και στην Κλασική περίοδο σχημάτισαν εκτεταμένα νεκροταφεία στις κυριότερες πύλες της Αθήνας και στους δρόμους που οδηγούσαν σε σημαντικά ιερά. Αυτό άλλαξε στις αρχές του 4^{ου} αιώνα π.Χ. όταν η Αθήνα έπαψε να αποτελεί ανεξάρτητο πολιτικό κράτος και τα παιδικά νεκροταφεία άρχισαν να εκλείπουν¹⁶⁷.

¹⁶⁷ Houby- Nielsen 2000, 161

ΤΑ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΤΑΦΩΝ

Κατά την αρχαϊκή περίοδο τα κτερίσματα τοποθετούνται κατά πλείστον μέσα στον τάφο, συγκεκριμένα στα πόδια ή στο κεφάλι του νεκρού ή και κατά μήκος του σώματος. Σε ταφές παιδιών και νηπίων που έχουν γίνει μέσα σε αγγεία, τα κτερίσματα τοποθετούνται μέσα ή και έξω από το αγγείο. Από το νεκροταφείο της Ελευσίνας στους εγχυτρισμούς I11, Γ1, E20, E8, H18, και B7, τα κτερίσματα είχαν τοποθετηθεί μέσα στο αγγείο¹⁶⁸, ενώ στους εγχυτρισμούς Z4, H2 και θ18¹⁶⁹ τα κτερίσματα βρέθηκαν εκτός αγγείου. Ορισμένες προσφορές τοποθετούνται έξω από τον λάκκο, σε ειδικό χώρο σκαμμένο στο έδαφος, είτε σε αύλακες προσφορών.

Οι αύλακες είναι κατασκευασμένες από πλίνθους. Το μήκος τους δεν ξεπερνούσε συχνά τα 12 μέτρα και το βάθος τα 20 εκατοστά. Οι προσφορές χύνονταν και σε κτιστά πλίνθινα αυλάκια, τις υγρές¹⁷⁰. Οι αύλακες προσφορών ήταν σε συνεχή χρήση στο πρώτο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα, ενώ στον 5^ο τις συναντάμε σποραδικά. Τις αύλακες τις συναντάμε ξανά τον 4^ο αιώνα σε μεγάλο ποσοστό στις ταφές του Κεραμεικού. Τα αγγεία που έχουν βρεθεί σπασμένα μέσα στις αύλακες φτάνουν τις εκατοντάδες¹⁷¹.

Υπάρχουν δυο διαφορές ανάμεσα στις αύλακες της Αρχαϊκής και της Κλασικής περιόδου. Η πρώτη διαφορά εντοπίζεται στο περιεχόμενο. Στα τέλη της κλασικής περιόδου τα αγγεία όπως πιάτα, και φιάλες σταματούν να έχουν λειτουργική και συμβολική σημασία. Ο αριθμός των αγγείων που έχουν βρεθεί στις αύλακες προσφορών της Αρχαϊκής περιόδου είναι μικρός ώστε να αποτελούσε ταφικό γεύμα¹⁷². Η δεύτερη διαφορά είναι ότι οι αύλακες προσφορών της κλασικής περιόδου συνδέονται περισσότερο με τις παιδικές ταφές. Το περιεχόμενο από τις αύλακες ποικίλει από τέφρα, οστά ζώων, όστρακα και σπασμένα αγγεία¹⁷³.

Παρατηρείται μια διαφορά τον 7^ο και τον 6^ο αιώνα ανάμεσα στις ταφές ενηλίκων και στις παιδικές ταφές, όσον αφορά τα κτερίσματα. Οι ταφές ενηλίκων κυρίως λαμβάνουν κτερίσματα σε αύλακες προσφορών, ενώ στις παιδικές ταφές οι προσφορές

¹⁶⁸ Μυλωνάς 1975, 280

¹⁶⁹ Μυλωνάς 1975, 280

¹⁷⁰ Πλάτωνος 2004, 126

¹⁷¹ Houby-Nielsen 1998, 133-134

¹⁷² Houby-Nielsen 1998, 134

¹⁷³ Boardman-Kurtz 1988, 94 -95

τοποθετούνται μέσα στον τάφο¹⁷⁴. Ωστόσο υπάρχουν ελάχιστα παραδείγματα που παιδικές ταφές συνδέονται με αύλακες προσφορών.

Η ίδια πρακτική συνεχίζεται και κατά την κλασική περίοδο. Τα κτερίσματα βρίσκονται μέσα ή έξω από τον τάφο. Κατά την πλειονότητα τους δεν είναι καλής ποιότητας, παρόλα αυτά όμως, το κλειστό περιεχόμενο των σαρκοφάγων δίνει μια πιο καθαρή εικόνα για την ακριβή τοποθέτηση των κτερισμάτων μέσα στον τάφο. Τα κτερίσματα που προέρχονται από τις επιχώσεις των τάφων, καθιστούν λίγο δύσκολη την αντιστοιχία τους με τον τάφο, και ειδικά όταν οι τάφοι είναι κοντά ο ένας κοντά στον άλλον.

Το είδος των κτερισμάτων

Ως προς τα κτερίσματα των τάφων τα κυριότερα ήταν τα αγγεία και ύστερα τα ειδώλια. Το πλήθος των αγγείων που βρίσκουμε αποτελείται από αγγεία πόσεως, λεκανίδες, σκύφους, πινάκια, ληκύθους, υδρίες¹⁷⁵. Τοποθετούσαν επίσης αντικείμενα, όπως κάτοπτρα, στλεγγίδες, κοσμήματα. Από τα αγγεία υπερέχουν οι λήκυθοι, λευκές είτε μελανόμορφες, με παραστάσεις από την μυθολογία, όπως ο Ύπνος και ο Θάνατος που μεταφέρουν τον νεκρό, ο Χάρος με την βάρκα, ο Ερμής, ή και σκηνές από τον Διονυσιακό κύκλο. Οι ερυθρόμορφες λήκυθοι φέρουν παραστάσεις από την καθημερινή ζωή. Είναι αγγεία ψηλά, με στενό λαιμό. Οι περισσότερες λευκές λήκυθοι, εικονογραφούνται με την επίσκεψη των συγγενών στον τάφο του νεκρού, φέρνοντας στεφάνια και δώρα.¹⁷⁶

Στην Αρχαϊκή Αθήνα, βρίσκουμε αγγεία πόσεως, φιάλες, δοχεία για λάδι, λεκανίδες και υδρίες. Όπλα και κοσμήματα δεν απαντώνται καθόλου¹⁷⁷.

Από την κλασική περίοδο έχουμε αγγεία, όπως πυξίδες, πλημμοχόες, αλάβαστρα. Στους τάφους επίσης τοποθετούνται και αντικείμενα που χρησιμοποιούσε ο νεκρός εν ζωή ή χαρακτηριστικά του επαγγέλματός του. Βρίσκουμε στλεγγίδες κυρίως σε ανδρικές

¹⁷⁴ Houby-Nielsen 1995, 137-139

¹⁷⁵ Χαριτωνίδης 1958, 136. Πλάτωνος 2004, 127-129. Μυλωνάς 1975, 293-296

¹⁷⁶ Πλάτωνος 2004, 128 -129

¹⁷⁷ Πλάτωνος 2004, 126

ταφές, καθρέφτες και παιχνίδια, όσον αφορά τις παιδικές ταφές¹⁷⁸. Κοσμήματα χάλκινα ή χρυσά, όπως δαχτυλίδια, κρίκους για τα αυτιά, έχουν βρεθεί σε κλασικές ταφές.

Κατά την Ελληνιστική περίοδο, οι ταφές δεν είναι ιδιαίτερα κτερισμένες. Στις πιο πλούσιες έχουν βρεθεί κοσμήματα, φύλλα από χρυσό, στεφάνια και χρυσές ταινίες. Αρκετά δαχτυλίδια και κοσμήματα είναι φτιαγμένα από μη πολύτιμα μέταλλα. Οι παιδικές ταφές είναι κτερισμένες με αγγεία μινιατούρες, σχήματα που χρησιμοποιούσαν για φαγητό και αγγεία πόσεως.¹⁷⁹

Στο νεκροταφείο της Ελευσίνας το μεγαλύτερο μέρος των ληκύθων προέρχεται από τους παιδικούς τάφους. Στο ίδιο νεκροταφείο, σύνηθες κτέρισμα για τις παιδικές ταφές αποτελούν και τα αρυβαλλοειδή ληκύθια¹⁸⁰. Πενήντα σε αριθμό βρέθηκαν σε καλά διατηρημένους τάφους. Από έναν κεραμοσκεπή τάφο στις Αχαρνές ένα μελανόμορφο ληκύθιο είχε παράσταση του θεού Διονύσου, και άλλο ένα μελανόμορφο με παράσταση αλόγων¹⁸¹. Κύλικες, σκυφίδια και φιάλες έχουν βρεθεί σε αρκετούς παιδικούς τάφους στο νεκροταφείο της Ελευσίνας. Σε τάφους του 5^{ου} αιώνα από τον Κεραμεικό, έχουμε και την παρουσία του εξάλειπτρου¹⁸².

Δυο τύποι αγγείων είναι συνδεδεμένοι με τις παιδικές ταφές, το θήλαστρο, που συνήθως είναι μελαμβαφές και ο χούς, ένα τριφυλλόσχημο οινοχοΐδιο που έχει συνήθως ερυθρόμορφες παραστάσεις παιδιών που παίζουν¹⁸³.

Τα ειδώλια, απαντώνται συχνά σε παιδικούς τάφους. Από το νεκροταφείο της Ελευσίνας, σε δεκαέξι τάφους που βρέθηκαν ειδώλια, οι δεκατέσσερις ήταν παιδικοί. Τα ειδώλια ήταν γυναικείες μορφές καθισμένες σε θρόνο με τα χέρια τοποθετημένα στα γόνατα.¹⁸⁴

Και από το νεκροταφείο της πλατείας Συντάγματος, τα περισσότερα ειδώλια, βρέθηκαν μέσα σε παιδικές λάρνακες. Τα πήλινα ειδώλια και από το νεκροταφείο του Κεραμεικού, είναι γυναικείες μορφές που κρατούν νήπια, απομιμήσεις παιχνιδιών, ζώων και πλαγγόνες. Τα κάτοπτρα απαντούν επίσης σε γυναικείες ταφές, ενώ αντίθετα οι στλεγγίδες χαρακτηρίζουν ανδρικές ταφές.

¹⁷⁸ Πλάτωνος 2004, 127-129. Boardman-Kurtz 1988, 95. Χαριτωνίδης 1958, 136-141. Μυλωνάς 1975, 297

¹⁷⁹ Πλάτωνος 2004 130-131

¹⁸⁰ Μυλωνάς 1975, 286-290

¹⁸¹ Πλάτωνος 2004, 144-145

¹⁸² Houby-Nielsen 1995, 150

¹⁸³ Houby-Nielsen 1995, 149-150

¹⁸⁴ Μυλωνάς 1975, 286 -295

Αντικείμενα όπως το αγγείο θήλαστρο, κελύφη αυγών, αστράγαλοι φαίνεται πως συνδέονται με παιδικές ταφές. Από το νεκροταφείο της Ελευσίνας έχουμε αρκετό δείγμα αστραγάλων, όπως και από το νεκροταφείο της πλατείας Συντάγματος. Αποτελούν παιχνίδια και η απόθεση τους στους τάφους θεωρείται και φροντίδα προς τα παιδιά για την άλλη ζωή.¹⁸⁵

Στην Ελευσίνα, από Γεωμετρικές ταφές, προέρχονται δυο μποτάκια, ένα ειδώλιο αλόγου, δυο σφαίρες, και μια κουδουνίστρα η οποία περιείχε χαλίκια¹⁸⁶. (εικ. 40-41)

Ανάμεσα στα κτερίσματα που έχουν βρεθεί σε παιδικούς τάφους, αξιόλογο αντικείμενο είναι και οι βραχιόνες σε μικρογραφία. Έχουν επίπεδη βάση, τα δάχτυλα είναι τεντωμένα και κοντά το ένα στο άλλο, σε μια χειρονομία που αποκαλείται αποτρεπτική. Ένας βραχιόνας¹⁸⁷ με λευκό επίχρυσμα βρέθηκε σε κλασικό παιδικό τάφο μαζί με πήλινα ειδώλια, προτομές γυναικών και πλαγγόνες. Δυο βραχιόνες, ένας πήλινος και ένας από ελεφαντοστό, βρέθηκαν σε τάφο της οδού Πειραιώς¹⁸⁸. Δεν υπάρχει σαφής προσδιορισμός της χρήσης των αντικειμένων αυτών.

Η ηλικία του παιδιού παίζει καθοριστικό ρόλο ως προς το είδος και τον αριθμό των κτερισμάτων, που μπορεί να λαμβάνει. Στην Αρχαία Ρώμη, οι νόμοι αναφέρουν πως δεν είναι αρμόζον να θρηνούν ένα νεογέννητο ή ένα παιδί που δεν έχει κλείσει ακόμα τα τρία του χρόνια.¹⁸⁹ Στην Δανία, στην εποχή του Σιδήρου, η ηλικία του παιδιού καθόριζε τα κτερίσματα που θα έπαιρνε στον τάφο. Τα νεογέννητα δεν κτερίζονταν καθόλου, και τα παιδιά που ήταν μέχρι τριών ετών έπαιρναν το πολύ δυο αντικείμενα.

Στη Αθήνα του 6^{ου} και 5^{ου} αιώνα π.Χ., υπογράμμιζαν την ηλικία του νεκρού παιδιού με τα ανάλογα αντικείμενα-κτερίσματα. Όσο μεγαλύτερο ήταν το παιδί, τόσο περισσότερο οι γονείς, ιδίως οι μητέρες, το κτερίζαν με κοσμήματα, αντικείμενα από τερακότα, παιχνίδια και γενικά αντικείμενα που προέρχονταν από τον κόσμο των ενηλίκων.¹⁹⁰ Τέτοια χαρακτηριστικά πράγματα μπορεί να ήταν, πυξίδες, αμφορείς, αρύβαλλοι, καθρέφτες, βελόνες, αιχμές βελών και αντικείμενα καλλωπισμού. Στις μεγαλύτερες ηλικίες συναντάμε συχνότερα τις ληκύθους, σε αντίθεση με τις μικρότερες

¹⁸⁵ Μυλωνάς 1975, 296 -297

¹⁸⁶ Κάντα-Κίτσου 1990, 104

¹⁸⁷ Boardman-Kurtz 1988, 95-96

¹⁸⁸ Boardman-Kurtz 1988, 96

¹⁸⁹ Houby-Nielsen 1995, 147-148

¹⁹⁰ Houby-Nielsen 1996, 244

ηλικίες που εμφανίζονται πιο σπάνια και στα νήπια καθόλου.¹⁹¹ Τα παιδιά στις μικρότερες ηλικίες τα κτερίζαν με αγγεία φαγητού, πόσεως και αγγεία μινιατούρες.

Στην Αρχαϊκή και την Κλασική Αθήνα, τα κτερίσματα των παιδικών τάφων ποικίλουν περισσότερο από τα κτερίσματα των ενηλίκων και βεβαίως είναι το ίδιο πολυάριθμα, και κρατάνε τον πλούσιο χαρακτήρα τους από προηγούμενες περιόδους.

Χόες

Γύρω στο 510 π.Χ. έκαναν την εμφάνιση τους κάποια αγγεία, τα οποία χαρακτηρίστηκαν ειδικά για τις παιδικές ταφές¹⁹². Ήταν σχήματα αγγείων κατάλληλα για την τροφή τους, και προέρχονταν από ταφές νηπίων και παιδιών, ενώ απουσίαζαν από τις ταφές ενηλίκων. Σε αυτά συγκαταλέγονται οι χόες και οι όλπες. Οι παραστάσεις τους είναι εμπνευσμένες από την καθημερινή ζωή των παιδιών.

Μια σειρά από χόες με ερυθρόμορφες παραστάσεις μικρών παιδιών μέσου ύψους 0,10 μ. έχουμε από το νεκροταφείο της Ελευσίνας¹⁹³. Ενιαί χόες χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 5^{ου} π.Χ. αιώνας και δυο στις αρχές του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Τρεις από τους χόες βρέθηκαν σε πυρές, δύο σε λάρνακες, ένας χούς σε εγχυτρισμό, ένας σε ξύλινο κιβώτιο και δυο σε κεραμοσκεπείς τάφους¹⁹⁴.

Οι χόες ήταν αγγεία που συνδέονται με την γιορτή των Ανθεστηρίων. Οι συγγραφείς έχουν και μια διαφορετική γνώμη ως προς την εικονογράφηση των αγγείων και το διαχωρισμό τους σε διάφορες κατηγορίες. Γενικά θεωρούνται ως παιδικά κτερίσματα τάφων.

¹⁹¹ Houby-Nielsen 1995, 137-150

¹⁹² Houby-Nielsen 1995, 148-149. Whitley 1991, 111

¹⁹³ Κάντα-Κίτσου 1990, 110

¹⁹⁴ Μυλωνάς 1975, 291

Ο Smith θεωρεί ότι οι μικρές χόες ήταν ταφικά κτερίσματα και δεν βρίσκει σύνδεση τους με την γιορτή των Ανθεστηρίων και κάνει ένα διαχωρισμό ανάμεσα στην εικονογράφηση των μεγάλων και των μικρών χοών.¹⁹⁵

Ο Metzger¹⁹⁶ βάζει στην άκρη τα μικρά αγγεία και συγκεντρώνεται στους διάφορους τύπους αυτών που απεικονίζονται στους μεγάλους χόες. Γενικά υποστηρίζει και τη θεωρία του Rumpf, ότι αν και μερικές σκηνές φαίνεται να έχουν κάποια σχέση με τα Ανθεστήρια, οι περισσότερες δεν έχουν. Σύμφωνα με τον Metzger, οι σκηνές που παρουσιάζουν τον Διόνυσο σε ένα ελευσινιακό θέμα δεν είναι διαφορετικές από τις παρόμοιες σκηνές που βρίσκονται στους άλλους τύπους αγγείων. Αυτό που είναι αξιοσημείωτο είναι οι πολυάριθμες μικρές χόες με τις σκηνές από τη ζωή των παιδιών.

Ο Green¹⁹⁷ χωρίζει τους χόες σε δυο ομάδες με βάση το μέγεθος τους. Υποστηρίζει ότι οι χόες δεν χρησιμοποιούνται στις γιορτές και το δικαιολογεί με βάση την ηλικία των παιδιών που απεικονίζονται στα αγγεία, τα οποία δεν πλησιάζουν την ηλικία των τριών ετών. Επίσης πολλοί από τους χόες είναι πολύ μικροί για να χρησιμοποιηθούν σε γιορτές. Η εικονογραφία τους είναι όμοια με εκείνη των ληκύθων. Ο Green πιστεύει πως οι χόες αποτελούν απλώς τον βασικό ταφικό εξοπλισμό για τις ταφές παιδιών.

Ο Metzger έχει κάνει μια διάκριση και ξεχωρίζει ένα είδος χοών που απεικονίζουν διάφορες σκηνές, οι σκηνές που δεν έχουν παράλληλα με τα Ανθεστήρια βρίσκονται σε χόες που έχουν ύψος μεγαλύτερο από 17 εκατοστά. Οι χόες που έχουν ύψος από 10 έως 15 εκατοστά έχουν σχέση με τα Ανθεστήρια και αυτές που είναι μικρότερες των 10 εκατοστών δείχνουν παιδιά που παίζουν. Θεωρεί πως τα αγγεία ήταν δώρα για τα παιδιά που έπαιρναν μέρος στις γιορτές.¹⁹⁸ Σε 460 χόες απεικονίζονται παιδιά που παίζουν. Από αυτές στις 290 τα παιδιά παίζουν με δώρα, ενώ μόνο σε 90 θαυμάζουν απλώς ένα μικρό χού.

Η Stern¹⁹⁹ συμφωνεί πως οι μικροί χόες, ανάμεσα στα 9 εκατοστά, ήταν δώρα για τα παιδιά. Από τους 30 παιδικούς τάφους με κτερίσματα από το νεκροταφείο του Ηριδανού, μόνο οι τέσσερις περιείχαν χόες. Συνήθως η ηλικία του νεκρού είναι κοντά

¹⁹⁵ Hamilton 1992, 63-67

¹⁹⁶ Hamilton 1992, 64

¹⁹⁷ Hamilton 1992, 65

¹⁹⁸ Hamilton 1992, 66

¹⁹⁹ Hamilton 1992, 66

στην ηλικία του εικονιζόμενου στα αγγεία. Μερικές χόες φέρουν παραστάσεις οι οποίες δεν έχουν σχέση με τον Διονυσιακό κύκλο και τα Ανθεστήρια, ενώ κάποιες δείχνουν αθλητικές σκηνές. Όλα αυτά τα αγγεία έχουν ύψος πάνω από 15 εκατοστά.

Το μεγαλύτερο μέρος των Αττικών αγγείων κυμαίνεται στα 9 εκατοστά και για αυτό το λόγο εξηγείται γιατί ένα μεγάλο μέρος των κριτικών κατατάσσουν τους χόες πάνω από τα 10 εκατοστά σε διαφορετική κατηγορία.

Ο Bazant κατατάσσει τους χόες που έχουν ύψος κάτω από 10 εκατοστά στην κατηγορία με τα παιδιά που παίζουν, αυτές που έχουν ύψος από 10 μέχρι 15 εκατοστά συνδέονται με τα Ανθεστήρια.

Εικονογραφία χοών

Οι χόες απεικονίζουν παιδιά, κυρίως αγόρια, από νήπια μέχρι εφήβους. Στα αγγεία κάτω των 9 εκατοστών είναι συνήθης η απεικόνιση των παιδιών που έρπουν προς ένα αντικείμενο²⁰⁰. (εικ.42) Απεικονίζονται επίσης ζώα όπως πετεινοί, λαγοί, σκυλιά, πίθηκοι, και περιστέρια²⁰¹. Ένας χούς²⁰² που βρίσκεται στο Λονδίνο απεικονίζει ένα νέο αγόρι να παίζει λύρα και μαζί του βρίσκονται ένα σκυλί και ένα πτηνό(εικ.43). Γυμνά παιδιά, συχνά φορώντας φυλακτά, εικονίζονται με τις μητέρες τους. Επίσης εργαλεία εμφανίζονται στην εικονογραφία τα οποία χρησιμοποιούνται για την στήριξη αντικειμένων.

Καρότσια βρίσκονται σε διάφορες μορφές και σχετίζονται με τα παιδιά. Ένας χούς²⁰³ που βρίσκεται τώρα στην Οξφόρδη εικονίζει ένα μικρό παιδί να έρπει προς ένα τραπέζι με γλυκά και πίσω του βρίσκεται ένα καρότσι. Είναι πιθανό σε πολλές περιπτώσεις να διακρίνουμε φρούτα, αυγά και μπάλες. Γλυκίσματα και μερικές φορές σταφύλια αποτελούν τον κύριο εξοπλισμό στα τραπέζια συμποσίων που εικονίζονται στα αγγεία.

²⁰⁰ Μυλωνάς 1975, 291

²⁰¹ Houby-Nielsen 1995, 149-150

²⁰² Dickmann 1999, 466

²⁰³ Seifert 2005, 470

Τα παιδιά που εικονογραφούνται στα αγγεία συνήθως έρπουν, και όταν στέκονται σε μερικές περιπτώσεις κρατάνε κάποιο αντικείμενο. Τα αντικείμενα αυτά μπορεί να θεωρηθούν δώρα, αλλά εξίσου και σαν απλά παιχνίδια χωρίς κάποιο ιδιαίτερο νόημα. Όπως για παράδειγμα ένας χούς²⁰⁴ που εικονίζει ένα γυμνό παιδί να φοράει φυλακτά και να σπρώχνει ένα παιχνίδι με ρόδες.(εικ.44)

Το ποσοστό ²⁰⁵ των παιδιών που είναι γυμνά και φοράνε φυλακτά ανέρχεται στο 72%, τα παιδιά που έρπουν και συνήθως φοράνε φυλακτά στο 80%, τα καρότσια συνήθως συνδέονται με τα παιδιά που δεν έρπουν στο 81%. Όπως επίσης και τα ζώα σε ποσοστό 73% δεν εικονίζονται με τα παιδιά που έρπουν. Σε ποσοστό 57% οι ίδιες οι χόες εμφανίζονται με τα παιδιά που έρπουν. Αυτό βέβαια δεν είναι απόλυτο καθώς οι χόες μπορεί να εμφανιστούν και σε άλλες σκηνές, όπως και με παιδιά που δεν έρπονται. Στο χού που ανέφερα πιο πάνω με το παιδί που φοράει φυλακτά και σπρώχνει ένα παιχνίδι, από πίσω του υπάρχει στο έδαφος ένας χούς. Επίσης και σε ένα χού²⁰⁶ από το μουσείο της Βοστώνης εικονίζεται ένα γυμνό παιδί να είναι ξαπλωμένο και να κρατάει στο δεξί του χέρι ένα χού. (εικ.45)

²⁰⁴ Hamilton 1992, 72

²⁰⁵ Hamilton 1992, 99

²⁰⁶ Hamilton 1992, fig. 10

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ ΑΓΓΕΙΩΝ

Νεκροταφεία Αθηνών

Από τις κλασικές παιδικές ταφές προέρχεται ένας μεγάλος αριθμός αγγείων που ποικίλει στην τυπολογία και στην εικονογράφηση. Μπορεί κάποια από τα αγγεία αυτά να μην είχαν χρησιμοποιηθεί καθόλου στην καθημερινή ζωή και να προορίζονταν για να συνοδεύσουν το νεκρό, παρόλα αυτά όμως η εικονογραφία τους είναι σημαντική, καθώς τα ποσοστά ίσως δείχνουν ότι ορισμένα θέματα προτιμώνται περισσότερο, όταν πρόκειται για παιδικές ταφές.

Τα στοιχεία που παραθέτω προέρχονται από ένα δείγμα τάφων που έχουν επιλεγεί για την ανάλυση τους. Τα πιο δημοφιλέστερα αγγεία που συναντάμε είναι η λήκυθος και το ληκύθιο. Από τις παιδικές ταφές οι λήκυθοι αριθμούνται 104 και τα ληκύθια 35. Συχνή είναι και η εμφάνιση των φιαλιδίων που αριθμούν δεκαοχτώ, οι σκύφοι είναι δεκαεπτά, έχουμε επίσης δεκαέξι κοτύλες, δεκαπέντε πυξίδες και δεκατέσσερις λεκανίδες. Έχουν βρεθεί ακόμη δώδεκα πινάκια, δεκαοχτώ χόες, επτά οينوχόες, τέσσερις κύαθοι, τέσσερις κύλικες, τέσσερα αλάβαστρα, δυο όλπες, δυο θήλαστρα, δυο χύτρες, δυο πρόχοι, ένα αλατοδοχείο και ένας αρύβαλλος.

Μία λήκυθος από τάφο Λ1²⁰⁷ στις Αχαρνές έχει παράσταση νεκρικής κλίνης πάνω σε άρμα. Το ίδιο θέμα εικονογράφησης έχει μια μελανόμορφη λήκυθος από το ίδιο νεκροταφείο και μια λήκυθος που προέρχεται από ταφή στην Αργυρούπολη²⁰⁸ και εικονίζει άρμα μαζί με δυο μορφές πεζές. Από τον εγχυτρισμό 1 στις Αχαρνές μια πρόχους²⁰⁹ είχε ερυθρόμορφη παράσταση εφήβου που παίρνει μέρος σε λαμπαδηδρομία. Διακόσμηση με ανθέμια έχουν μια λήκυθος από τον τάφο Λ1 στις Αχαρνές, από τον τάφο 1 στην οδό Ευρυμέδοντος²¹⁰ μια λήκυθος λευκού βάθους έχει μελανόμορφα ανθέμια, επίσης οχτώ λήκυθοι από την ταφή²¹¹ στην οδό Γενναίου Κολοκοτρώνη, στην

²⁰⁷ Πλάτωνος 2004, 138

²⁰⁸ Λαζαρίδης 1966, 103

²⁰⁹ Πλάτωνος 2004, 140

²¹⁰ Αλεξανδρή 1976, 32

²¹¹ Αλεξανδρή 1968, 50

οδό Αντιταύρου και Χειμάρρας η ταφή περιείχε τρεις ληκύθους με μελανόμορφα ανθέμια.

Στα αγγεία εικονίζονται και ανθρώπινες μορφές όπως σε ένα χού από τον τάφο 41²¹² από το φρέαρ Πετμεζά που απεικονίζει ένα γυμνό αγόρι στεφανωμένο, από τον ίδιο τάφο σε χού εικονίζεται πάλι ένα παιδί που τρέχει γυμνό προς τα δεξιά, σε ένα ερυθρόμορφο χού εικονίζεται ένας γενειοφόρος φαλακρός άντρας και ένα παιδί που τρέχει προς τα δεξιά. Ένας μελανόμορφος αμφορέας²¹³ που είχε χρησιμοποιηθεί για τον εγχυτρισμό παιδιού εικονίζει ένα πολεμιστή έτοιμο να πηδήσει στο άλογο του(εικ.46). Από τάφο στην οδό Σταδίου και Ομήρου²¹⁴ προέρχεται μια ερυθρόμορφη οinoχόη με παράσταση ενός παιδιού που παίζει. Επίσης από την ταφή στην Αργυρούπολη²¹⁵ έχουμε μια λήκυθο που εικονίζει σφίγγα και μια ανδρική μορφή που κάθεται μπροστά της, μια λήκυθο που εικονίζει γυναίκα, η οποία κρατάει κάτοπτρο, ακόμη ένα αλάβαστρο με παράσταση γυναικός να κρατάει κάτοπτρο, τον Ερμή και μια ανδρική μορφή να κρατάει ένα ζώο(εικ. 34-35).

Επίσης έχουμε παραστάσεις προερχόμενες από την μυθολογία. Από το τάφο 41 που ανασκάφθηκε στο φρέαρ Πετμεζά²¹⁶ μια ερυθρόμορφη λήκυθος εικονίζει στο σώμα της μια Νίκη να πετά προς τα δεξιά και να κρατάει κάτοπτρο στο δεξί της χέρι. Από την οδό Γενναίου Κολοκοτρώνη έχουμε τέσσερις μελανόμορφες ληκύθους με παραστάσεις από τον Διονυσιακό κύκλο και μια μελανόμορφη οinoχόη με απεικόνιση της θεάς Αθηνάς. Από τον τάφο στην οδό Αντιταύρου και Χειμάρρας μια λήκυθος φέρει παράσταση από τον Διονυσιακό κύκλο. Επίσης και στην ταφή στην Ηλιούπολη²¹⁷ έχουμε μια λήκυθο με παράσταση Κένταυρου, Σατύρου και μιας γυναικείας μορφής που φοράει κράνος.

Τέλος έχουμε και κάποια αγγεία που απεικονίζουν ζώα, όπως από τον τάφο στην οδό Γενναίου Κολοκοτρώνη, μια σκύφο με παράσταση πτηνών, μια σκύφο με παράσταση σφίγγας και γρύπα, και μια λήκυθο με παράσταση ελαφιού.

²¹² Παρλαμά-Σταμπολίδης 1992, 122

²¹³ Knigge 1990, 108

²¹⁴ Ανδρειωμένου 1966, 79

²¹⁵ Λαζαρίδης 1966, 103

²¹⁶ Παρλαμά-Σταμπολίδης 1992, 122

²¹⁷ Παωλογιώργη 1995, 231

Νεκροταφείο Ελευσίνας

Όπως και από τα νεκροταφεία των Αθηνών η λήκυθος είναι το αγγείο που συναντάμε πιο συχνά έτσι και εδώ αποτελεί το σημαντικότερο κτέρισμα που βρέθηκε στον συνολικό αριθμό των αγγείων. Μεγάλο ποσοστό²¹⁸ κατέχει και στην κατηγορία των παιδικών ταφών. Συνολικά βρέθηκαν 212 λήκυθοι από τις οποίες οι 151 είχαν τοποθετηθεί σε 49 παιδικές ταφές. Κάτι ανάλογο βλέπουμε όσον αφορά και τους εγχυτρισμούς. Στους 31 παιδικούς εγχυτρισμούς βρέθηκαν 42 λήκυθοι.

Ο Μυλωνάς χωρίζει τις ληκύθους σε επτά κατηγορίες²¹⁹, παίρνοντας ως βάση την τεχνική διακόσμησης τους. Στην πρώτη κατηγορία τοποθετεί τις μελανόμορφες ληκύθους, στη δεύτερη τις μελαμβαφείς, η τρίτη αποτελείται από αυτές που έχουν διακόσμηση ανθεμίων, στη τέταρτη κατηγορία οι λήκυθοι έχουν διακόσμηση κισού σε λευκό επίχρισμα, στην πέμπτη κατηγορία ανήκουν αυτές που φέρουν γεωμετρική διακόσμηση σε λευκό επίχρισμα, οι λευκές λήκυθοι είναι στην έκτη κατηγορία και στην έβδομη οι ερυθρόμορφες.

Ληκύθους με παράσταση τεθρίππων έχουμε από τους τάφους Z17, Z30, H19. Από τους τάφους Γ12, Δ5 και E20 προέρχονται λήκυθοι με παράσταση αρμάτων και αναβάτες. Από τον τάφο Γ1 προέρχεται μια λήκυθος με παράσταση τον άθλο της Λερναίας Ύδρας, μια λήκυθος με την αρπαγή του δελφικού τρίποδα, και στον τάφο Δ5 σε μια λήκυθο εικονίζεται το λιοντάρι της Νεμέας. Από τις ταφές Α1 και Γ1, έχουμε ληκύθους με παραστάσεις από τον Διονυσιακό κύκλο, με Σατύρους και Μαινάδες, και επίσης από τους τάφους Γ1, Γ8, Δβ2 και Z17, οι λήκυθοι έχουν παραστάσεις με πολεμιστές.

Άμεσα συγγενικά των ληκύθων είναι τα ληκύθια, τα οποία και αυτά βρίσκονται σε μεγάλο αριθμό στις παιδικές ταφές. Και οι δυο αυτοί τύποι αγγείων, ήταν δημοφιλείς εξαιτίας του χαμηλού κόστους παραγωγής, λόγω της όχι και τόσο καλής ποιότητας τους. Από τον τάφο Ε προέρχεται ληκύθιο με παράσταση πτηνού και κλαδιά ελιάς. Τα ληκύθια από τους τάφους H17 και Z17 εικονίζουν κεφαλή σε κατατομή πλαισιωμένη με μοτίβα θαλλού.

²¹⁸ Μυλωνάς 1975, 286-287

²¹⁹ Μυλωνάς 1975, 287-288

Από τον τάφο Δ13²²⁰, προέρχεται μια πυξίδα με ερυθρόμορφη παράσταση σκηνών επαυλίων. Στον τάφο Β17 η πυξίδα φέρει παράσταση με αντιμέτωπα ζώα.

Τα θέματα της εικονογράφησης των αγγείων μπορεί να είναι τα ίδια σε ορισμένες περιπτώσεις ή να αντλούν παραδείγματα από την καθημερινή ζωή των ανθρώπων και ιδίως στους χώρες από τις συνήθειες των παιδιών. Τα ερεθίσματα που λάμβαναν από τον εξωτερικό τους κόσμο και μάλιστα ιστορίες από την μυθολογία, τα αποτύπωναν πάνω στα αγγεία. Οι παραστάσεις των αγγείων που βρίσκονται στις παιδικές ταφές μπορούν να βρεθούν και σε τάφους ενηλίκων, για αυτό δεν μπορούμε να μιλάμε για καθολική ταυτοποίηση της εικονογραφίας και τον χαρακτηρισμό της ταφής σε παιδιού ή ενήλικα.

²²⁰ Μυλωνάς 1975, 277

ΠΑΙΔΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΣΕ ΑΝΑΓΛΥΦΑ

Πολυάριθμες είναι οι επιτύμβιες στήλες από την αρχαϊκή μέχρι και την ελληνιστική περίοδο, οι οποίες αποτελούν μια καλή πηγή πληροφοριών για την απεικόνιση των παιδιών στην τέχνη κατά την αρχαιότητα. Το μεγαλύτερο μέρος των στηλών προέρχεται από σωστικές ανασκαφές ή από εργασίες. Ο πιο γνωστός τύπος είναι η όρθια στήλη με ανάγλυφες μορφές. Στη βάση της στήλης σημειωνόταν το όνομα της μορφής που απεικονιζόταν.

Επιτύμβιες στήλες μπορούμε να βρούμε σχεδόν σε όλα τα νεκροταφεία της Αττικής. Συγκεκριμένα η Αθήνα είχε μια παλιά παράδοση στην παραγωγή ανάγλυφων²²¹. Από την αρχαϊκή εποχή η πλειονότητα των μνημείων στήνονταν από τους γονείς πάνω στον τάφο των παιδιών ως σήματα.

Η παραγωγή των ανάγλυφων παρουσίασε μια κάμψη από το 500 με 480 π.Χ. λόγω ενός απαγορευτικού νόμου τον οποίο αναφέρει ο Κικέρωνας.²²² Με την επανεμφάνιση τους στην Αττική το 440-430 π.Χ., ένας μεγάλος αριθμός στηλών απεικονίζει παιδιά. Εκείνη την εποχή υπάρχει ένα έντονο ενδιαφέρον για την απεικόνιση του παιδιού στην τέχνη, αλλά και στην λογοτεχνία. Οι στήλες συνεχίζουν να παράγονται και κατά την διάρκεια του 4^{ου} αιώνα π.Χ. μέχρι ο Δημήτριος Φαληρέας με ένα νόμο του το 317π.Χ.²²³ να απαγορεύσει τις πολυδάπανες μνημειακές κατασκευές στην Αθήνα.

Στην εικονογράφηση των επιτύμβιων στηλών εκτός από τις ανθρώπινες μορφές εμφανίζονται συχνά σκυλιά και πτηνά²²⁴. Συνήθης σκηνή είναι ένα σκυλί να πηδάει προς το μέρος του πτηνού. Γενικά η εικονογράφηση κατοικίδιων ζώων έχει σχέση με τη ζωή του παιδιού. Όταν στην εικονογράφηση των στηλών πρωταγωνιστούν παραπάνω από δυο πρόσωπα είναι πιο δύσκολο να καθοριστεί η ακριβής ταυτότητα τους. Ποιοι από αυτούς είναι οι ζωντανοί και ποιος είναι ο νεκρός. Τα παιδιά επίσης μπορεί να απεικονίζονται και μαζί με τους υπηρέτες. Στις σκηνές όπου τα παιδιά εικονίζονται μαζί με τους γονείς, όταν είναι με τις μητέρες τους συνήθως κάθονται στα γόνατα τους. Η

²²¹ Oakley 2003, 180

²²² Oakley 2003, 180

²²³ Oakley 2003, 181

²²⁴ Oakley 2003, 181

ηλικία των παιδιών είναι κυρίως από τριών έως έξι ετών, οπότε είναι άμεσα εξαρτημένα από αυτές.

Έχουν επιλεχθεί να αναλυθούν στήλες με απεικόνιση παιδιών και ενός δεύτερου ή τρίτου προσώπου από τον κατάλογο του Oakley στο «Coming of age in ancient Greece», και μερικά παραδείγματα από τον κατάλογο του Clairmont, όπου επιλέχθηκαν στήλες με ένα ή δυο παιδιά, εξαιτίας της πληθώρας των ανάγλυφων με παιδιά και ενήλικες μαζί. Οι στήλες²²⁵ με ανάγλυφη παράσταση ενός ή δυο παιδιών αριθμούν τις 136.

Αρχικά θεώρησα σκόπιμο να γίνει ανάλυση των ανάγλυφων που επέστεφαν και κάποιο ταφικό μνημείο, αλλά μελετώντας και τον κατάλογο του Clairmont και τις παραπομπές του σε κάποιες συλλογές²²⁶ διαπίστωσα την έλλειψη στοιχείων. Για το μεγαλύτερο μέρος των στηλών από τον κατάλογο του Clairmont δεν δίνονται πληροφορίες ως προς την προέλευση της στήλης, ούτε αν επέστεφαν κάποιο μνημείο, έτσι επιλέχθηκε ένα μικρό ποσοστό για ανάλυση.

Μοναδικό παράδειγμα αποτελεί η στήλη 0.856α²²⁷ (εικ.47) όπου αναφέρεται πως βρέθηκε μαζί με τάφους που χρονολογούνται όμως στους βυζαντινούς χρόνους. Αναφέρω κάποια παραδείγματα στηλών ή σπαράγματα από αυτές που είχαν χρησιμοποιηθεί μεταγενέστερα για διαφορετικούς σκοπούς. Η στήλη 0.711²²⁸ χρησιμοποιήθηκε ως πλάκα σε υδραγωγό, η στήλη 0.866²²⁹ σε αρχιτεκτονικό μνημείο και η στήλη 0.867²³⁰, η οποία βρέθηκε στα θεμέλια κτηρίου στην οδό Αθηνάς κοντά στην πλατεία Ομονοίας.

Στήλη με τον αδερφό και την αδερφή²³¹

Το ανάγλυφο είναι από την αρχαϊκή εποχή, χρονολογείται στο 540 με 530π.Χ. Η στήλη παρουσιάζει έναν αδερφό και μια αδερφή, οι οποίοι πέθαναν την ίδια στιγμή ή σε κοντινό χρονικό διάστημα. Ο αδερφός της εικονίζεται σε μεγαλύτερη κλίμακα σε σχέση με την μικρότερη αδερφή του που στέκεται μπροστά του. Το αγόρι κρατάει στο χέρι του

²²⁵ Clairmont 1993, 132

²²⁶ Δραγάτσης 1910, 75. Τσιριβάκος 1968, 112. Αλεξανδρή 1976, 25. Καστριώτης 1909, 124

²²⁷ Clairmont 1993, 177. Αλεξανδρή 1976, 25

²²⁸ Clairmont 1993, 150

²²⁹ Clairmont 1993, 185

²³⁰ Clairmont 1993, 186

²³¹ Oakley 2003, 180

έναν αрубάλλο δείχνοντας την αριστοκρατική καταγωγή του και την αθλητική ιδιότητα του. Το κορίτσι φοράει πέπλο και μιάτιο και με το αριστερό της χέρι κρατάει ένα λουλούδι που το φέρνει προς το πρόσωπο της.(εικ.48)

Στήλη του Ξανθίππου²³²

Το ανάγλυφο χρονολογείται στο 430-420 π.Χ., δείχνει τον πατέρα μαζί με τις δύο του κόρες. Ο πατέρας κάθεται σε έναν κλισμό κρατώντας στο δεξί του χέρι ένα ομοίωμα από μια πατούσα. Το αριστερό του χέρι πέφτει πάνω στον ώμο της μικρότερης κόρης η οποία σηκώνει τα χέρια προς το μέρος του. Η μεγαλύτερη κόρη του στέκεται μπροστά από τα γόνατα του, κρατώντας στο δεξί της χέρι ένα πουλί.(εικ.49)

Στήλη της Μνησαγόρας και του Νικοχάρη²³³

Χρονολογείται από το 420π.Χ, δείχνει μια μεγαλύτερη αδερφή να στέκεται και να κρατάει στο αριστερό χέρι ένα πτηνό και μπροστά της ένα μικρό αγόρι πεσμένο στα γόνατα να προσπαθεί να πιάσει το πτηνό.(εικ. 50) Παρόμοιες απεικονίσεις αγοριών σε αυτή την στάση βρίσκουμε στις ερυθρόμορφες χόες. Η γυναικεία μορφή φαίνεται να είναι η μητέρα του παιδιού, αλλά η επιγραφή στο πάνω μέρος της στήλης²³⁴ μαρτυρά πως είναι κενοτάφιο για δυο αδέρφια.

Στήλη του Πολύεουκτου²³⁵ 0.691

Το ανάγλυφο χρονολογείται στο 420-400 π.Χ., το αγόρι ο Πολύεουκτος εικονίζεται στραμμένος προς τα αριστερά. Πάνω από τους ώμους του πέφτει το μιάτιο το οποίο αφήνει ακάλυπτο το στήθος του. Τα μαλλιά του είναι τυλιγμένα σε πλεξούδες και στηρίζονται από μια λεπτή κορδέλα που είναι δεμένη γύρω από το κεφάλι. Στο δεξί του χέρι κρατάει ένα πτηνό, το οποίο προσπαθεί να φτάσει πηδώντας ένας σκύλος που βρίσκεται μπροστά του.

²³² Oakley 2003, 184

²³³ Oakley 2003, 182

²³⁴ Oakley 2003, 182

²³⁵ Clairmont 1993, 143

Στήλη της Αμφαρέτης

Συχνές είναι οι σκηνές που τα παιδιά εμφανίζονται μαζί με τις μητέρες τους ή γιαγιάδες, όπως η στήλη της Αμφαρέτης²³⁶ χρονολογούμενη το 410 π.Χ. Η γυναίκα είναι καθισμένη και ντυμένη με χιτώνα και μανδύα. Στο αριστερό της χέρι κρατάει ένα νήπιο, το οποίο σκεπάζει μερικώς με τον μανδύα της. Η επιγραφή²³⁷ της στήλης μαρτυρά πως πρόκειται για μια γιαγιά και το εγγόνι της, οι οποίοι είναι και οι δυο νεκροί.(εικ.51)

Στήλη του Μνησικλή²³⁸

Η στήλη χρονολογείται στο πρώτο μισό του 4^{ου} (400-350 π.Χ.)δείχνει ένα αγόρι τεσσάρων ή πέντε ετών. Στο δεξί του χέρι κρατάει τα χερούλια από ένα αμαξίδιο και με το αριστερό συγκρατεί το χιτώνα του, που πέφτει πάνω από το σώμα του.(εικ.52)

Στήλη με δίδυμα αδέρφια

Επίσης πολυάριθμες είναι οι σκηνές με δίδυμα αδέρφια. Μια στήλη²³⁹ (εικ.53)που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 4^{ου} αιώνα π.Χ. δείχνει μια ώριμη γυναίκα να κρατά στην αγκαλιά της ένα νεογέννητο. Μπροστά της βρίσκεται μια νεαρή γυναίκα υπηρέτης, επίσης να κρατά στα χέρια της ένα νεογέννητο. Τα νήπια φαίνεται να έχουν την ίδια ηλικία, οπότε πιθανόν να είναι δίδυμα.

Στήλη με δυο παιδιά

Μια άλλη στήλη που δείχνει δυο παιδιά προέρχεται από το δεύτερο μισό του 4^{ου} αιώνα π.Χ.²⁴⁰ (εικ.54). Εικονίζεται μια μητέρα στην αριστερή μεριά και μπροστά της στέκεται ο γιος της, Σωκράτης. Μια άλλη γυναικεία μορφή κρατάει ένα νεογέννητο. Τα δυο παιδιά πρέπει να είναι αδέρφια και η μητέρα τους να πέθανε μετά τη γέννηση του δεύτερου παιδιού.

²³⁶ Oakley 2003, 183

²³⁷ Oakley 2003, 184

²³⁸ Oakley 2003, 181

²³⁹ Oakley 2003, 185

²⁴⁰ Oakley 2003, 185

Στήλη της Φαινούς 0.829²⁴¹

Η στήλη βρέθηκε στην οδό Αθηνάς κοντά στην πλατεία Ομονοίας, χρονολογείται στο 375-350π.Χ. Το κορίτσι στέκεται σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά, με τα μαλλιά να είναι πλεγμένα σε πλεξίδες. (εικ.55)

Στήλη του Ποσειδίππου 0.846²⁴²

Η στήλη βρέθηκε στις οδούς Κόνωνος και Φωκίωνος κοντά στις σιδηροδρομικές γραμμές του Ηλεκτρικού Σιδηροδρόμου. Χρονολογείται το 375-350 π.Χ. Το αγόρι στέκεται σε στάση τριών τετάρτων με το κεφάλι να γέρνει προς τα δεξιά. Εικονίζεται γυμνός παρά μόνο ένας μανδύας πέφτει πάνω στον αριστερό του ώμο. Στο δεξί του χέρι κρατάει ένα πτηνό το οποίο προσπαθεί να φτάσει ο σκύλος που βρίσκεται δίπλα του, ενώ στο αριστερό κρατάει ένα παιχνίδι. (εικ.56)

Στήλη της Καλλιστονίκης 0.851²⁴³

Η Καλλιστονίκη εικονίζεται κατά μέτωπον με το κεφάλι να γέρνει προς τα αριστερά. Φοράει χιτώνα με κοντά μανίκια και σαν ζώνη ένα χιτώνα ή πέπλο. Με το αριστερό της χέρι κρατάει τις άκρες του χιτώνα ενώ με το δεξί της χέρι κρατάει μια γυμνή κούκλα από της οποίας λείπουν τα πόδια από τα γόνατα και κάτω.

Στήλη του Φίλωνος 0.855²⁴⁴

Η στήλη βρέθηκε στις ανασκαφές που έγιναν στο νεκροταφείο του Κεραμεικού και χρονολογείται το 375-350 π.Χ. Ο Φίλων είναι ένα αγόρι τριών έως πέντε ετών, στέκεται σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά όπου γέρνει και το κεφάλι. Εικονίζεται γυμνός με μια χλαμύδα να πέφτει στον αριστερό του ώμο και η άκρη να καταλήγει στο αριστερό χέρι όπου κρατάει τις λαβές από ένα παιχνίδι. Το δεξί του χέρι

²⁴¹ Clairmont 1993, 160

²⁴² Clairmont 1993, 171

²⁴³ Clairmont 1993, 172

²⁴⁴ Clairmont 1993, 175

είναι χαμηλά και κοντά στη μύτη ενός μικρού σκύλου, ο οποίος αναπηδά προς το χέρι του.

Στήλη 0.868a²⁴⁵

Η στήλη βρέθηκε στην Καλλιθέα στην οδό Ματζαργιωτάκη, και χρονολογείται το 375-350 π.Χ. Έχει βρεθεί αποσπασματικά, εικονίζεται ένα βρέφος να κάθεται οκλαδόν, και του οποίου το κεφάλι λείπει. Μια χλαμύδα πέφτει πάνω στον αριστερό του ώμο και πόδι.(εικ.57)

Στήλη της Δημεινήτης

Η στήλη ²⁴⁶εικονίζει ένα νεαρό κορίτσι που φοράει χιτώνα και ιμάτιο, και κρατάει ένα πτηνό στο δεξί της χέρι. Στα δεξιά της στέκεται ένα μικρό κορίτσι το οποίο πιθανώς κρατά μια πάπια. Το κορίτσι-υπηρέτης είναι σε μικρότερη κλίμακα απόδοσης η οποία δεν οφείλεται στην ηλικία αλλά στην ιδιότητα της. Η στήλη χρονολογείται στο 310π.Χ. (εικ.58)

Το ενδιαφέρον των Ελλήνων για τα παιδιά φαίνεται και στην απόδοση των μορφών και των κινήσεων στις σκηνές όπου αυτά πρωταγωνιστούν. Η παρουσία των αγοριών και τα αντικείμενα που τα συνόδευαν στις κηδείες είναι πιο πολλά από αυτά των κοριτσιών, και φαίνεται έτσι μια προτίμηση για τα αγόρια, αλλά πολλές είναι οι φορές που και τα ίδια τα αντικείμενα σχετίζονται με τα κορίτσια. Τα νήπια δεν έπαιρναν την ίδια προσοχή όσο τα μεγαλύτερα παιδιά. Όταν εμφανίζονταν στην τέχνη, ήταν στην αγκαλιά της μητέρας τους και πολλές φορές η μητέρα είχε πεθάνει στην γέννα.

Η εικονογράφηση των παιδιών γινόταν με στοιχεία που ανήκουν στο δικό τους κόσμο. Ωστε παρατηρούμε στις σκηνές τους μαζί, κατοικίδια ζώα, σκυλιά, πτηνά, γάτες, κότες. Παιχνίδια, καρτόνια και αμαξίδια για τα αγόρια και κούκλες και καθρέφτες για τα κορίτσια. Ήταν σημαντικό για τους γονείς να αισθάνονται ότι τα παιδιά τους ήταν χαρούμενα και κατά τη διάρκεια της ζωής τους και μετά το θάνατο τους.

²⁴⁵ Clairmont 1993, 187

²⁴⁶ Oakley 2003, 182

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι πληροφορίες που έχουμε από τους μέχρι σήμερα ανασκαμμένους τάφους, μας βοηθάνε στο να κατανοήσουμε τον τρόπο σκέψης των αρχαίων Αθηναίων απέναντι στα παιδιά και στα βρέφη κατά τη διαδικασία της ταφής τους. Το περιεχόμενο των τάφων είναι ικανοποιητικό, για να μπορέσουμε να το αναλύσουμε, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις θα ήταν ευκολότερο αν οι τάφοι δεν είχαν συληθεί ή καταστραφεί. Στο μεγαλύτερο ποσοστό τους η κεραμική έχει διατηρηθεί και η ποιότητα των κτερισμάτων είναι καλή. Οι πιο πλούσιες σε κτερίσματα ήταν οι λάρνακες, που υπερτερούσαν και σε αριθμό, οι οποίες τις περισσότερες φορές συνοδεύονταν από ένα μεγάλο αριθμό αγγείων και ιδιαίτερα ληκύθων.

Οι γονείς και ιδιαίτερα οι μητέρες, φρόντιζαν το νεκρό παιδί τοποθετώντας στον τάφο παιχνίδια και αγγεία, οι παραστάσεις των οποίων προέρχονταν από την ενήλικη ζωή, αφού δεν θα προλάβαιναν να βιώσουν τις συγκεκριμένες καταστάσεις. Παράδειγμα αποτελεί το αγγείο με την παράσταση των επαυλίων που αναφέρθηκε στο κεφάλαιο με την εικονογράφιση των αγγείων.

Ως προς το χώρο ταφής τα παιδιά είτε θάβονταν κοντά στους ενήλικες, ιδίως όταν πρόκειται για μητέρα και παιδί, είτε οι τάφοι ήταν συγκεντρωμένοι σε ξεχωριστό μέρος του νεκροταφείου.

Το ποσοστό των ευρεθέντων παιδικών τάφων ποικίλει ανάλογα με την χρονική περίοδο, έχοντας άλλοτε μεγαλύτερα ποσοστά από αυτά των ενηλίκων και άλλοτε μικρότερα. Αυτό βέβαια μπορεί να συμβαίνει γιατί υπάρχουν πολλές γνωστές περιοχές με αρχαία που δεν έχουν ανασκαφθεί και υπάρχουν και άλλες τόσες ανεξερεύνητες που θα μπορούσαν να μας δώσουν περαιτέρω στοιχεία προς μελέτη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξανδρή, Ο. 1973-74: «Αθήναι», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:82-108
- Αλεξανδρή, Ο. 1974: «Αθήναι», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:110-181
- Αλεξανδρή, Ο. 1976: «Ανασκαφικές εργασίες», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:24-61
- Αλεξανδρή, Ο. 1976: «Ανασκαφές», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:33-109
- Αλεξανδρή, Ο. 1977: «Ανασκαφικές εργασίες», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:16-35
- Ανδρειωμένου, Α. 1966: «Ανασκαφαί εντός της περιμετρικής ζωής των Αθηνών», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:55-91
- Angel, J.L. 1945: «Skeletal material from Attica», *Hesperia* 14:279-363
- Bazant, J. 1975 : «Iconography of choes reconsidered», *Listy filologicke* 98: 72-78
- Boardman, J.-Kurtz, D.1988. *Έθιμα ταφής στον Αρχαίο Ελληνικό κόσμο*, Θεόδωρος Ξένος(επιμ.), Αθήνα
- Clairmont, C.W. 1993: «Tombstones with one child or children», *Classical attic tombstones vol. I*:131-216
- Collingridge, K. 1999: « “Hello Dolly”»: figurines as an indicator of gender in child graves», *Proceedings of the 16th International congress of classical Archaeology*, Boston 2005:485-487
- Δραγάτσης, Ι. 1910: «Πειραϊκαί αρχαιότητες», *Αρχαιολογική Εφημερίς*:66-82
- Dickmann, J. 1999: «Adult’s children or childhood gendered twice», *Proceedings of the 16th International congress of classical Archaeology*, Boston 2005:466-469
- Ζορίδης, Π. 1992: «Ανασκαφικές εργασίες», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:21-56
- Ζορίδης, Π. 1996: «Ανασκαφές», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:40-64
- Green, J.1971: «Choes of the later fifth century», *BSA* 66: 189-228
- Haentjens, A. 1999: «Mors Immatura in Iron age Attica», *Proceedings of the 16th International congress of classical Archaeology*, Boston 2005:477-479
- Hamilton, R. 1992. *Choes and Anthesteria: Athenian iconography and ritual*, University of Michigan Press
- Houby-Nielsen, S. 1992: «Interaction between chieftains and citizens? 7th cent. B.C. Burial customs in Athens», *Acta Hyperborea* 4 :343-365

- Houby-Nielsen, S. 1995: «“Burial language” in Archaic and Classical Kerameikos», *Proceedings of the Danish institute at Athens 1* :129-172
- Houby-Nielsen, S. 1996: «Women and the formation of the Athenian city-state: the evidence of burial customs», *Métis 11*:233-260
- Houby-Nielsen, S. 1998:«Revival of Archaic funerary practices in the Hellenistic and Roman Kerameikos», *Proceedings of the Danish Institute at Athens 2*:127-139
- Houby-Nielsen, S. 2000: «Child burials in ancient Athens», *Children and Material culture*, London:151-164
- Κάντα-Κίτσου, Κ. 1990. *Ελευσίνα: Ο αρχαιολογικός χώρος και το μουσείο της : μυθολογία-μυστήρια*, Αθήνα
- Καπετανάκη, Π. 1973: «Νεκροταφείον του 4^{ου} αι. π.Χ. εις Αθήνας παρά την Ιεράν Οδόν», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα Αθηνών*:277-288
- Καραγιώργα-Σταθακοπούλου, Θ. 1979: «Ανασκαφικές εργασίες», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:11-62
- Καστριώτης, Π. 1909: «Ανάγλυφα επιτύμβια μετά πλαγγόνος», *Αρχαιολογική Εφημερίς*:121-132
- Knigge, U. 1990 *Ο Κεραμεικός της Αθήνας: ιστορία-μνημεία-ανασκαφές* μτφ, Σεϊρλή Αλίκη, Αθήνα
- Κοκκολιού, Τ. 1995: «Ανασκαφικές εργασίες», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:29-54
- Κουρουνιώτης, Κ. 1913: «Κεραμεικού Ανασκαφαί», *Αρχαιολογική Εφημερίς* :183-193
- Κυπαρίσσης, Ν. 1923: «Εξ Αθηνών και Αττικής», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:55-83
- Λαζαρίδης, Δ. 1966: «Αρχαιότητες και μνημεία Αττικής και νήσων», *Αρχαιολογικό Δελτίον*:92-107
- Λιάγκουρας, Α. 1973-74: «Αθήναι», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:31-82
- Λυγκούρη, Ε. 1989: «Ανασκαφικές εργασίες», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:23-49
- Metzger, H. 1965. *Recherches sur l'imagerie athenienne*, Paris
- Morris, I. 1987. *Burial and ancient society:the rice of the Greek city-state*,London
- Morris, I. 1989: «Attitudes toward Death in Archaic Greece», *Class Ant 8* :296-320

- Morris, I. 1994. *Ταφικά τελετουργικά έθιμα και κοινωνική δομή στην κλασική αρχαιότητα*, Ηράκλειο
- Morris, I. 1995: «Burning the dead in Archaic Athens, men and heroes», *Culture et cité. L'Arénelement d'Athènes a l'époque Archaique*, Bruxelles: 45-74
- Morris, I. 1998: «Burial and ancient society after ten years», *Necropoles et rouveroir: ideologies, pratiques et interpretations*, Lyon:21-32
- Μυλωνάς, Γ. 1975. *Το δυτικό νεκροταφείο της Ελευσίνας*, Αθήνα
- Oakley, J. 2003: «Death and the child», *Coming of age in Ancient Greece: images of childhood from the classical past*, Berkeles:163-191
- Παπαγγέλη, Κ. 1997: «Ανασκαφές Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:45-70
- Παρλαμά, Λ.-Σταμπολίδης, Ν. 1992. *Η πόλη κάτω από την πόλη: ευρήματα από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών*, Αθήνα
- Πλάτωνος, Γ. Μ. 1997: «Ανασκαφικές εργασίες», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:71-96
- Πλάτωνος, Γ. Μ. 2004. *Αχαρναί : Ιστορική και τοπογραφική επισκόπηση των αρχαίων Αχαρνών, των γειτονικών δήμων και των οχυρώσεων της Πάρνηθας, Αχαρναί*
- Πωλογιώργη, Μ. 1995: « Παιδική ταφή στην Ηλιούπολη», *Αρχαιολογική Εφημερίς*:231-245
- Σαλλιώρα-Οικονομάκου, Μ. 2005. *Ο αρχαίος δήμος του Σουνίου : ιστορική και τοπογραφική επισκόπηση*, Αθήνα
- Seaford, R. 2003. *Ανταπόδοση και Τελετουργία: Ο Όμηρος και η τραγωδία στην αναπτυσσόμενη πόλη-κράτος*, Αθήνα.
- Seifert, M. 2005: «Children without childhood? Social status and child representation on Attic vases and votive reliefs (sixth-fourth century B.C.) », *Acts of the XVIth International congress of classical Archaeology*, Boston
- Shapiro, H. 2003: «Fathers and sons, men and boys», *Coming of Age in Ancient Greece: images of childhood from the classical past*, Berkeles:85-107
- Σημαντώνη-Μπουρνιά, Ε. 1977. *Αττικά κλασικά επιτύμβια μνημεία*, Αθήνα
- Σημαντώνη-Μπουρνιά, Ε. 1988. *Αττικά κλασικά επιτύμβια ανάγλυφα*, Αθήνα

- Σκιρλάντι, Δ. 1968: «Ανασκαφαί παρά τας Ηρίας πύλας», *Αρχαιολογική Εφημερίς*:8-52
- Σκιρλάντι, Δ. 1975: «Ανασκαφή παρά τα Μακρά Τείχη και η οινοχόη του Ταύρου», *Αρχαιολογική Εφημερίς*:66-149
- Smith, H.R.W. 1932. *Corpus Vasorum Antiquorum University of California*, Berkeley
- Stern, E.M. 1978: «Kinderkannchen zum Choenfest», *Thiasos:Sieben archaologische Arbeiten*, Amsterdam: 27-371
- Τσιριβάκος, Η. 1968: «Αρχαιότητες και μνημεία Αττικής και νήσων Σαρωνικού», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:110-113
- Χαριτωνίδης, Σ. 1958: «Ανασκαφή κλασικών τάφων παρά την πλατείαν Συντάγματος», *Αρχαιολογική Εφημερίς*:1-152
- Χατζηπούλιου, Σ. 1993: «Ανασκαφικές εργασίες», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:31-62
- Χατζηπούλιου, Ε. 1996: «Ανασκαφικές εργασίες», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*:41-64
- Van Hoorn, G. 1951. *Choes and Anthesteria*, Leiden
- Whitley, J. 1991. *Style and society in Dark Age: The changing face of pre-literate society 1100-700 b.c.*, Cambridge
- Young, R. 1951: «Sepulturae intra urbem», *Hesperia* 20:67-134

ΑΑ	ΤΑΦΟΣ	ΤΥΠΟΣ ΤΑΦΗΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΕΚΡΟΥ	ΕΙΔΩΛΙΑ	ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΤΑΦΩΝ (ΑΘΗΝΩΝ)	ΧΑΛΚΙΝΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ
1	σταδίου και ομήρου γυνία, τάφος Ι	κεραμοσκεπτής	καμένα οστά	πλήρως πτηνά, γυναικεί ο ειδώλιο	οινοχόη	ληκύθιο, πυξίδα	5 ^{ος} αι. π.Χ.
2	σταδίου και ομήρου γυνία, τάφος ΙΙ	λάρνακα	κατεστραμμένα οστά	ειδώλιο παιδιού, πτηνών	2 φιαλίδια		5 ^{ος} αι. π.Χ.
3	ευρημίδοντος 3, τάφος 1	λάρνακα	διαλυμένα οστά	λεκανίδα, όλιπη		λευκή λήκυθος	5 ^{ος} αι π.Χ.
4	κριεζή 22 και ψαρομιλήγκου, τάφος Ι	λάρνακα	διατηρηθέντα οστά		2 φιαλίδια	3 λεκανίδες, σκυφίδιο	5 ^{ος} αι π.Χ.
5	κριεζή 22 και ψαρομιλήγκου, τάφος V	λάρνακα		οινοχόη, κάνθαρος			5 ^{ος} αι π.Χ.
6	κριεζή 22 και ψαρομιλήγκου, τάφος XXV	λάρνακα		αρυβαλλοειδές ληκύθιο			5 ^{ος} αι π.Χ.
7	κριεζή 22 και ψαρομιλήγκου, τάφος XXXVI	λάρνακα				2 μελανόγραφα ληκύθια	5 ^{ος} αι. π.Χ.
8	κριεζή 22 και ψαρομιλήγκου, τάφος XLVI	λάρνακα	σκελετός			αρυβαλλοειδές ληκύθιο	5 ^{ος} αι. π.Χ.
9	κριεζή 22 και ψαρομιλήγκου, τάφος XLVI	λάρνακα		λεκανίδα, θήλασ τρο, σκύφος, κύλικα, λήκυθος			5 ^{ος} αι. π.Χ.
10	κριεζή 22 και ψαρομιλήγκου, τάφος LXXI	λάρνακα				6 λήκυθοι, 2 κύθοι, 2 αρυβαλλοειδή ληκύθια, πυξίδα	μέσα 5 ^{ου} αι. π.Χ.
11	κριεζή 22 και ψαρομιλήγκου, τάφος LXXIX	λάρνακα	υπολείμματα σκελετού			3 μελανόγραφες λήκυθοι, λεκανίδα	πρώιμος 5 ^{ος} αι. π.Χ.
12	κριεζή 22 και ψαρομιλήγκου, τάφος LXXXII	λάρνακα				μελανόγραφη κύλικα, 3 μελανόγραφες λήκυθοι	πρώιμος 5 ^{ος} αι. π.Χ.
13	κωνσταντινουπόλεως 93, τάφος Ι	λάρνακα	αποσασθρωμένα οστά, Α→Δ	λήκυθος		λευκή λήκυθος	α' μισό 5 ^{ου} αι. π.Χ.

ΑΑ	ΤΑΦΟΣ	ΤΥΠΟΣ ΤΑΦΗΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΕΚΡΟΥ	ΕΙΔΩΛΙΑ	ΜΕΛΑΜΒΑΦΗ	ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΑ	ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΑ	ΑΛΛΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ	ΑΛΛΑ ΥΛΙΚΑ	ΧΑΛΚΙΝΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ
14	γενναίου κολοστράτωνα 7, τάφος IV	λάρνακα		8 γυναικείας δεότητας, σκύλου	4 κοτύλες, πυξίδα .2 κύλικες, οινόχθη σκύφοι, αλάβαστρο , πινακίο, 11 λήκυθοι	2 λήκυθοι, 2 αλάβαστρο	λήκυθος, προχοΐσκ η	αρυβαλλοειδές λήκυθοι, 2 μικρογραφικές κοτύλες, λευκή λήκυθος, λήκυθος, σ φονδύλιο			α' μισό 5 ^{ου} αι. π.Χ.
15	αντιτύρου και χειμάρρας	λάρνακα	κατεστραμμένα οστά		όλιπη, 3 λήκυθοι		λήκυθος	οινόχθες, λήκυθος, 2 πυξίδες, κοτύλη			α' μισό 5 ^{ου} αι. π.Χ.
16	φαλήρου	λακκοειδής	διαλυμμένα οστά					2 λήκυθοι πυξίδα, αρυβαλλοει δες			α' μισό 5 ^{ου} αι. π.Χ. μέσα 5 ^{ου} αι. π.Χ.
17	τριβώλη 3, τάφος 1	λάρνακα			9 λήκυθοι		λήκυθος	λήκυθοι, οινόχθιακη λήκυθος, κοτύλη			μέσα 5 ^{ου} αι. π.Χ.
18	τριβώλη 3, τάφος 2	λάρνακα									500-475 π.Χ.
19	Τάφος 1099, σταθμός Κεραμεικός	κιβωπιόσχημος					αρυβαλλος		αστράγαλοι		490-480 π.Χ.
20	ηλιούπολη	λάκκος	B→N	ίππου με αναβάτη		2 λήκυθοι, σκύφος, 5 σκυφίδια	αλάβαστρο	οινόχθιακη			475-425 π.Χ.
21	αργυρούπολη	κιβωπιόσχημος	A→Δ	3 γυναικεία		λήκυθος, πινακίο, λ ηκύθιο	λήκυθος	5 λήκυθοι, 2 πυξίδες, πινακίο 2 λευκές			470-460 π.Χ.
22	ηρίας πύλαι, τάφος I	λάρνακα	αποσθρωμμένα λείψανα, B→N			λήκυθος	λήκυθο	λήκυθοι, χύτρα			460 π.Χ.
23	μακρά τείχη, τάφος X	τάφος	σκελετός κοριτσιού B→N, εκτάδην, κ εφαλή→B		αλάβαστρο		λήκυθο	πυξίδα, 5 λήκυθοι, χύτρα	μάζα λευκής και πράσινης ύλης		Υ' τέταρτο του 5 ^{ου} αι. π.Χ.
24	Τάφος 41, Φρέαρ Πετμεζά	πήλινη λάρνακα	διασωθέντα οστά	παιδιού, λείανος	λήκυθος, λεκανί δα, σκύφος, αλα τοδοχείο	λήκυθος, 2 χόες	λήκυθος, 2 χόες				425 π.Χ.
25	σύνταγμα, τάφος XCIV	λάρνακα	σκελετός εφήβου, B→N, κε φαλή→N	4 φιαλίδια, αρυβαλλοειδές λήκύθιο, σκύφος			λήκυθο				τέλη 5 ^{ου} αι. π.Χ.
26	σύνταγμα, τάφος CXII	λάρνακα	υπολείμματα σκελετού, B→N, κεφαλή→B	τεμαχισμένο ειδώλιο	λήκύθιο		λήκυθο	λήκυθο	πλαγγόνα		

ΑΑ	ΤΑΦΟΣ	ΤΥΠΟΣ ΤΑΦΗΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΕΚΡΟΥ	ΕΙΔΩΛΙΑ	ΜΕΛΑΜΒΑΦΗ	ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΑ	ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΑ	ΑΛΛΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ	ΑΛΛΑ ΥΛΙΚΑ	ΧΑΛΚΙΝΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ
27	σύνταγμα , τάφος CIV	λάρνακα	A→Δ					6 πινάκια, λήκυθος, 3 λευκές λήκυθοι, χούζι, 3 λήκυθια, 2 φιαλίδια, κοτύλη			420 π.Χ.
28	σύνταγμα, τάφος LXIII	λάρνακα	λεψίωνα σκελετού, A→Δ, κεφαλή→A						πλαγγόνα		τέλη 5 ^{ου} αι. π.Χ.
29	σύνταγμα , τάφος LVIII	λάρνακα	διατηρούμενος σκελετός	Ειδώλιο θιάς, 3 γυναικείας μορφής				λεκανίδα, πινάκιο, π λαστικό	2 πλαγγόνες		420-400 π.Χ.
30	σύνταγμα , τάφος XXXIX	λάρνακα	B→N, κεφαλή→ BA					λήκυθιο			400 π.Χ.
31	σύνταγμα , τάφος XXVII	λάρνακα	A→Δ					2 ληκύθια, άωτο αγγείο, 2 λήκυθοι, φιαλίδιο, 2 λευκοί			400 π.Χ.
32	σύνταγμα , τάφος VIII	λάρνακα						λήκυθοι, λεκανίδα λεκανίδα, ληκύθιο, λ ευκή λήκυθος			5 ^{ος} αι π.Χ.
33	σύνταγμα, τάφος XLIX	κεραμοσκεπτής	A→Δ, κεφαλή→ A						σπλεγγίδα		τέλη 5 ^{ου} αι. π.Χ.
34	σύνταγμα, τάφος IV	λάρνακα	κατεστραμμένο οστό, A→Δ					μικρογραφικό αγγείο	κίτρινη χάντρα		τέλη 5 ^{ου} - αρχές 4 ^{ου} αι. π.Χ.
35	σύνταγμα, τάφος XLVI	λάρνακα	A→Δ					7 τεμάχια λευκών ληκύθων, 4 ληκύθια, 2 φιαλίδια, πινάκιο, 2 λεκάνες			τέλη 5 ^{ου} - αρχές 4 ^{ου} αι. π.Χ.
36	σύνταγμα, τάφος LIV	λάρνακα	A→Δ, κεφαλή→ A						16 αστραγάλαι, 2 οστένα αντικείμενα	τεμάχιο δαχτυλιδιού	400 π.Χ.
37	σύνταγμα , τάφος IX	λάρνακα	A→Δ					λήκυθος, χούζι, ληκύ θιο, κοτύλη			τέλη 5 ^{ου} αι. π.Χ.
38	σύνταγμα , τάφος VI	λάρνακα	A→Δ					5 τεμάχια λευκής ληκύθου, ληκύθιο, σ κύφος, φιαλίδιο			τέλη 5 ^{ου} αι. π.Χ.
39	Υψηλίου ε΄ - Πανεπιστημίου, τάφος 18	λάρνακα									5 ^{ος} -4 ^{ος} αι. π.Χ.

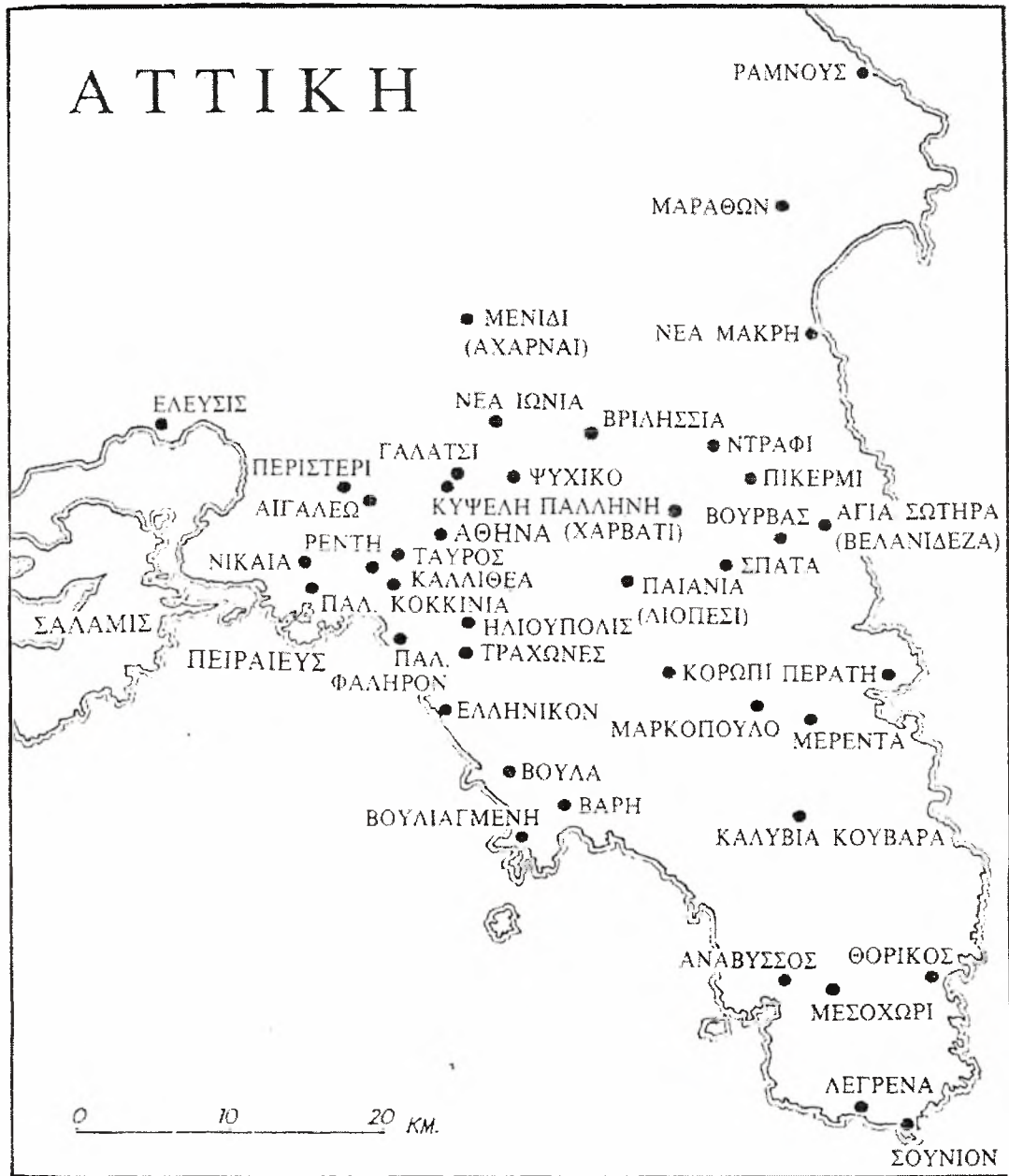
ΑΑ	ΤΑΦΟΣ	ΤΥΠΟΣ ΤΑΦΗΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΕΚΡΟΥ	ΕΙΔΩΛΙΑ	ΜΕΛΑΜΒΑΦΗ	ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΑ	ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΑ	ΑΛΛΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ	ΑΛΛΑ ΥΛΙΚΑ	ΧΑΛΚΙΝΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ
40	χαντάκι ύδρευσης, τάφος 12	κιβωτιάσχημος	ύπτιος, κεφαλή →Α					μυροδοχεία	σιδρένια σπλεγγίδια		5 ^{ος} -2 ^{ος} αι. π. Χ.
41	χαντάκι ύδρευσης, τάφος 24	κιβωτιάσχημος	κεφαλή→Α								5 ^{ος} -2 ^{ος} αι. π. Χ.
42	πλάτωνος 20, τάφος 1	λάρνακα	ΒΑ→ΝΔ, κεφαλή →ΒΑ		λήκυθος						4 ^{ος} αι. π. Χ.
43	οδός κωνσταντινουπόλεως, τάφος VII	λάρνακα	Δ→Α					3 μικρά αγγεία			κλασική περίοδος
44	οδός κωνσταντινουπόλεως, τάφος XII	λάρνακα	Β→Α		σκύφος						κλασική περίοδος
45	μυλλέρου-κεραμεικού	λάρνακα			φιαλίδιο						κλασική περίοδος
46	σταδίου 5, τάφος IV	λάρνακα	διατηρηθέντα οστά								κλασική περίοδος
47	σταδίου και ομήρου, τάφος II	λάρνακα	σαθρά οστά							νόμισμα	κλασική περίοδος
48	σταδίου και ομήρου, τάφος III	λάρνακα	ΒΔ→ΝΑ, κακοδι ατηρημένα οστά								κλασική περίοδος
49	σταδίου και ομήρου, τάφος XII	λάρνακα									κλασική περίοδος
50	ψαρομυλήγκου 1 και κριεζή, τάφος I	λάρνακα						λευκή λήκυθος, πιυξίδα			κλασική περίοδος
51	ψαρομυλήγκου 1 και κριεζή, τάφος II	λάρνακα									κλασική περίοδος
52	ψαρομυλήγκου 1 και κριεζή, τάφος IV	λάρνακα			2 πιυξίδες			λήκυθος, 2 κοτύλες			κλασική περίοδος
53	οδός φαλήρου α	λακκοειδής	αποσαθρωμένα οστά								κλασική περίοδος
54	μάρκου μπότσαρη 32, τάφος XVI	λάρνακα	διατηρημένος σκελετός					2 λευκές λήκυθοι, κοτύλη, σκ	οστένο κορβίλο		κλασική περίοδος
55	ιερά οδός 14	λάρνακα	διατηρημένος σκελετός	πλήνιο ειδώλιο καθιστού άντρα				σκύφος, λεκανίδα, κ	ασκός, πήλινο αγγείο		υστεροκλασική περίοδος
56	λένορμαν 36, τάφος II	λάρνακα						αρυβαλλοειδές ληκύθιο			υστεροκλασική περίοδος
57	κασάνδρας-ιερά οδός, τάφος XI	λάρνακα	υπολείμματα παιδικού σκελετού	γυναικεία γονατιστή μορφή							4 ^{ος} αι. π. Χ.

ΑΑ	ΤΑΦΟΣ	ΤΥΠΟΣ ΤΑΦΗΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΕΚΡΟΥ	ΕΙΔΩΛΙΑ	ΜΕΛΑΜΒΑΦΗ	ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΑ	ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΑ	ΑΛΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ	ΑΛΛΑ ΥΛΙΚΑ	ΧΑΛΚΙΝΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ
58	κεραμεικός, τάφος Α	σαρκοφάγος	διατηρημένος σκελετός, κεφαλή →ΒΔ					αλάβαστρο, αρυβαλοειδές ληκύθιο	σιδερένια σπλεγγίδα		4 ^{ος} αι. π.Χ.
59	κεραμεικός, τάφος γ	κεραμοσκεπτής	Α→Δ					πιξίδα	γυάλινο αλάβαστρο		τέλη 4 ^{ου} αι. π.Χ.
60	λυκούργου, τάφος Ι (Αχαρνές)	λάρνακα	αιόλου και αιόλου και	φιαλίδιο, 3 κοτύλες				λήκυθοι, αλάβαστρο, λεκανίδια	σπλεγγίδα		5 ^{ος} -4 ^{ος} αι. π.Χ.
61	λυκούργου, τάφος ΙΙ (Αχαρνές)	λάρνακα		σκύφος							αρχές 4 ^{ου} αι. π.Χ.
62	λυκούργου, τάφος ΙΙΙ (Αχαρνές)	λάρνακα	διαλυμένα οστά	αρυβαλλοειδές ληκύθιο, φιαλίδιο			αρυβαλλοειδές ληκύθιο		πλαγγόνα		5 ^{ος} -4 ^{ος} αι. π.Χ.
63	λυκούργου, τάφος ΙΧ (Αχαρνές)	λάρνακα						αρυβαλλοειδές ληκύθιο		σπλεγγίδα	5 ^{ος} -4 ^{ος} αι. π.Χ.
64	λυκούργου, τάφος ΧΙΙΙ (Αχαρνές)	λάρνακα		φιαλίδιο, αρυβαλλοειδές ληκύθιο							5 ^{ος} -4 ^{ος} αι. π.Χ.
65	Λευκάδας 4, τάφος 1 (Αχαρνές)	λάρνακα	Α→Δ			2 λήκυθοι					5 ^{ος} - α' τέταρτο 4 ^{ου} αι. π.Χ.
66	Λευκάδας 4, τάφος 2 (Αχαρνές)	λάρνακα	Α→Δ			λήκυθος					5 ^{ος} - α' τέταρτο 4 ^{ου} αι. π.Χ.
67	Φιλαδελφείας και Λευκάδας 4, τάφος 3 (Αχαρνές)	λάρνακα	διατηρήθηκαν κρανίο, δεξιός βραχίονας, κνήμη η, κόκκαλα θώρακα, Α→Δ	θήλαστρο							5 ^{ος} - α' τέταρτο 4 ^{ου} αι. π.Χ.
68	Φιλαδελφείας και Λευκάδας 4, τάφος α (Αχαρνές)	εγχυτρισμός		πλήλινη καθιστή γυναικεία	2 κύσαοι, πιξίδα		χούς				5 ^{ος} - α' τέταρτο 4 ^{ου} αι. π.Χ.
69	Φιλαδελφείας και Λευκάδας 4, τάφος β (Αχαρνές)	εγχυτρισμός	διατηρημένο κρανίο			2 λήκυθοι		πρόχους			5 ^{ος} - α' τέταρτο 4 ^{ου} αι. π.Χ.
70	Θεμιστοκλέους 4, τάφος Λ1 (Αχαρνές)	λάρνακα						2 λευκές λήκυθοι			4 ^{ος} αι. π.Χ.

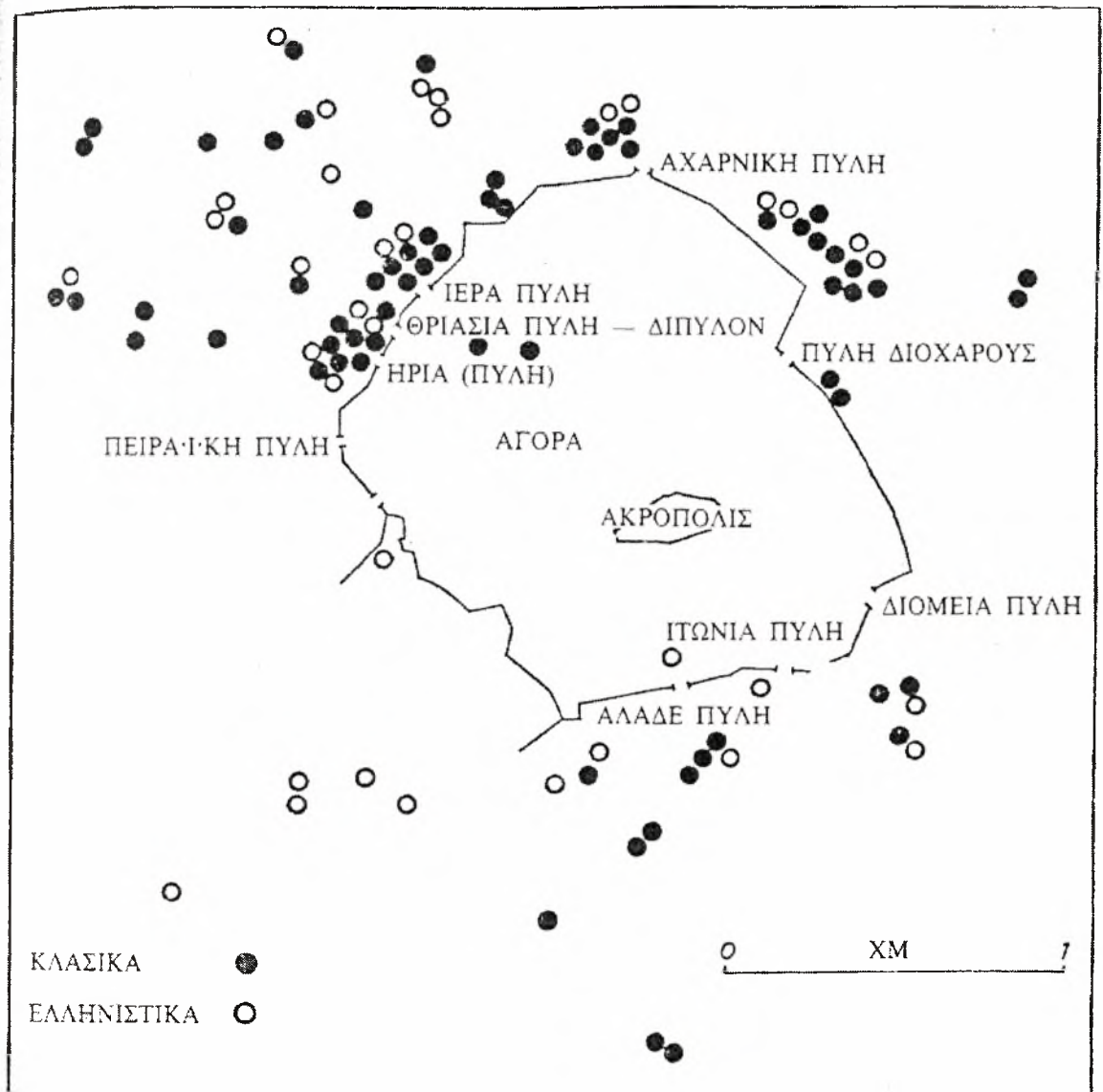
ΑΑ	ΤΑΦΟΣ	ΤΥΠΟΣ ΤΑΦΗΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΕΚΡΟΥ	ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΤΑΦΩΝ(Ε/ΛΕΥΣΙΝΑ)			ΧΑΛΚΙΝΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΓΗ
				ΕΙΔΩΛΙΑ	ΜΕΛΑΜΒΑΦΗ	ΜΕΛΑΝΟΜ		
1	οδός άρη βελουχιώτη, τάφος Α1 οδός	λάρνακα	υπολείματα οστίων	ΕΡΦΑ	ΟΡΦΑ	ΕΡΦΑ	λεκανίδια, 4 σκυφίδια	τέλη 6 ^{ου} αι π.Χ.
2	Θηβών,τάφ	σαρκοφάγος	βρέθηκαν δυο κρανία, Α→Δ	ΕΡΦΑ	ΟΡΦΑ	ΕΡΦΑ	αρύβαλλος	500 π.Χ.
3	Z 24	ταφή σε όρυγμα						5 ^{ος} αι π.Χ.
4	H 19	ταφή σε όρυγμα					κελύφη ωού	5 ^{ος} αι π.Χ.
5	Θ 15	ταφή σε όρυγμα						5 ^{ος} αι π.Χ.
6	Θ 19	ταφή σε όρυγμα						5 ^{ος} αι π.Χ.
7	Θ 20α	ταφή σε όρυγμα	οστά κρανίου				σπλεγγίδα	5 ^{ος} αι π.Χ.
8	H 3	σαρκοφάγος	παιδικός σκελετός, εκτάσθην				3 λευκές λήκυθοι	5 ^{ος} αι π.Χ.
9	Z 17	σαρκοφάγος (ταφή ανδρός και παιδιού)					3 λευκές λήκυθοι	5 ^{ος} αι π.Χ.
10	B 17	σαρκοφάγος	παιδικός σκελετός, εκτάσθην	πλήανο ειδώλιο παιδιού, 3 πτηνά	πτυξίδα		6 λήκυθοι με διακόσμηση κισσού	5 ^{ος} αι π.Χ.
11	Z 25	σαρκοφάγος	παιδικός σκελετός, εκτάσθην	πλήανο ειδώλιο παιδιού, πτηνό	4 λήκυθοι		λήκυθος με διακόσμηση κισσού	5 ^{ος} αι π.Χ.
12	B 25α	ταφή σε ξύλινο κιβώτιο					λήκυθος, χούς	5 ^{ος} αι π.Χ.
13	Δ 13	ταφή σε ξύλινο κιβώτιο	ΝΔ-ΒΑ, κεφαλή→Β		θηλαστρο	πτυξίδα	λήκυθος με διακόσμηση κισσού, ληκύθιο	5 ^{ος} αι π.Χ.
14	E	ταφή σε ξύλινο κιβώτιο	ύπτιος, κεφαλή→ΒΑ				ληκύθιο	5 ^{ος} αι π.Χ.
15	H 20	ταφή σε ξύλινο κιβώτιο	ΝΔ, κεφαλή→Β		λήκυθος		2 λήκυθοι με αβακωτή διακόσμηση, 2 ληκύθια, πτυξίδα	5 ^{ος} αι π.Χ.
16	H 17	λάρνακα	τεταμένη, διατηρηθ έντα οστά, Α→Δ, κεφαλή→Β		4 λήκυθοι	λήκυθος, λη κύθιο	2 λήκυθοι με παράσταση κισσού	μέσα 5 ^{ου} αι π.Χ.
17	Θ 1	λάρνακα	τεταμένη, διατηρηθ έντα οστά		πτυξίδα		5 αρυβαλλοειδή ληκύθια, λεκανίδια	αρχές 5 ^{ου} αι π.Χ.
18	I 17	λάρνακα	τεταμένη, κατάλοιπα λειψάνων	ιππέας			κελύφη ωού	αρχές 5 ^{ου} αι π.Χ.
19	Γ 8	λάρνακα	τεταμένη, διατηρηθέντα οστά, ΒΔ→ΝΑ		2 λήκυθοι			αρχές 5 ^{ου} αι π.Χ.

ΑΑ	ΤΑΦΟΣ	ΤΥΠΟΣ ΤΑΦΗΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΕΚΡΟΥ	ΕΙΔΩΛΙΑ	ΜΕΛΑΜΒΑΦΗ ΟΡΦΑ	ΜΕΛΑΝΟΜ ΟΡΦΑ	ΕΡΥΘΡΟΜ ΟΡΦΑ	ΑΛΛΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ	ΑΛΛΑ ΥΛΙΚΑ	ΧΑΛΚΙΝΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ
20	Z 7	λάρνακα	τεταμένη, διατηρηθέντα οστά, Β→Ν		2 λήκυθοι				τεμάχια σπλεγγίδος και τμήματα μαχαριδίου		αρχές 5 ^{ου} αι π.Χ.
21	Z 16	λάρνακα(ακανόνιστου σχήματος)	τεταμένη, διατηρηθέντα οστά, ΒΔ→ΝΑ						τεμάχια σπλεγγίδος και τμήματα μαχαριδίου		αρχές 5 ^{ου} αι π.Χ.
22	Z 17	λάρνακα	ΝΑ→ΒΔ						αστράγαλοι στο πτώμα της λάρνακας και εντός, σπλεγγίδα		αρχές 5 ^{ου} αι π.Χ.
23	Θ 17	λάρνακα	τεταμένη, κατάλοιπα λειψάνων			χους		3 αρυβαλλοειδή λήκυθια			αρχές 5 ^{ου} αι π.Χ.
24	A 1	λάρνακα	τεταμένη, διατηρηθ έντα οστά, Β→Ν		λήκυθος			2 αρυβαλλοειδή λήκυθια			αρχές 5ου αι π.Χ.
25	Z 30	λάρνακα	τεταμένη, διατηρηθ έντα οστά, Ν→Β	4 γυναικεία, ειδώλιο απομίμησης τράπεζας	λήκυθος	λήκυθος		3 ανθεμιατές λήκυθοι, πιξίδα			αρχές 5 ^{ου} αι π.Χ.
26	B 24	λάρνακα	τεταμένη, διατηρηθ έντα οστά		λήκυθος			ανθεμιατή λήκυθος			αρχές 5ου αι π.Χ.
27	Z 26	λάρνακα	τεταμένη, διατηρηθ έντα οστά								αρχές 5ου αι π.Χ.
28	Θ 20	εγχυτρισμός σε στάμνο									5 ^{ος} αι π.Χ.
29	I 11	εγχυτρισμός σε λεβητόσχημο αγγείο									5 ^{ος} αι π.Χ.
30	Z 4	εγχυτρισμός	στάμιο→ΝΑ					λεκανίδα, σκυφίδιο			5 ^{ος} αι π.Χ.
31	H 2	εγχυτρισμός						λεκανίδα			5 ^{ος} αι π.Χ.
32	Θ 18	εγχυτρισμός	ΝΑ→ΒΔ					πρόχους, υδρία			5 ^{ος} αι π.Χ.
33	Γ 1	εγχυτρισμός σε πίθο		ιππέας, γυναικός, 2 ζώμορφα	λήκυθος	4 λήκυθοι		ανθεμιατή λήκυθος			5 ^{ος} αι π.Χ.
34	E 20	εγχυτρισμός	A→Δ	γυναικός	2 λήκυθοι	λήκυθος		ανθεμιατή λήκυθος, λεκανίδα			5 ^{ος} αι π.Χ.
35	E 8	εγχυτρισμός					λήκυθος				5 ^{ος} αι π.Χ.
36	H 18	εγχυτρισμός			λήκυθος	λήκυθος					5 ^{ος} αι π.Χ.
37	B 7	εγχυτρισμός			λήκυθος	λήκυθος		ανθεμιατή λήκυθος			5 ^{ος} αι π.Χ.
38	Θ 9	κεραμοσκεπτής	κατάλοιπα λειψάνων								5 ^{ος} -3 ^{ος} αι π.Χ
39	E 24	κεραμοσκεπτής					3 λήκυθοι	λήκυθος αρυβαλλοει δές λήκυθιο		χάλκινο ενώτιο	5 ^{ος} -3 ^{ος} αι π.Χ
40	Θ 11	κεραμοσκεπτής									5 ^{ος} -3 ^{ος} αι π.Χ
41	E 25	κεραμοσκεπτής	σκελετοί γυναικός και παιδιού		λήκυθος		λήκυθος	ανθεμιατή λήκυθος			5 ^{ος} -3 ^{ος} αι π.Χ

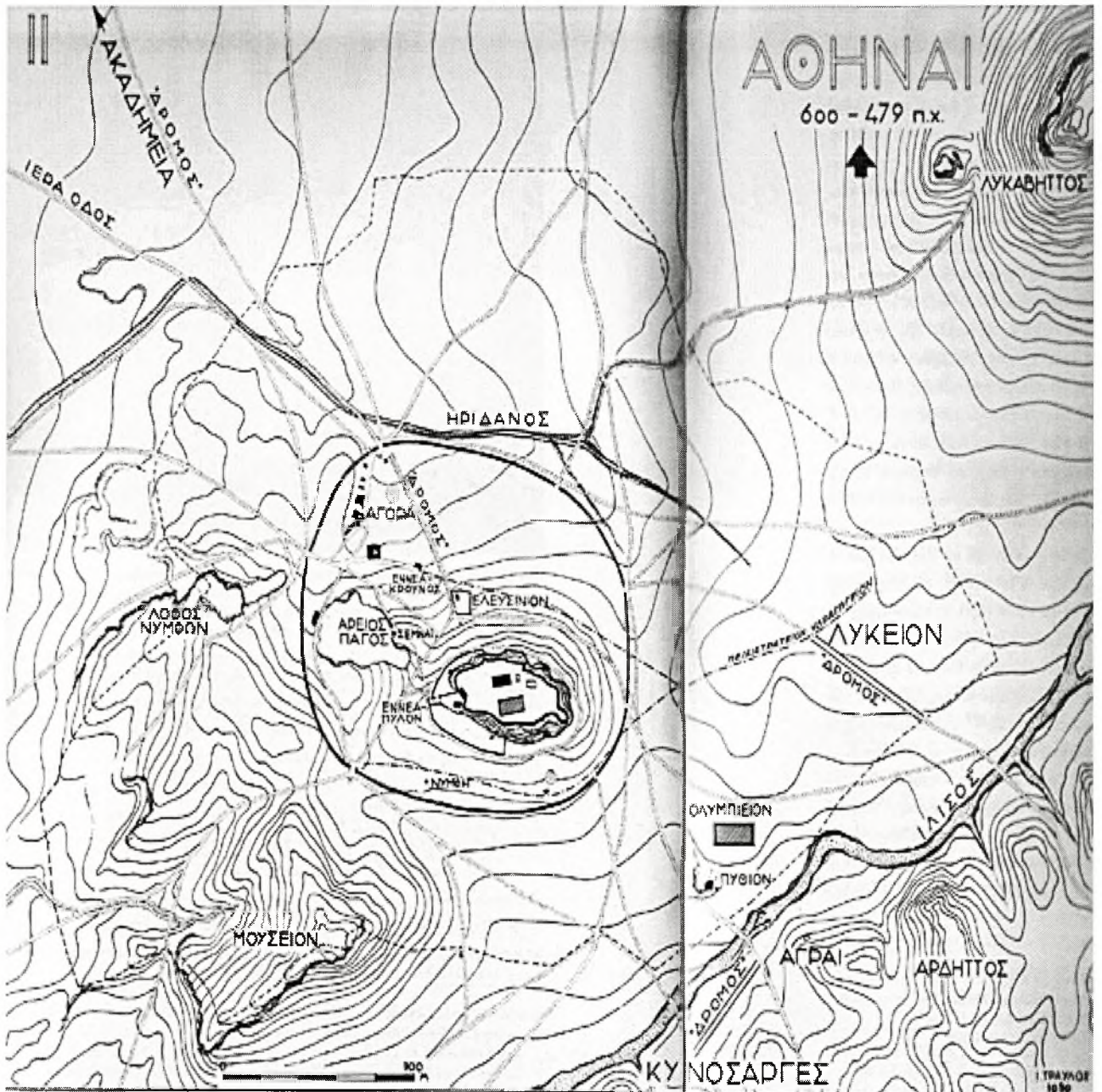
ΑΑ	ΤΑΦΟΣ	ΤΥΠΟΣ ΤΑΦΗΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΕΚΡΟΥ	ΕΙΔΩΛΙΑ	ΜΕΛΑΜΒΑΦΗ ΟΡΦΑ	ΜΕΛΑΝΟΜ ΟΡΦΑ	ΕΡΥΘΡΟΜ ΟΡΦΑ	ΑΛΛΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ	ΑΛΛΑ ΥΛΙΚΑ	ΧΑΛΚΙΝΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ
42	Ι 22	κεραμοσκεπτής		2 ειδώλια γυναικείας μορφής	2 λήκυθοι	10 λήκυθοι		3 ανθεμιωτές λήκυθοι.4 φαλίδια.2 κύλικες.λεκάνη.πιξί δα.σκιυφίδια	μικρό τεμάχιο στλεγγιδός		5 ^{ος} -3 ^{ος} αι π.Χ
43	Δ 5	κτιστός	διατηρηθέντα οστά.ΒΔ→ΝΑ	3 γυναικεία	2 λήκυθοι	5 λήκυθοι					5 ^{ος} αι π.Χ.
44	Γ 12	κτιστός	τεταμένη.ΒΔ→ΝΑ								
45	Βξ	πιυρά	τα κατάλοιπα της καύσεως βρέθηκαν σε πέλικη								
46	Γβ	πιυρά				ληκύθιο		λευκή λήκυθος.3 αρυβαλλοειδή λήκυθια λευκή			5 ^{ος} αι π.Χ.
47	Θγ	πιυρά						λήκυθος.σφαιρικό ληκύθιο.2 πιξίδες λευκή			5 ^{ος} αι π.Χ.
48	Δβ3	πιυρά		πήλινα ειδώλια				λήκυθος.πιξίδα			5 ^{ος} αι π.Χ.
49	Δβ2	πιυρά			λήκυθος	λήκυθος		λύχνος.3 ανθεμιωτές λήκυθοι	κάτοπτρο	ασαφή χάλκινα αντικείμενα	5 ^{ος} αι π.Χ.
50	Βρ	πιυρά	βρέθηκαν 3 σκελετάι. ΒΑ→ΝΔ.κεφαλές →ΒΑ	πήλινα ειδώλια							5 ^{ος} αι π.Χ.
51	οδός προς χάνι, τέφος Ξ1	σαρκοφάγος						λήκυθος.φαλίδιο			4 ^{ος} αι π.Χ.

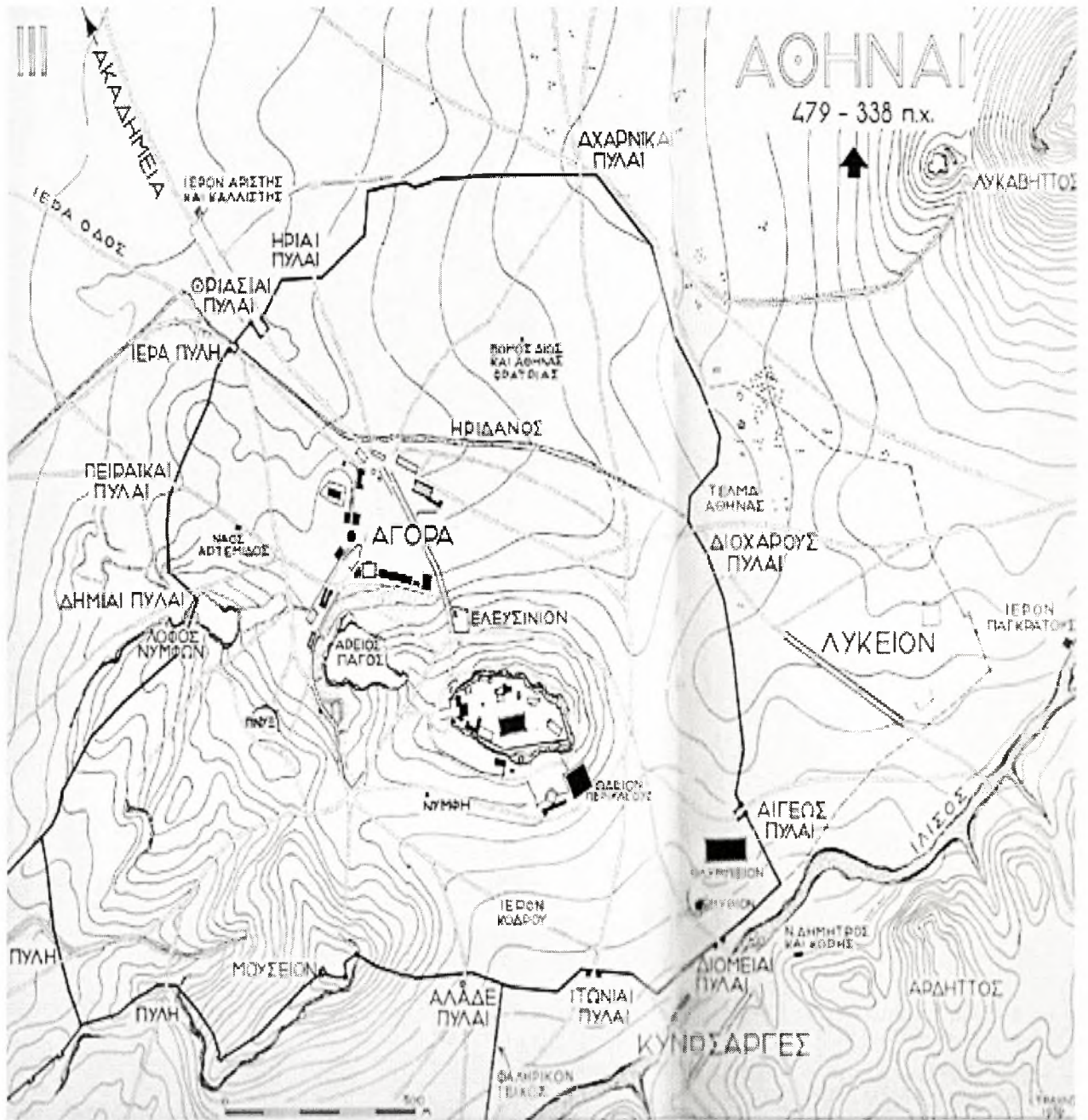
Χάρτης Αττικής

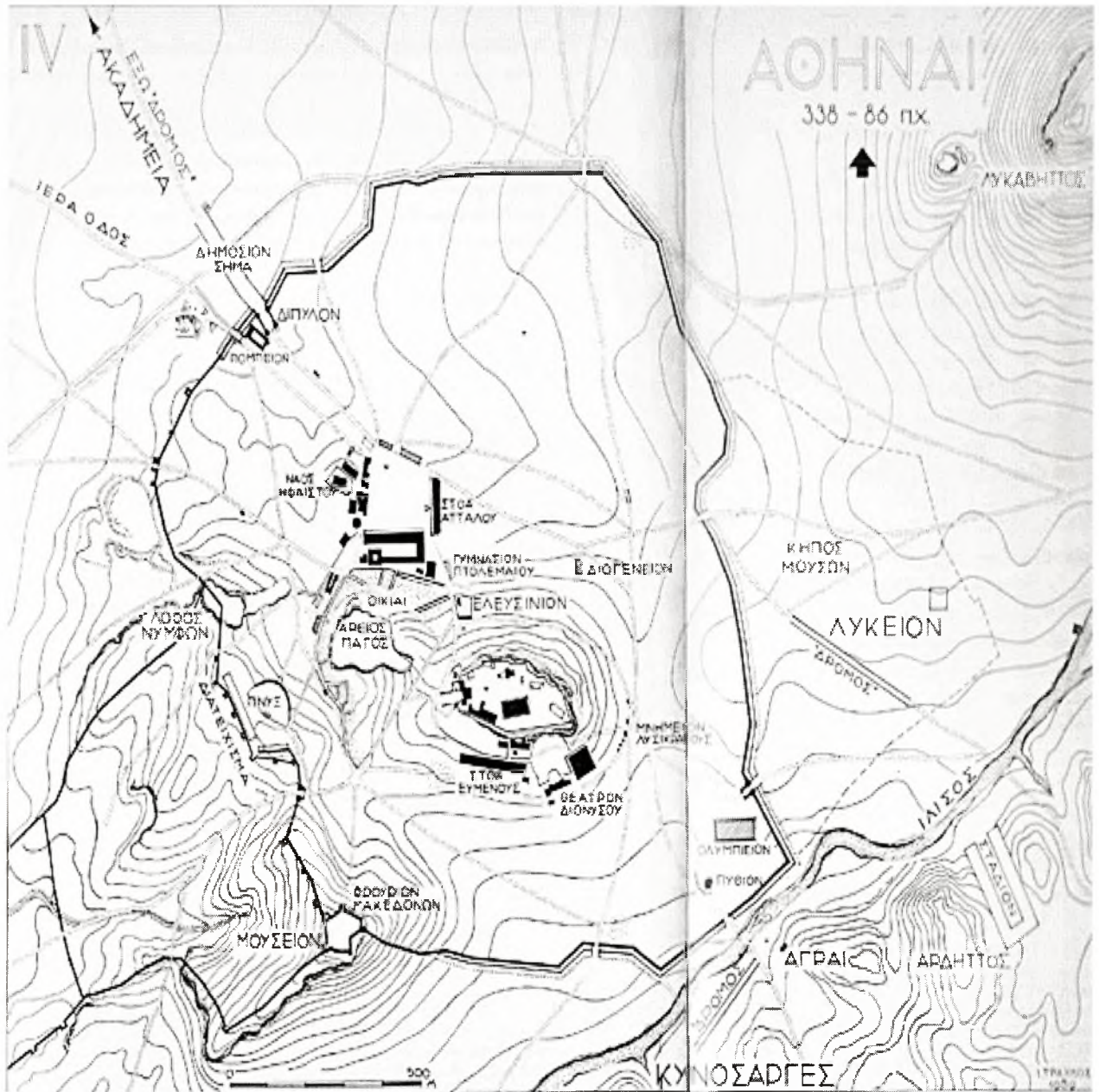
Χάρτης των πυλών της Αθήνας

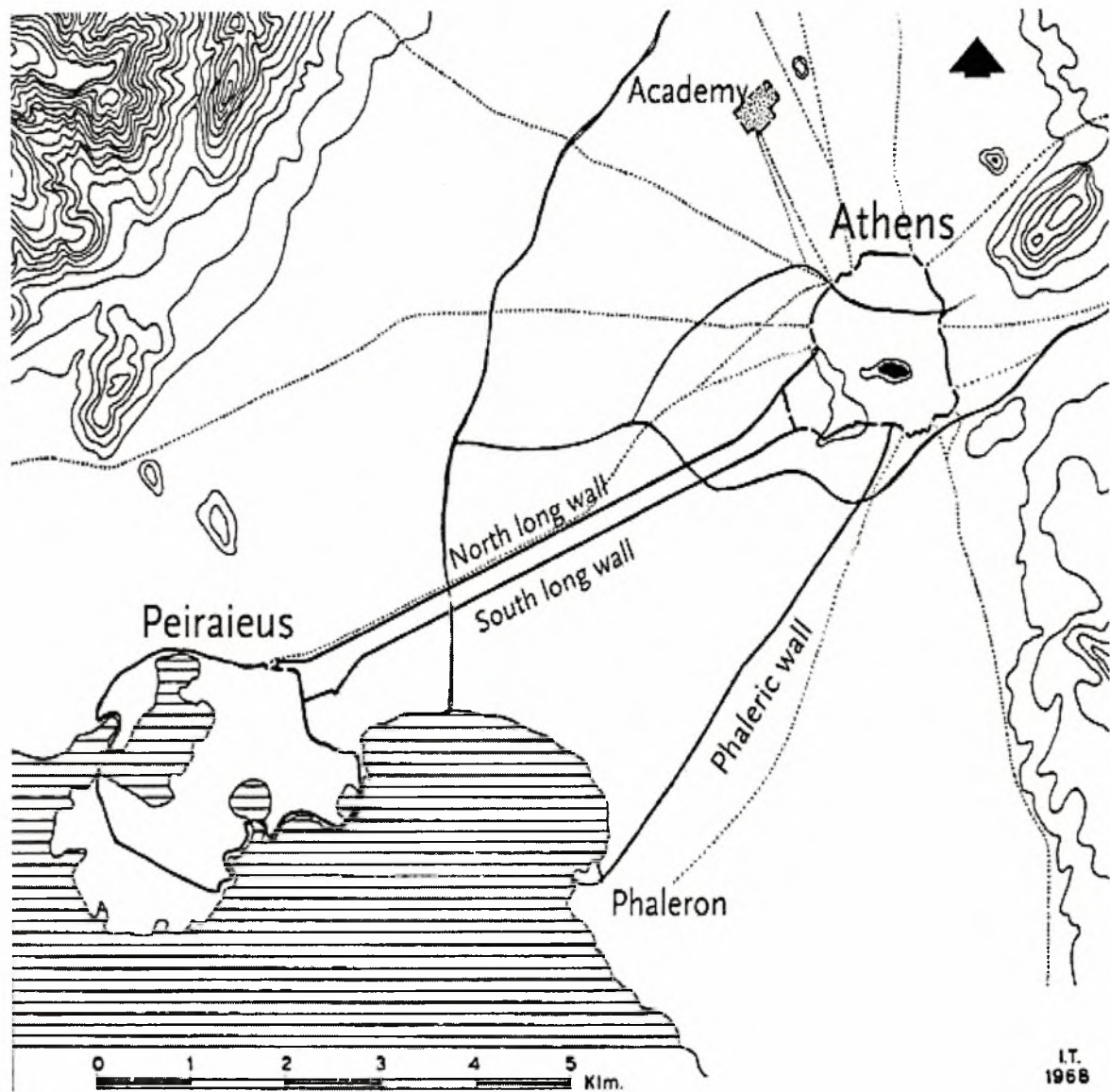
Χάρτης Αθήνας 7^{ος}-5^{ος} αιώνας π.Χ.

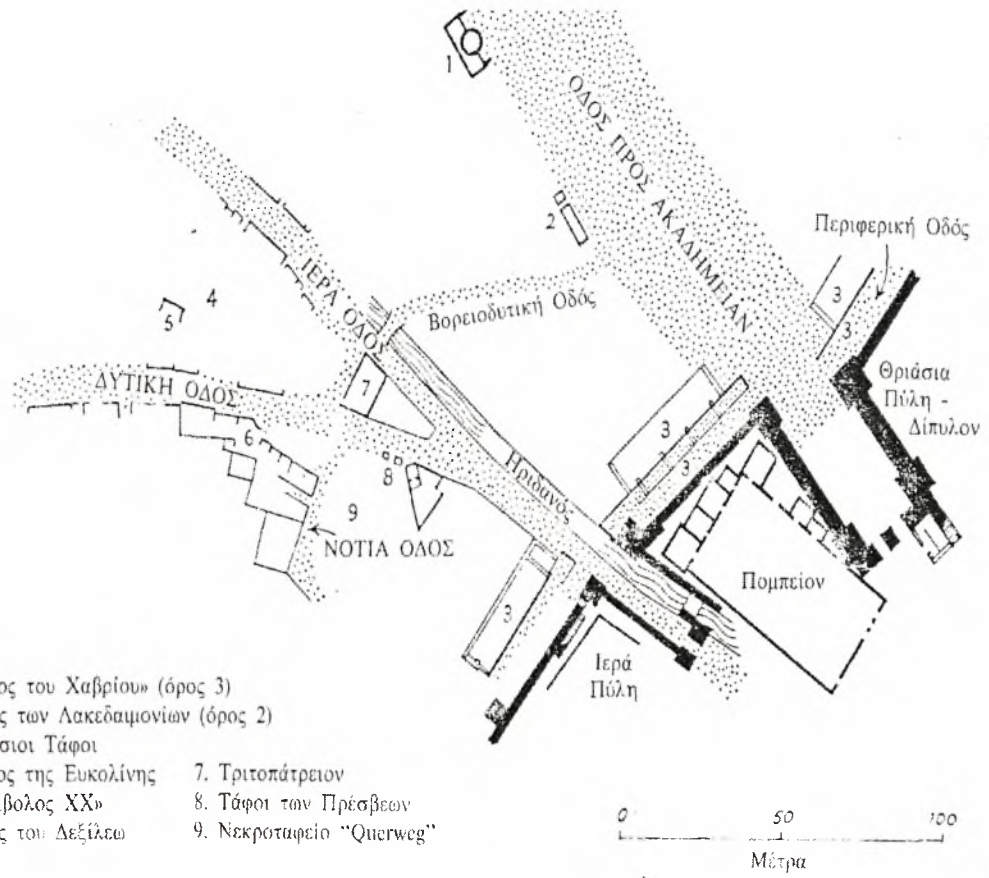
Χάρτης Αθήνας 5^{ος}-4^{ος} αιώνας π.Χ.

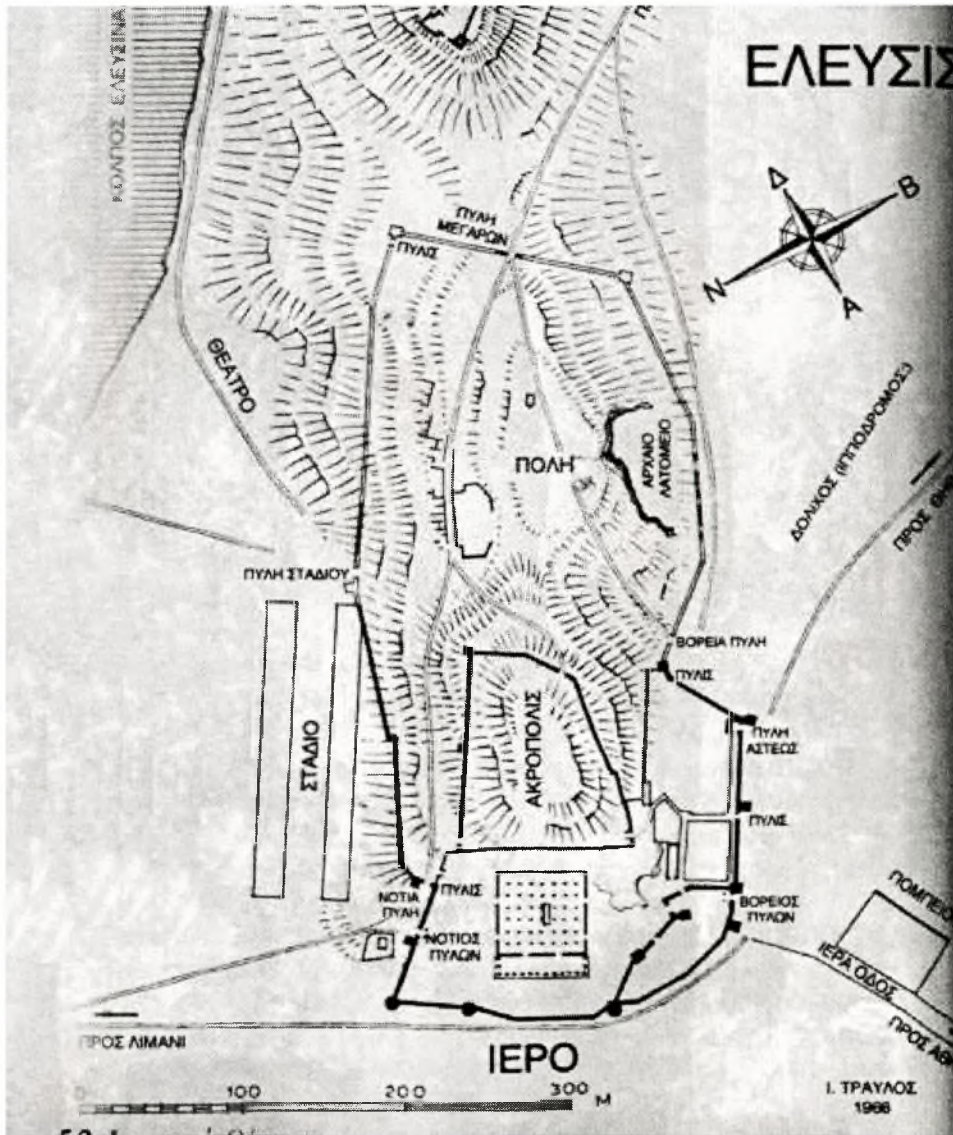
Χάρτης Αθήνας 4^{ος}-1^{ος} αιώνας π.Χ.

Χάρτης των τειχών της Αθήνας

Χάρτης Κεραμεικού

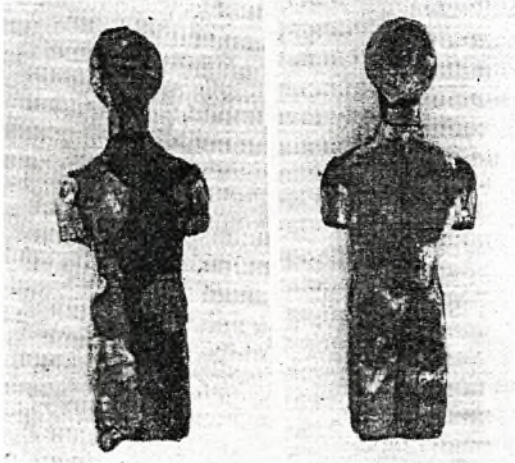

Κάτοψη ιερού Ελευσίνας

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Αθήνα 8, πλαγγόνα. Χαριτωνίδης 1958, εικ. 83
2. Αθήνα 12, χούς. Χαριτωνίδης 1958, εικ. 85
3. Αθήνα, πήλινος λουτήρας. Boardman-Kurtz 1988, σχ. 17
4. Κεραμεικός, εγχυτρισμός. Knigge 1990, εικ. 34
5. Ελευσίνα, σαρκοφάγος. Μυλωνάς 1975, πιν. 331
6. Ελευσίνα, εγχυτρισμοί. Μυλωνάς 1975, πιν. 300
7. Αθήνα, κάτοψη τάφων Σταδίου και Ομήρου. Ανδρειωμένου 1966, σχ. 20
8. Αθήνα, ειδώλια. Ανδρειωμένου 1966, πιν. 83γ
9. Ελευσίνα, ταφή. Μυλωνάς 1975, πιν. 365α
10. Ελευσίνα 735,737,738, αγγεία. Μυλωνάς 1975, πιν. 365β
11. Ελευσίνα, ταφή. Μυλωνάς 1975, πιν. 384
12. Ελευσίνα, ταφή. Μυλωνάς 1975, πιν. 361α
13. Ελευσίνα, ταφή. Μυλωνάς 1975, πιν. 361β
14. Ελευσίνα, ταφή. Μυλωνάς 1975, πιν. 362α
15. Ελευσίνα 724,725,726,727,728, αγγεία. Μυλωνάς 1975, πιν. 362 β-γ
16. Ελευσίνα, ταφή. Μυλωνάς 1975, πιν. 202
17. Ελευσίνα, ταφή. Μυλωνάς 1975, πιν. 322
18. Ελευσίνα 34, ειδώλιο. Μυλωνάς 1975, πιν. 323β
19. Ελευσίνα 437,439, λήκυθοι. Μυλωνάς 1975, πιν. 323α
20. Ελευσίνα 435,436,438, λήκυθοι. Μυλωνάς 1975, πιν. 323α
21. Αχαρνές, εγχυτρισμός. Πλάτωνος 2004, εικ. 62
22. Αχαρνές, εγχυτρισμός. Πλάτωνος 2004, εικ. 63
23. Αχαρνές, ληκύθιο. Πλάτωνος 2004, έγχρ.εικ.49
24. Αχαρνές, ειδώλιο. Πλάτωνος 2004, έγχρ. εικ. 50
25. Αθήνα, ταφή και κτερίσματα. Αλεξανδρή 1968, πιν. 29
26. Αθήνα, ταφή. Παρλαμά-Σταμπολίδης 1992, σελ. 121, εικ. 3
27. Αθήνα 106,107,108, λήκυθοι. Παρλαμά-Σταμπολίδης 1992, σελ. 123
28. Αθήνα 109,111,112, χόες. Παρλαμά-Σταμπολίδης 1992, σελ. 124
29. Αθήνα 110, χούς. Παρλαμά-Σταμπολίδης 1992, σελ. 125
30. Αθήνα 116,117, ειδώλια. Παρλαμά-Σταμπολίδης 1992, σελ. 127
31. Αθήνα 1, ληκύθιο. Χαριτωνίδης 1958, εικ. 48
32. Αθήνα 5, πλαγγόνα. Χαριτωνίδης 1958, εικ. 49
33. Αθήνα, πλαγγόνα. Χαριτωνίδης 1958, εικ. 78
34. Αθήνα, λήκυθοι. Λαζαρίδης 1966, πιν. 99α
35. Αθήνα, λήκυθοι. Λαζαρίδης 1966, πιν. 99β
36. Κεραμεικός, ταφή. Κουρουνιώτης 1913, εικ. 2
37. Κεραμεικός, κτερίσματα. Κουρουνιώτης 1913, εικ. 5
38. Αχαρνές, ταφή. Πλάτωνος 2004, εικ. 59
39. Αθήνα, ειδώλιο. Καπετανάκη 1973, εικ. 18
40. Ελευσίνα, παιχνίδια. Καντά-Κίτσου 1990, εικ. 75
41. Ελευσίνα, κτερίσματα. Καντά-Κίτσου 1990, εικ. 76
42. Λονδίνο E 677, χούς. Hamilton 1992, εικ. 7

43. Λονδίνο E527, χούς. Dickman 1999, εικ. 1
44. Δουβλίνο 1956.72, χούς. Hamilton 1992, εικ. 3
45. Βοστώνη MFA 02.40, χούς. Hamilton 1992, εικ. 10
46. Κεραμεικός, αμφορέας. Knigge 1990, εικ. 102
47. Αθήνα, στήλη. Αλεξανδρή 1976, πιν. 30β
48. Νέα Υόρκη, στήλη. Oakley 2003, εικ. 19
49. Λονδίνο 1805.7-3.183, στήλη. Oakley 2003, εικ. 25
50. Αθήνα 3845, στήλη. Oakley 2003, εικ. 22
51. Αθήνα, στήλη. Oakley 2003, εικ. 1
52. Πρίνστον, στήλη. Oakley 2003, εικ. 122
53. Παρίσι MA 2872, στήλη. Oakley 2003, εικ. 26
54. Παρίσι MA 3113, στήλη. Oakley 2003, εικ. 27
55. Αθήνα, στήλη. Κυπαρίσσης 1923, εικ. 6
56. Αθήνα, στήλη. Δραγάτσης 1910, εικ. 4
57. Αθήνα, στήλη. Τσιριβάκος 1968, πιν. 57α
58. Μαλιμπού, στήλη. Oakley 2003, εικ. 125

Εικόνα 1. Πρόσθια και οπίσθια όψη της πλαγγόνας του τάφου LVII.

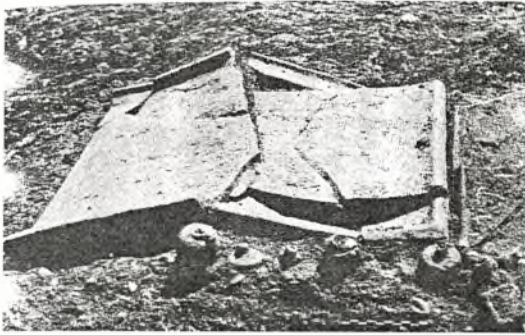
Εικόνα 2. Χούς από τον τάφο LVIII.

Εικόνα 3. Πήλινος λουτήρας με παιδική ταφή.

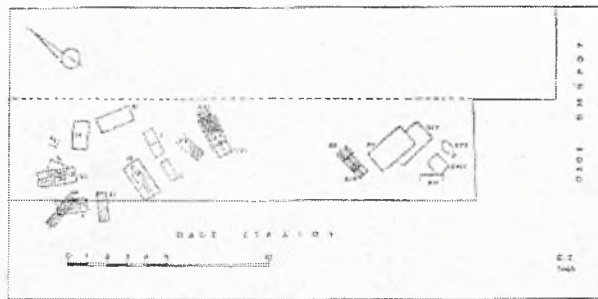
Εικόνα 4. Εγχυτρισμός σε αμφορείς οίνου.

Εικόνα 5. Πώρινη σαρκοφάγος Η3.

Εικόνα 6. Εγχυτρισμός.

Εικόνα 7. Κάτοψη τάφων των οδών Σταδίου και Ομήρου.

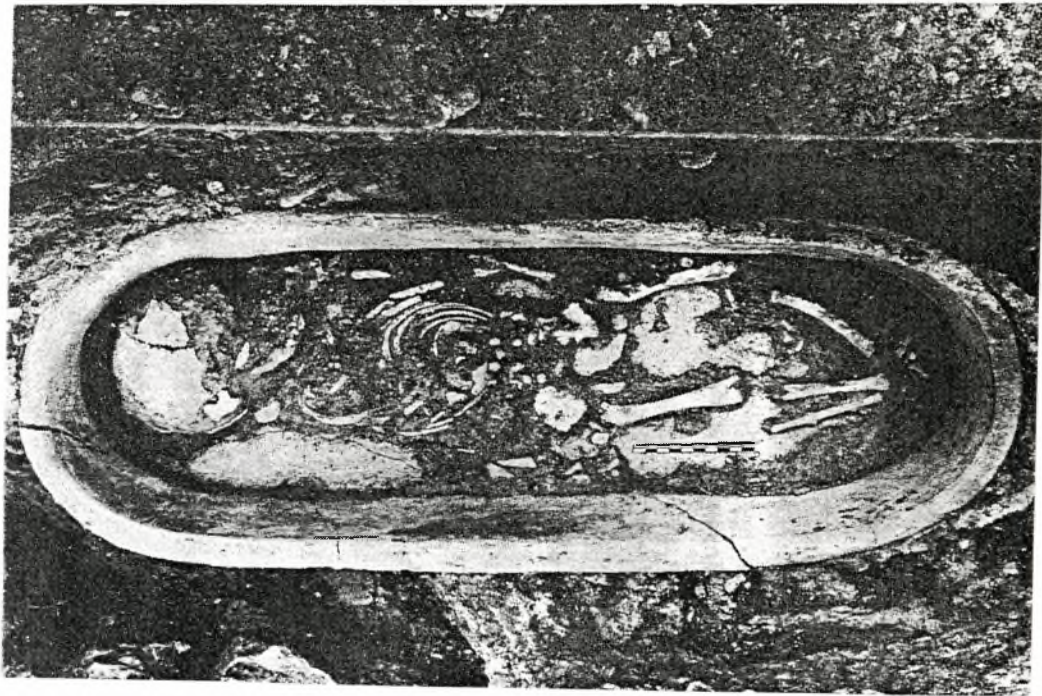
Εικόνα 8. Ειδώλια από τον τάφο ΙΙ στη Σταδίου και Ομήρου

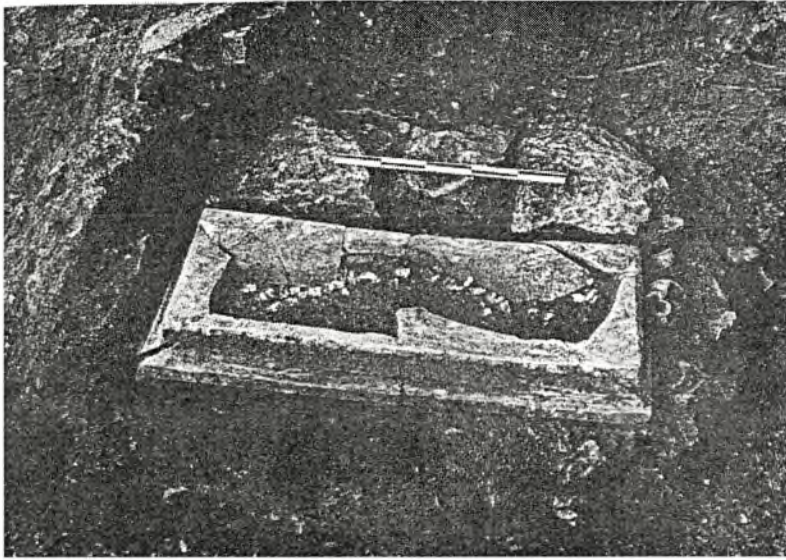
Εικόνα 9. Τάφος Θ20α.

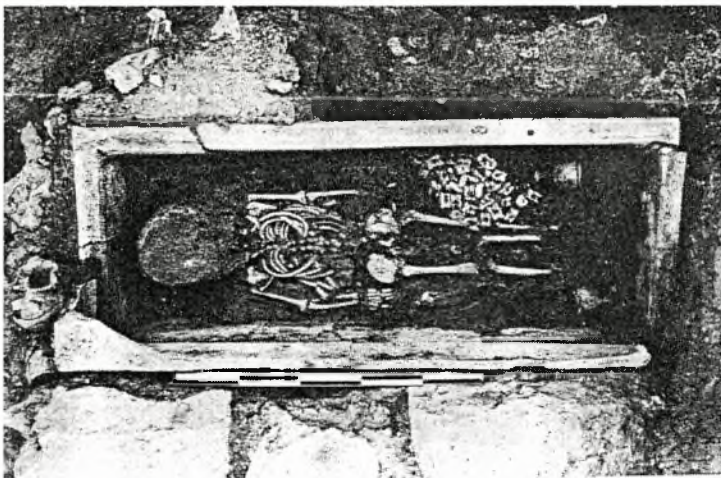
Εικόνα 10. Αγγεία από την ταφή Θ20α.

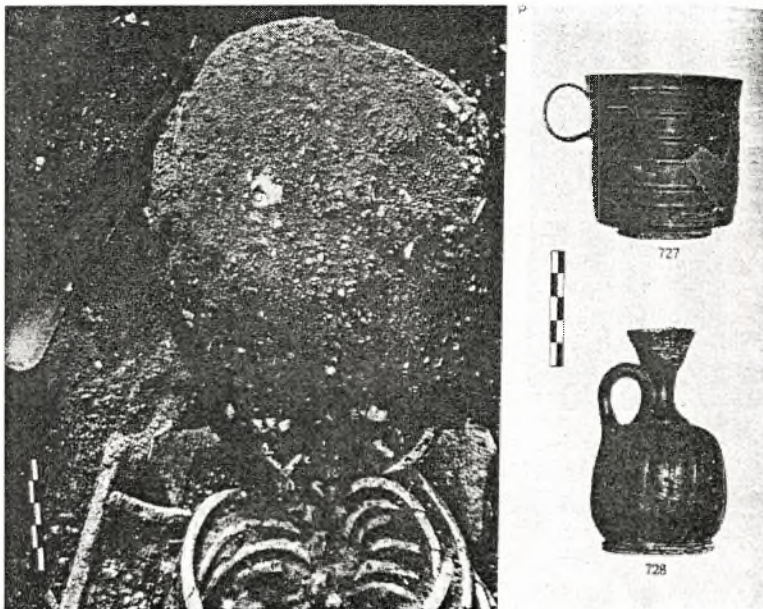
Εικόνα 11. Τάφος 117.

Εικόνα 12. Λάρνακα Θ17.

Εικόνα 13. Εσωτερικό λάρνακας Θ17.

Εικόνα 14. Σκελετός και αγγεία από τον τάφο Θ17.

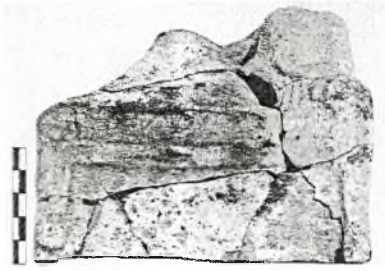
Εικόνα 15. Αγγεία από τον τάφο Θ17.

Εικόνα 16. Σαρκοφάγος Β17.

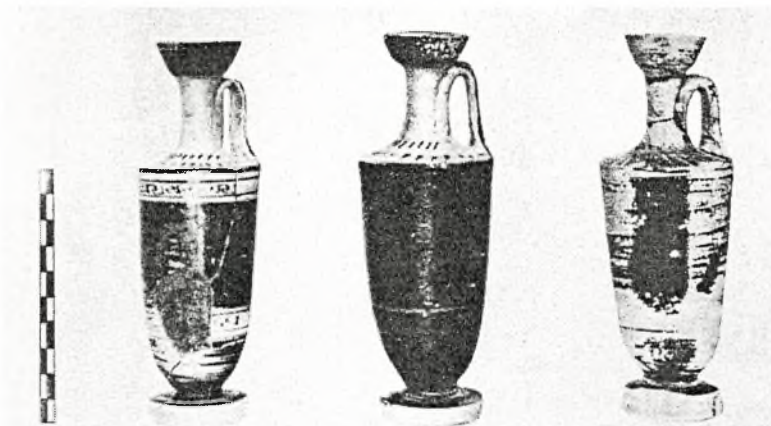
Εικόνα 17. Πώρινη σαρκοφάγος Z25.

Εικόνα 18. Ειδώλιο από τη σαρκοφάγο Z25.

Εικόνα 19. Αγγεία από τη σαρκοφάγο Z25.

Εικόνα 20. Αγγεία από τη σαρκοφάγο Z25.

Εικόνα 21. Εγχυτρισμός 1 από την οδό Φιλαδελφείας και Λευκάδας.

Εικόνα 22. Εγχυτρισμός 2 από την οδό Φιλαδελφείας και Λευκάδας.

Εικόνα 23. Ληκύθιο από τον τάφο Κ2.

Εικόνα 24. Ειδώλιο από τον τάφο Κ2.

Εικόνα 25. Τάφος IV από την οδό Γενν. Κολοκοτρώνη και κτερίσματα.

Εικόνα 26. Τάφος 41 από το φρέαρ Πετμεζά.

Εικόνα 27. Λήκυθοι από τον τάφο 41.

Εικόνα 28. Χόες από τον τάφο 41.

Εικόνα 29. Χούς από τον τάφο 41.

Εικόνα 30. Ειδώλια από τον τάφο 41.

Εικόνα 31. Ληκόθιο από τον τάφο CXII.

Εικόνα 32. Πλαγγώνα από τον τάφο CXII.

Εικόνα 33. Πλαγγώνα από τον τάφο LXIII.

Εικόνα 34. Λήκυθοι από τον τάφο στην Αργυρούπολη.

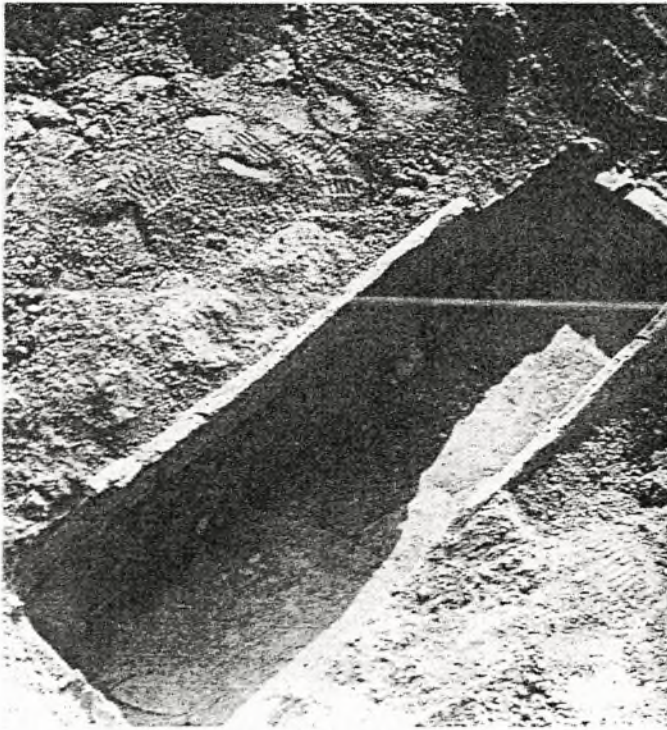
Εικόνα 35. Λήκυθοι από τον τάφο στην Αργυρούπολη.

Εικόνα 36. Ταφικός χώρος Δημητριάς και Παμφίλης.

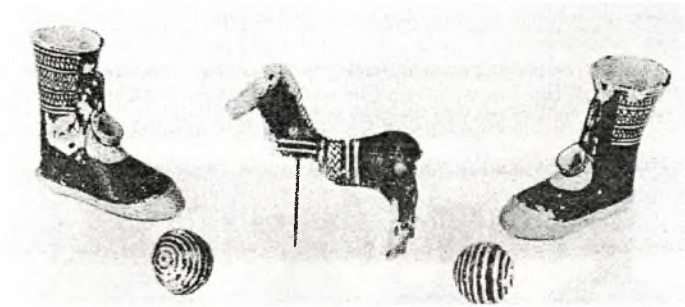
Εικόνα 37. Κτερίσματα από τον τάφο λ.

Εικόνα 38. Λάρνακα 1 από την οδό Φιλαδελφείας και Λευκάδας.

Εικόνα 39. Ειδώλιο από τον τάφο XI.

Εικόνα 40. Παιχνίδια γεωμετρικών τάφων.

Εικόνα 41. Κτερίσματα από γεωμετρικές ταφές.

Εικόνα 42. Χούς με απεικόνιση παιδιού που έρπει.

Εικόνα 43. Χούς με απεικόνιση παιδιού που παίζει λύρα.

Εικόνα 44. Χούς με απεικόνιση παιδιού που παίζει.

Εικόνα 45. Χούς με απεικόνιση γυμνού παιδιού.

Εικόνα 46. Αμφορέας από εγχυτρισμό.

Εικόνα 47. Στήλη στην οδό Αγγέλου Βλάχου και Μνησικλέους.

Εικόνα 48. Στήλη με τον αδερφό και την αδερφή.

Εικόνα 49. Στήλη με τον Ξάνθιππο και τις δυο του κόρες.

Εικόνα 50. Στήλη με την Μνησαγόρα και τον Νικοχάρη.

Εικόνα 51. Στήλη Αμφαρέτης.

Εικόνα 52. Στήλη Μνησικλή.

Εικόνα 53. Στήλη γυναίκας με θεραπινίδα που κρατάνε δίδυμα.

Εικόνα 54. Στήλη με απεικόνιση μητέρας, γιαγιάς και δυο παιδιών.

Εικόνα 55. Στήλη με τη Φαινώ.

Εικόνα 56. Στήλη Ποσειδίου.

Εικόνα 57. Στήλη από την οδό Ματζαριωτάκη.

Εικόνα 58. Στήλη με τη Δημεινήτη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000091847

